د اریاني فلالوژی تاریخچه

(لرغوني دوره)

Ketabton.com

دینار گل امین سهاند

۱۳۹۴ لمریز کال

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کابل پوهنتون
ژبـــو او ادبـیاتو پوهنځی
پـــــښتو څانګه

د آریاني فلالوژی تاریخچه

(لرغونې دوره)

(د ماسټری تېزس)

لیکوال:

دینار ګل امین سهاند

۱۳۹۴ل کال

(c) ketabton.com: The Digital Library

کتاب پېژندنه:

د کتاب نوم: د آرياني فلالوژۍ تاريخچه

ليکـــوال: دينار ګل امين سهاند

خپروندی: د افغانستان ملي تحريك، فرهنګي څانګه

وېبپاڼه: www.melitahrik.com

ډيزاينګر: ضياء ساپی

پښتی ډيزاين: فياض حميد

چاپشمېر: ۱۰۰۰ ټوکه

چاپکال: ۱۳۹۴ ل کال/ ۲۰۱۵م

د تحريك د خپرونو لړ: (۷۱)

يادونه: د چاپ حقوق له ملي تحريک سره خوندي دي او د کتاب د محتوا مسوليت ليکوال پورې اړه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډالۍ

اروانښادې مور ته چې په ماشومتوب کې يې ګلون راته ويل، ښوونځي ته دتلو پروخت به يې زما جېبونه له وچو اولمدو مېوو راډکول او کله چې زلمی شوم دهرې اونۍ په لومړي سهار به يې کابل پوهنتون ته دراتلو پرمهال دکلي دچينې رڼې اوسړې اوبه دکور له ورستي وره يا کړکۍ راپسې شيندلې.

الله دې وبښه ادې

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تحريك يادښت

د افغانستان ملي تحريك د (۱۳۹۳ ل) كال په پيل كې له خپلو ګرانو هېوادوالو سره ژمنه كړې وه چې د دې كال په بهير كې به (شل عنوانونه) ببلا ببل ديني، علمي، ادبي او ټولنيز اثار خپلې ټولنې ته وړاندې كوي. ملي تحريك دا ژمنه د ياد كال د كب پر (۲۸)مه نېټه پوره او د يوې پرتمينې غونډې په ترڅ كې يې شل عنوانونه علمي اثار هېوادوالو ته وړاندې كړل. ملي تحريك په يادې غونډه كې ژمنه وكړه چې د (۱۳۹۴ ل) كال په بهير كې به انشاء الله د خداى (ج) په نصرت ټول ټال سل (۱۰۰) عنوانه ببلابېل علمي اثار ټولنې ته وړاندې كوي. طبيعي خبره ده چې دا اسانه كار نه دى، ډېر زيات زيار او زحمت ته اړتيا لري، خو ملي تحريك ټينګ هوډ كړى چې خپله دا ژمنه به هم د تېرې ژمنې په څېر عملى كوي. دا اثر چې ستاسو په لاس كې دى د همدې (سل عنوانونو) ژمنه كړو اثارو له جملې څخه دى، چې د چاپ جامه اغوندي. ملي تحريك هيله لري چې له دې اثر څخه به زمور هېوادوال په زړه پورې ګټه پورته كړي. ملي تحريك له ټولو هغو ليكوالو، ژباړونكو، سمونچارو، مالي او معنوي مرستندويانو او چاپ چارو څخه چې ددې اثارو د چاپ په دې ټول بهير كې يې يو بل سره مرسته او ملګرتيا كړې او دا فرهنګي بهير يې بريالى كړى، د زړه له كومې مننه كوي او كور ودانې ورته وايي.

د هېواد د فرهنګ د ښېرازې په هيله

د افغانستان ملي تحريك فرهنګي څانګه

(c) ketabton.com: The Digital Library

تقريظ:

د آرياني فلالوژۍ «ژيپوهنې» تاريخچه (لرغونې دوره) تر سرليک لاندې د ماستري تېزس مې وکوت.

ښاغلي دينارګل امين سهاند په دغې ليکنه کې لاندې سرليکونه را نغاړلي دي:

- د ځينو مفاهيمو توضيح، آرياني فلالوژۍ ارزښت او آريانا پوهنه د آرياني ژبو څانګې په اند و آرياني ډله کې د ژبو موقعيت آرياني ژبې او څانګې يې، د آرياني ژبو دورې، د تاريخ په اوږدو کې د آرياني ژبو ځانګړتياوې، لرغونې دوره، زړه فارسي، ساکي ژبه ميدي ژبه او داسې نور سرليکونو په راوړلو سره يې موضوع ښه څيړلې ده.

زه د لارښود استاد په توګه د نوموړي دغه تيزس د ماستري د پايليک په توګه بشپړ ګڼم او دلوی څښتن تعالی څخه ورته د نورو بريا وو هيله کوم.

پوهاند محمد صابر
خوښکی

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پیل خبرې

څرنګه چې ښکاره ده څېړنه یا تحقیق یوه مسلکي کړنه ده ،چې بېلابېل ډولونه هم لري نو څېړونکي ته ښایي چې د موضوع سره سم د اړوندو څېړنیزو کړنلارو څخه کار واخلي .تر څو د خپلې موضوع د څېړلو په بهیر کې له لږو ستونزو سره مخ شي ،که څه هم تحقیق چې هر ډول وي ، په سیمه کې وي او یا کتابتوني پرمخ وړل یې او تر سره کول یې یو اړي اونا څاپي کار نه دی . بلکې وخت ،فکر او زغم ته اړتیا لري ،کېدا شي څېړنه د نړۍ په کارونو کې یو ستونزمنه چاره وي ؛ خو زیار او ملا تړلو ته اړتیا لري . دا ځکه چې څېړنه په واقعیت کې ظاهر اًله نشت یا لږ څرګند څیز څخه یو څیز را پېنځول دي . په طبیعت او ژوند کې د ورکو او پټو پدیدو موندل دي . نو ځکه دغه ستونزمنه چاره د نورو له مرستې پرته ترخپلې موخې نه شي رسیدای . په ټولیزه توګه څېړنې ځینې پړاونه لري چې لومړی یې د موضوع ټاکل دي د موضوع ټاکلو له پاره د مفکورې موندل یا هم فکر کول دي . د موضوع د ټاکنې له پاره د مفکورو په برخه کې بېلابېل لاملونه شتون لري چې په هغو کې یوه هم د پورته یادونې پربنسټ مسلکي اړتیا ده . زما د تېزس موضوع یا (سرلیک) ټاکنې له پاره لومړی مفکوره: د (اریاني فلالوڑی تاریچه) وه ،په پښتو ژبه کې د اسې یوه اثر شتون چې د(اریاني فلالوڑی تاریخچه)او د اړوندو ژبو د فلالوژیکي ویشنې په برخه کې بېلابېلې نظریې او اندونه په کې څېړل شوي وي ،نه شتون و. کله چې ما د دې موضوع په اړه له ښاغلي استاد پوهاند محمد صابر خوښکی سره خبره شریکه کړه او خپله لېوالتیا مې ورته څرګنده کړه . استاد هم په ډېر ورین تندي او مهربانۍ سره پرې هوکړه وکړه . بیا مې د څېړنې له پاره دویم پړاو پیل کړ ،چې هغه د څېړنې طرحه ده :دا جوت ده چې د څېړنې سکالو د څېړنې له شالید څخه څه ناڅه الهام اخلي ،په همدې بنسټ د دغې موضوع او هغو سرلیکونو په اړه چې زما د څېړنې په لړلیک کې ورته اړتیا وه ښاغلي لارښود استاد په بشپړه توګه معلومات درلودل او زه یې ترینه برخمن کړم چې په دې برخه کې یې زما څېړنه په پراخه پیمانه اسانه کړ. دې موقع ته په کتو سره مې د خپلې تېزس سرلیک د څېړنې د پوهنیزو (علمي) اصولو پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

بنسټ ، د (اریانې فلالوژی، تاریخچه) و ټاکه ، د کابل پوهنتون ریاست ته مې تر دغه سرلیک لاندې غوښتنلیک وړاندې کړ، دنوموړي پوهنتون علمي بورډ له خوا دا سرلیک دیوځله محدود ولو او اصلاح په شرط سره تائید او ومنل شو چې دا شرط بیاما دلارښود استاد سره په سلا ،(داریاني فلالوژی،تاریخچه(لرغونې دوره). په بڼه اصلاح کړاوپه دې اړه مې خورا ډېر اثار چې لارښود استاد راته ښودلي و ، پیدا کړل په خورا غور او دقت سره ولوستل او خپل یادښتونه مې ترې واخیستل، چې په اخځلیک پاڼه کې راغي. په دغو آثارو کې یې د (Iosif Mikhailovich Oranskii) اثر(مقدمه فقه اللغه ایراني)ترجمه کریم کشاورز او (مقدمه برزبان اوستایي) د ژېړنپوه ډاکټر خلیل الله ارمړ لیکنه .زما دموضوع له ځینې سرلیکونوسره نږدې والی درلود. ښاغلي لارښود استاد څخه نړۍ مننه کوم چې د خپلو خورا ډېرو بوختاوو سره سره یې ، ما ته هرمهال او موقع کې په ډېره لېوالتیا او سړه سینه سلا مشورې راکولې مننه اودبریالي ، هوساژوندهیله دالله څخه ورته غواړم . همدارازله استاد ژېړنپوه ډاکټر خلیل الله اورمړ څخه ډېره مننه کوم ،چې دځینې کتابونو او اړوندو موادوپه واک کې راکولو سره یې زما دژېړنې موضوع نوره هم غنې کړه ،په همدې توګه له استاد محمدذاکر ذکي او ژورنالیست محمد ضیاوالحق محمدي څخه دزړه له تله مننه ،دالله(ج)څخه ورته دژوندپه ټولوچاروکې د بریا غوښتنه کوم . چې په خپلو لورونو سره یې زما د ژېړنې په بشپړتیا کې هراړخیزې اوپه ځانګړې توګه کمپوټري چاروکې مرستې ونه سپمولې .

په درنښت

دینارګل امین سهاند

(c) ketabton.com: The Digital Library

لنډيز:

داتېزس دبنې له مخې په ټولیزه توګه دري څېړکو کې څېړل شوی، چې په لاندې ډول یې وړاندې کوم : کابل پوهنتون دماستړی پوهنیز (علمي)بورډ د تیزسونو د شکلي جوړښت د اصولوپربنسټ دغه څېړنه لومړی: دلاربنود استادنظر، سرخبرې،همدالنډیز، لړلیک،سریزه، دسکالوارزښت او موخه،موضوع شالید، ورپسې اصلي موضوع چې په لومړی څېرکي کې داړوندو مفاهیمو توضیح ده: چې په پیل کې د آریا اصطلاح په مفهوم او معنا ،ژبنی ریښه ...هراړخیزه څېړنه شوې. بیا د آریانا(پخواني افغانستان) په اصطلاح او نوم په مفهوم او نومونې ،په ببلا ببلو لرغونو آریایي ژبو کې تلفظ او معنا او نوراړوند مسایل څېړل شوي. ورسته له دې د آریایي کلیمې په تعریف ،دچا له پاره یې کارونه همدارنګه دلرغونې فلالوژۍ او دژېپوهنې له مخې په ببلابېل ډول سپړنه او څېړنه شوې .دې پسې لرغونې آرني ستاینوم په اړه دپخوانۍ آریانا دنوم ،امتیازات او ارزښتونو منصفانه او مناسب نومونې په توګه او په راوروسته کې د(پارسیک او باختري)تېرونو اوژبو له پاره دلرغونولاسوندونو پربنسټ یې نومونه له هراړخه مطالعه او تر اوسني پراختیایي بهیره معلومات وړاندې شوي دي. له دې سرلیک وروسته دژبې پېژندنې په اړه لنډ معلومات ورکړل شوي .همدارازپه وروستي عنوان کې فلالوژۍ پر پېژندنې ،موخې اودندې په تفصیلي بحث شوی. هېره دې نوي چې د دې څېرکي دهرسرلیک په پای کې یوه لنډه نتیجه اخستنه شوې ده ،چې د معلوماتو په لنډاو ژرپوهاوي کې ګټوره پرېوځي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دتېزس دويم څپرکی د آرياني فلالوژی په سرليک پيلېږي .نو موړی عنوان په لاندې څنګزنو سرليکونو کې :دآرياني فلالوی له نظره دتاريخ ارزښت او آريانا پېژندنه،دختيځپوهنې په څانګو کې دآريانا اوآرياني فلالوژی دريځ او اهميت په ډول ډول سپړنو او څرګندونو سره تشريح شوی .ورپسې سرليک دژبپوهنې په هکله :ژبپوهنه په آريانا ،تاريخي بهيريې په آريانا کې ،دتاريخ په اوږدو کې اودژبپوهنې څانګې او ډولونه يې، سرليکونو کې رانغاړل شوی دی. چې په دې برخه کې علمي او تحقيقي اصولوله مخې دژبو دوېشنې نظريې (څپه ييزې، جنټيکي، شجريي)دغينې خپلوانوژبو ترمنځ پرتلنه اودژبو ترمنځ تناسبات او اړيکپوهراړخيز بحث شوی.په همدې ډول دنړی دژبوپه کورنيو دفلالوژی له مخې پوهنيزې څېړنې ترسره شوي .چې په همدې سره بحث د آريک يا آرياني نيا (مورينې)ژبې او څانګوته رسيږي ،دنومورې ژبې په اړه نظريات،دييارغونې په سيستم او اصولويې څرګندونې اودګاتا ،ريګويدادلاسوندونوپربنسټيې دآرياني، اندوآرياييې، زړې پارسي اوپښتو دغې کليموپرتله او اړيکې يې، څانګوپه اړه يې نظريات ،په ډلو ،زونونو وېشنه او موقعيت يې ،آرياني ژبې ،څانګې ،وېشنه باندې يې په تولېزه بڼه علمي ،فلالوژيګي تاريخ اوپټلنو سره تربحث او څېړنې لاندې نيول شوي.

درېيم څپرکی دآرياني څانګې لرغونې دوره رانغاړي: لومړی داوستاژبې پېژندنه ،دکشف او څېړنې لنډه تاريخچه يې،الفبايې ،ليک او تاريخچه يې ،تدوين يې ،منځپانګه يې ،متاخره اوستا ګاتونه اويسنونه يې، کوچنی

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوستاپه په هکله د فلالوژي تاريخچې له مخې څېړنه او لنډې څرګندونې .زړه فارسي او تبريې، مېخي ډبرليکونه ،الفباد فلالوژيکي تاريخ پربنسټ لنډه څېړنه پرې کړې .به دې ترڅ کې پر ساکي ژبه او ساکانو همدارازميدي ژبه او مېديانو څومره چې اسنادو شتون درلود له هغو څخه په ګټې اخستنې سره پرې بحث او څېړنه شوې ده .د څېړنې په وروستيو کې داصولو سره سم يوه ټولیزه پايله ليکل شوې، چې د موضوع خلص او نتيجه اخستنه انځوروي. له دې وروسته يوه لنډه کې پايليزه لري چې د څېړنې وروستۍ لنډونه په کې په څو کرښو کې راوړل شوې ده. چې د څېړنې موضوع د مناڅښې ،ځينې وړاندیزونو او اخځليکونو په وړاندې کولو سره پای ته رسېږي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

سریزه

دژبو په هکله تاریخي اوپرتلیزې څېړنې که هغه دفلالوژۍ په برخه کې وي یا هم په نوروبرخوکې، بوه بنسټیزهموخه یې دمړوژبو په برخه کې دهغودتاریخ راژوندي کول اودژبوپه کورنۍ اونوروبرخوکې یې تاریخي مقام په نښه کول دي.خودژوندیو ژبوپه برخه کې دتاریخي موضوعاتو ترڅنګ دهغودنا څېړل شوواړخونوهراړخیزه څېړنه اودژبوپه کورنۍ اواړوندومسایلوکې دریځ روښانه کول دي.دې موخې ته درسېدوبوه لارهمداده،چې لهنورو خپلواونژبوسره داړوندې ژبې دژبنیو توکواومواددوپرتله اومقایسه لکه څرنګه چې ځینې څېړونکوکړې نوره هم وکړو.دآریاني فلالوژۍ دلرغوني دورې اثارلکه:داوستاژبې اومتونو، یادهخامنشیانودوخت(۶-۴مخزېږد پېړۍ)دزړې فرس ژبې مېخي ډبرلیکونه ،همدارنګه دلرغوني ساکي ژبې ځینې اصطلاحات اوځانګړي نومونه اودمېدي ژبې راپاتې څوکلمې اوداسې نورو اثارو او اسنادو د څېړنې، لوستنې، تحلیل، دهغودرمزونوراسپړل اوځرګندول بوازې دفلالوژیکي اوژبنیوعلمي،تاریخي اوپرتلیزوځېړنوپه ترسره کولوسره شوي دي.په همدې توګه دآریاني ژبومنځنۍ دوره ،معاصره دوره؛ او دساکي، پښتو،آسي،اورمړي،دري،پراچي؛پامیري...اوداسې نورو ژبو اړیکې داندواروپایي ژبولهکورنۍ اودآریاني ډلې لهژبوسره؛دهمدې څېړنولهمخې ثابتې شوي دي.همدې اړتیااوتشې ته په کتوسره،ماهم د(آریاني فلالوژۍ تاریخچه-لرغوني دوره) ترسرلیک لاندې موضوع دخپل تېزس لهپاره دلیکلوهوډوکړو او دکابل پوهنتون ، ژبو ادبیاتو پوهنځی، دپښتوځانګې دماسټرۍدورې دمحترم بورډ له خوا دلایحې سره سم د رسمي اواداري پړاونودترسره کولووروسته دښاغلي پوهاند محمد

(c) ketabton.com: The Digital Library

صابر خوښکی په لارښونه ومنل شوه .ترڅو دماسټرۍ دعلمي بورډ د موخو او لرلید پلان(پالیسۍ)سره سم په دې برخه کې څېړنه ترسره کړم.څرنګه چې دد موضوع اړوند کورنیو اوبهرنیو څېړونکو اوپوهانولږ وډ ډېرې څېړنې کړي خو په دې برخه کې بایدډ ډېرځه وشي.دیادولو وړیې بولم ،چې ددې موضوع عمده توپیر اومزیتونه له مخکنیو څېړنوسره په دې کې دي چې دا موضوع تردې سرلیک لاندې ډوه نوې څېړنه ده.اوپه ځانګړې توګه په پښتوژبه کې تراوسه چاپرې کارنه ده کړي.اومستقل اثر ګڼلاشو په ځانګړې توګه دماستریۍ تحصیلي دورې د زده کړیالانو دمطالعې له پاره ګټوردی.ځکه چې دوی په یاده دوره کې دآریاني ژبواړوند مضامین لولي په ساده روانه پښتوژبه ښه مومداواړوند مواد موندلای شي.څرنګه چې ددې تېزس موضوع ډوه فلالوژیکي اوتاریخي څېړنه ده ،نوپرهمدې بنسټ ډېرې له تاریخي ،ترکیبي ،مقایسوي مېتودونوڅخه ګټه اخستل شوې.چې اوس مهال دفلالوژکي مسایلوپه څېړنه کې منل شوي کړنلارې دي.ددې څېړنې موخه داده،چې دمطالعې لرونکو محصلینواوڅېړونکوته دژبې څېړنې اوفلالوژۍ دتاریخ دپیل اوتردې مهال یې د څېړنو د پرمختګ اوپراختیا څرنګوالی او لاملونه روښانه اوڅرګند کړم ؛ او دا چې د دغو څېړنو په اوږدو کې څنګه یوه بهیر په بل هغه خپل اغیزښندلیښکاره کړم. او دا چې فلالوژي هم د نورو پوهنو له ډلې څخه یو علم دی ،چې پرمختګ یې له پیل تر اوسه په سیستماتیکه بڼه دپېړیو په پوړیوکې د خپل عروج پراونهتېر کړي دي. نو د فلالوژۍ تاریخي بهیر له هغو زمانو څخه چې یونانیانودفیلوس(وست)اولوګوس(دفکرکولو)لومړني تفکرات او لید لوري د ژبې دزدکړواو پیدایښت په اړه پیل کړل یا هغه مهال چې انسان دیته پام شو ؛ چې دغه ژبه چې مورږ پرې غږیږو دا پدیده له کومه شوه؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

ابتدايي بهيرونه را پيل شول چې زه بوازې د فلالوژۍ پاڼه څه ناڅه معلومات وړاندې کوم. د اتېزسپه ټولیزه توګه د ړې برخې لرې لومړۍ څېړکې د موضوع اړوند مفاهیمو (آریا، آریانا، آریایي، آریاني، ژبه او فلالوژي) په هراړخیزه توګه لکه د ژبې پېژندنه، د فلالوژۍ: تعریف، موخې، د نده، تاریخي ارزښت یې، د تاریخي اوعلمي شواهدو، لاسوندونو او د د اصطلاحاتو په اړه د کورنیو او بهرنیو پوهانو نظریات راوړل شوي او په تفصیل سره تشریح شوي دي. په دویم څېړکې د آریاني فلالوژۍ د تاریخي اهمیت او د ختیځپوهنې په څانګو کې د ریځ روښانه شوی، ورپسې د ژبپوهنې تاریخي بهیر په اړه څېړنه شوې ژبپوهنه په آریانا او د بنسټ اېښود و تاریخي ارزښت یې، یونان، او د یونانیانو له خوا نورو ژبو سره استعماري چلند ارزونې لاندې نیول شوی، د عربو او اسلام د سپېڅلي دین د راتلو په وخت کې د ژبې او ژبپوهنې ځلاند تاریخ ته کتنه، د نورژبو سرېې چلند او نورو ژبو و یونکو ته د عربو له خوا د عجم اصطلاح کارونې سپړنه شوې، د ژبپوهنې ډولونه، له هرلورې مطالعه او څېړل شوي. بل د ژبو د ستې موندنې او د ژبې څېړنې په ډګر کې د نبې څېړنې په موخه د نړۍ ژبې د هغو د ځانګړتیاوو له مخې وویشي چې د دغو څېړنو په پایله کې د ژبو کورنۍ رامنځته شوې نو له موضوع سره په اړیکه کې د ژبو کورنۍ او ځینې ژبې چې پېژندنه یې د آریاني ژبپوهنې په ډګر کې اړینه ده، هم د ضرورت پر بنسټ څېړل شوي دي، په لنډه توګه اندوا روپایي ژبو کورنۍ معرفي او بحث څخه وروسته د اندوآریاني ډلې څېړنه، پرتلنه شوې ورپسې د آریک ژبې ترسرلیک لاندې د اړوند وژبو پېژندنه او د ځینو ترمنځ پرتلنه له پښتو سره شوې ده، په تعقیب یې په څانګو او زونو نو وېشنه ضمنن د آریاني ژبو لنډه د تاریخ له مخې معرفي څېړل شوې، او په

(c) ketabton.com: The Digital Library

درہوا ړودورو ټولیزبحث شوی، همدا راز د ډلبندی پربنسټ پرتلیزجدولونه اونقشې راوړل شوي. په دریم څپرکي کې د آریاني فلالوژی د لرغونې دورې په تاریخچه په تفصیل سره څېړنه شوې ده، چې د اوستا ژبې پېژندنه او دکشف، مطالعې، الفبا، تدوین، منځپانګه باندې پراخ بحث شوی او دمتاخرې(اوسنۍ) اوستا، ګاتونو، یسنونویایشتونو، کوچنۍ اوستاپور ه څېړنه شوې ده. همدا ډول په زړه فرس دهغې په تورواونورو برخودپام وړ څېړنه شوې ده، ورپه سې په ساکي اومېدي ژبودفلالوژیکي څېړنولـه مخې رنا اچول شوي. په عمومي توګه داتېرس لاندې پوښتنوته ځوابونه وایي:۱- آریا، آریانا، آریایي، آریاني، څه معنا؟ ۲-ژبه اوفلالوژي څه مفهوم لري اوموخې، دندې، ارزښت اوارتیاخه ده؟ ۳-آریاني فلالوژی یعنې څه، دتاریخي اهمیت اودځتیځپوهنې په برخه کې څومره ونډه لرلای شي؟ ۴-ژبپوهنه له فلالوژی سره څه توپیرلري اوژبپوهنه دتاریخ په اوږدوکې څرنګه دې اکریاحالت تاورسېده ګڼې څه دي؟ ۵-دژبوکورنۍ دکوموقواعدولـه مخې رامنځته شوې، آریک ژبه څه ډول ژبه وه، دخانګوترمنځ پرتلیزې اړیکې څه ډول دي، کوموا صولولـه لارې دآریاني ژبووېشنه اوډلبندي شوې اوپښتوژبه چېرته ژبنی موقعیت لري؟ ۶- دآریاني څانګې دلرغونې دورې ژبې کومې وې، څومره اثارترې راپاتې دي اوکومې معاصرې ژبې ترې پاتې دي؟اوداسې نورواړوندومسایلوپه اړه ځوابونه.

زه ددې دعوه نلرم چې زماداڅېړنه به پورته یادواوداسې نورو پوښتنوته دهرچالـه لیدلوري، ځواب ویونکی وی. او یاداچې لـه هره پلوه یوبشپړاوجامع اثر دی.ما ترخپلې وسې پورې هڅې کړې زیارمې ایستلی، چې مواداومعلومات لـه معتبرواخځلیکونواومنابعوڅخه په سم

(c) ketabton.com: The Digital Library

او دقیق ډول ثبت او بیایې درنو لوستونکو ته وړاندې کړم. خو له دې سره سره انسان نیمګړی دی، هره څېړنه او کار د تېرو تنو او خطاوو سره مخکېږي ؛ دا سهوې په درلودو سره له ټولو درنو لوستونکو څخه هیله لرم چې ښه ښه وکړي. په پای کې له خپل لارښود استاد ښاغلي پوهاند محمد صابر خوښکی څخه دزړه له تله مننه کوم چې له ما سره یې د دې تېزس په څېړنه او بشپړولو کې هراړخیزې مرستې، سپارښتنې او لارښونې کړې دي او ځپل شخصي کتابونو یې زما په واک کې راکړي. د الله ج له دربار څخه داوږد، هوسا او بریالي ژوند هیله کوم.

په درنښت
دینارګل امین سهاند

(c) ketabton.com: The Digital Library

د څېړنې موخه او ارزښت

په ټولیزه توګه هره څېړنه ببلابېلې موخې او ارزښتونه لري چې همدې موخوته درسېدو او ارزښتونوته یې دپاملرنې پر بنسټ د څېړنې ټولې چارې سمبالیږي، زما د څېړنې موخې دڅومره والي او څرنګوالي له مخې د لاندې لاملونو پربنسټ دارزښت وړدي.دتېزس لومړی څېړکی چې دموضوع اړوندومفاهیموتوضیح رانغاړي: دآریا ، آریانا ، آریایي، آریاني، ژبه اوفلالوژي ده.او دکمي اهدافوپه بڼه یې مطرح کوم ؛د دې سرلیکونوله مطالعې څخه به نوي محصلین اوزدکړیالان، په پښتوژبه دخپل هېواد دتاریخ دځینې مهمواصطلاحاتو ،ژبپوهنې اوفلالوژی؛په اړه څه ناڅه نوي موادوپېژندنه ،دنومونې اوکاربدنې تاریخي، کلتوري اوملي ارزښت اواړتیابه یې درک اوشعوري پوهاوي به یې وده وکړي.د دویم فصل هدف دڅومره والي اوځرنګوالي له مخې دخورا ارزښت وړ دی، هغه په دې چې دلومړي ځل له پاره په پښتوژبه کې دآریاني فلالوژی،د تاریخچې په اړه لنډه څېړنه وړاندې کوي اوورپسې ،ژبپوهنه دتاریخ په اوږدوکې؛په آریانا کې، یونان، روم اوعربیتولنوکې د ژبې په اړه لومړني نظریات او د ژبې څېړنې سپړنه ده. چې د ژبې د څېړنو له بهیر څخه یوټولیزانځور رامنځته کوي، دنړۍ دژبوکورنۍ اودهغوفلالوژیکي وېشنه ،ډلبندي اوځېړنه، آریک ژبه اودځانګوفلالوژیکي مقایسوي اړیکې،آریاني ژبې وېشنه یې.دفلالوژیکي تاریخچې له مخې څېړل شوي ؛چې له موادو څخه به یې، د ژبپوهنې لومړني محصلین د ژبې په اړه لومړني نظریات وپیژني او دا چې ژبپوهنه ولې او د کومې اړتیا له مخې په ټولنوکې دود شوه پوهه ترلاسه کړي او په دې به وپوهیږي چې د نوې ژبپوهنې معنا څه ده، کومې ژبپوهنې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته نوې ویلای شو. د ژبو د کورنیو د وېشنې پوهنیزو او بېلابېلو بڼو، کشف او څرنګوالی. د دغو سرلیکونو په لوستلو سره به و پوهیږي چې د ژبو څېړنې په بهیر کې ژبې د کومو مېتودونو او تیوریګانو څخه ګټه اخستل شوي ده او د ژبو د کورنۍ په لنډیز کې به په دې پوه شي چې پښتو ژبه د کومې کورنۍ له ژبو څخه ده ، او ولې ده؛ یعنې په دې معنا چې د ژبو د ډلبندۍ په اصولو به هم معلومات ترلاسه کړي. په همدې توګه د دریم څېرکي؛ لوړه موخه او اهمیت په دې کې دی ، چې د آریاني فلالوژۍ د لرغونې دورې تاریخچې په اړه هراړخیز فلالوژیکي معلومات داوستا ، زړې پارسۍ ، ساکي او مېدي ژبو او تېرونو په اړه وړاندې کوي. چې د تاریخي ژبوهنې په رڼا کې ، د لرغونو ژبو ترمنځ پرتلیزې اړیکې او د اصلي ستې په اړه لنډ معلومات ، د منځنیو ژبو منشا او ارتباط ، په معاصرو ژبو کې د ځنې وییکوشتون او وورسره اړیکې امکان یې د اټول هغه څه دي چې زموږ د لرغوني کلتور او فرهنګ په اړه د مسلکي مطالعې لرونکو اوزدکړیالانو له پاره دلاپوهاوي اوژور لیدلوري لامل کرځي. د تېزس په لیکلو کې له روانې ولې سوچه ژبپاو ساده سبک څخه کار اخستی چې که یو ابتدایي ژبپوه او د اړوندې رشتې محصل یې هم ولولي نو ورته بې ګټې به نه وي او د هغه چا له پاره به د نوو موادو لرونکی وي چې د فلالوژۍ په تاریخ څېړنه کوي او یا یې رشته ده.

د څېړنې مېتود او کړنلاره:

د نړۍ هره چاره ترسره کول دیوې سمې تګلارې له مخې بریالۍ پای ته رسېدلای شي، په ځانګړې توګه په څېړنېزو او پوهنیزو چارو کې د امسله

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډېره اړینه ده. پردې بنسټ زمادځېړنې مېتودونه دتېزس موضوع ته په کتوسره ترلاس لاندې نېول شوي ،ترڅوداړوندې څېړنې، ارزښت ،اړتیااوموخوته ځواب ویونکي اورسېدونکي وي. که څه هم ټول تېزس په کتابتوني بڼه څېړل شوی، خوموضوعات په (ترکیبي، تاریخي ،توصیفي، پرتلیز ،ژبپوهنیزاوتشریحي)مېتودونوڅخه په ګټه اخستنې څېړل شوي:لومړی ترکیبي، تاریخي اوتوصفیدي ، د تارخي مېتود پربنسټ مې دلومړي څپرکي د(آریا ،آریانا ،آریایي،آریاني)کلمې څېړلي اود دې اصطلاحاتودڅېړنې فلالوژیکي اړخ دترکیبي مېتود پربنسټ ترسره شوی ،ځکه چې تاریخي موضوع له ژبنۍ ،کلتوري اوملي موضوع سره تړاولري، همدارازډ(ژبه اوفلالوژي)دتشریحي اوپرتلیزمېتودپربنسټ څېړل شوي اودهرسرلیک په پای کې نتیجه اخستنه هم شوې.همدارازدویم څپرکي:کې مې دتاریخي،ژبپوهنیز،ترکیبي اومقایسوي مېتودونوڅخه په ترتیب سره ګټه پورته کړې؛دآریاني فلالوژي،ژبپوهنه دتاریخ په اوږدوکې،نړۍدژبوکورنۍ ،آریک ژبه اودڅانګوترمنځ مقایسه،آریاني ژبووېشنه.دبېلابېل شواهدوپه را ټولولوسره مې د پورته یادو مېتودونو پر اساس د هرسرلیک په اړه څېړنه کړې. په دریېم څپرکي کې مې بیاهم له: تاریخي، ترکیبي، مقایسوي، ژبپوهنیزاوتشریحي؛ مېتودونوڅخه د اوستا ، زړې پارسي، ساکي اومېدي ژبې اوټبرونوپه څېړنه ،پرتلنه اوېشنه، کې پوره ګټه اخسې،اودټول تېزس په څېړنه کې مې له معتبرو کتابونواومنابعو څخه دقیقه استفاده کړې اوداړتیا په صورت کې مې د بېلابېلو ژبو ترمنځ مقایسه ترسره کړې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سکالو(موضوع)شالید :

دآریانې فلالوژی، تاریخچه(لرغونې دوره) ترسرلیک لاندې موضوع په هکلهپه افغانستان کې تر اوسه کوم بشپړ کتاب نه دی لیکل شوی. دغنې آثارواومقالویادونه چې په څنګزنوسرلیکونو کې یې ددې بسکالویواړخ څېړلې یاځینودفقه اللغې ترنوم لاندې په بهرنیوژبوڅېړنې کړي یادونه وکړم: د دېموضوع په ډوه اړخ دلومړي ځل له پاره په پښتوژبه کې اروانښاد پوهاند عبدالحی حبیبي دادبیاتوتاریخ ترسرلیک لاندې اثرچې(۱۳۲۳-لومړی چاپ) لومړی ټوک یې دژبې تاریخ یاپه ابتدایي کچه فلالوژی،اړوندموضوعات څېړلي دیادونې دنې وړدی.دې پسې اروانښاد سرڅېړونکی دوست محمددوست شینواري څېړنیز اثر (دافغانستان ژبې توکمونه)چې ډېری برخې یې دفلالوژیکي علم پربنسټ څېړل شوي (لومړی چاپ ۱۳۵۴لمریز)اوپه ځانګړې توګه دآریایي اوآریاني ژبواوتوکمونوپه اړه دهغه وخت سره سم بشپړاوپه پښتو ژبه کې یونړیوال اثرګڼل کېږي.ورپه سې داروانښادپوهاند عبداشکوررشاد لغوي څېړنې اثراوپه دې برخه کې یې نورې څېړنې اولیکنې دپام وړ دي. همدارازدفلالوژی، پوهې دېوې بلې برخې په اړه د اروانښادپوهاند محمد رحیم الهام اثر(بخش های در علم زبان) تر سرلیک لاندې کتاب ؛ چې په (۱۳۳۶لمریز)کال چاپ شوی د ژبپوهنې تاریخي څېړنو ته یې هم یو ځغلنده نظراچولی دی. بل اثر د سرڅېړونکي مولاجان ټنیوال د (ژبه او ټولنه) ترسرلیک لاندې دی ، چې د ژبې په اړه نوروسرلیکونو تر څنګ یې د ژبپوهنې تاریخچې ته هم لنډه پاملرنه اړولې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده. په همدې ډول سید جعفر هاشمي (د پښتنو توکم او ژبه) نومی کتاب چې دفلالوژۍ دپوهې دبوې برخې سره په تړاو کې (۱۳۸۳المریز) لیکل شوی. همدا زار یو کتاب د (افغانستا پېژندنه) په نوم او رنګزیب ارشاد هم لیکلی (۱۳۸۴المریز) چې ښه برخه یې، د ریم څپرکی د افغانستان ژبې ترسرلیک لاندې راخستې او ورسره یې د ژبو تاریخي اړخ ته هم نغوته کړې ده. په اوس مهال کې د وتلیځیړونکي او ژبپوه سر څېړونکي ډاکټر خلیل الله اورمړ د لرغونې اریانا او آریانې ژبو او توکمونو په اړه په پښتو ژبه، په لسګونو څېړنیزې مقالې او فلالوژیکي څېړنې دستایلوړدي، په همدې ترڅ کې د (مقدمه برزبان اوستایي) نومی اثر د پاملرنې وړدی، چې په دې هېواد (افغانستان) کې د نوې مېتود ولوژۍ پربنسټ یو معتبر او د اهمیت وړ اثر ګڼل. همدارازد پوهاند ډاکټر محمد حسین یمین د دري د پارتي والي دمدعا په موخه د (پارتی، پارثي، پارسي) نومی کتاب هم د تاریخي ژبپوهنې په برخه کې اړوندې څېړنې کړې، چې د پاملرنې وړدی. د پورته یادو څېړنیزو او مستقلو آثارو سره سره چې دفلالوژۍ د ځینو برخو: تاریخي او مقایسوي ژبپوهنې په برخه کې لیکل شوي دي، په ځیړنیزو مجلو او نورو ګڼو ډلیزورسنیوکې هم د پام وړ څېړنیزې مقالې د ببلابېلو څېړونکو او لیکوالو له خوا خپرې شوي دي، چې د ټولو یادونه ناشونی برېښي، یوازې دبېلګې په توګه دیوځوتنو په نومونو بسنه کوم: اروانښاد روان فرهادي، پوهاند عبدالقیوم قویم، اروانښاد اکاډمیسن ډاکټر عبدالاحد جاوید، او داسې نور. دیادولووړ یې بولم چې دفلالوژۍ او اړوندو موضوعاتو په اړه یې، د نورو علمواو فنونو په څېر، بهرنیو څېړونکو د پام وړ څېړنې کړې دیچې د هغوله ډلې څخه دیوځوکسو یادونه کړم: ویلیام اګریدی، مایکل دبرو ولسکی او مارک آرنف اثر (درآمدی برزبان شناسی

(c) ketabton.com: The Digital Library

معاصر)ترجمه(۱۳۸۶هش) ،دکترعلی درزی؛ پیتر آ.ام.سورن (تاریخ زبان شناسی)ترجمه(۱۳۸۸هش) ،علی محمد حق شناس؛ دکترمحسن ابولقاسم(تاریخ زبان فارسی)(۱۳۸۶هش) ؛دکتراحمد تفضلی (تاریخ ادبیات ایران) (۱۳۸۷هش) ؛ت.ن.پاخالینه (زبانهای پامیری) ترجمه (۱۳۶۶هش)ماه گل سلیمان دوست؛همداډول په عمومي توګه (داندواروپایي) اوپه ځانګړې توګه د(آریاني)فلالوژۍ په برخه کې شون .فلډ.ای.ام.آرنسکی د losif MikhailovichOrianskii(مقدمه فقه اللغه ایرانی) ترجمه، کریم کشاورز؛(۱۳۸۹هش)اثرډېردپاملرنې وړدی ،نوموړي په هغه وخت کې دآریاني فلالوژۍ په اړه په لنډه توګه هراړخیزې څېړنې کړي اودآریاني:لرغوني،منځنۍ اومعاصرې دورې په ژبو او اړوندوټبرونوقبیلودهغوی په تاریخي،کلتوري،فرهنګي،سیاسي ،پوځي اوژبنیو ،ادبي اثاراواونوروبېلابېلواړخونواوبرخوپه اړه پرتلیز، ژبپوهنیز علمي معلومات په معتبرواسنادواوشواهدو ،واړاندې کړي. ېوازې ېوه مسله چې دکره کتنې وړده هغه د(آریاني)اصطلاح پرځای د(ایرانی) کارونه ده چې آیادابه دده سهواوي که دژباړونکي نه امانت داري.ماد دېتېزس په لیکلواودموضوع په څېړنه کې د نورو ګڼو آثارو سربېرهله پورته یادوخېړنیزوګټورو آثارو څخه د اخځلیکپه توګهګټه پورته کړې ده. له هېواده بهر ځینې نوروخېړونوهم په دې برخې کې څه نا څه کار کړی دی. په هغو کې د اندو اروپایي ژبې څېړونکو په ډله کې د آر. اچ. روبینز ، دیوید هُلدکرافت ،دوناجوناپولي ورالي ، د آریاني ژبو د فونولوژۍ په اړه یدالله ثمره او نور ګڼ شمېرځیړونکي دیادولووړدي.چې د اړتیا تربریده یې زما تیزس ته هم غناور کړې ده. هغه توپیر چې زما دتېزس اوددې آثارو ترمنځ دی، هغه دا دی چې په دغو آثارو کې د ژبنیو څېړنواوفلالوژۍ پرمختګ

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوپراختیا روښانه شوی چې څنګه یوژبې پر بلې اغبزه پریښې اوله منځه تللې. ولې، ماپه خپل څېړنه کې په تاریخي توګه داموضوعات څېړلي. بله داچې په دغو آثارکې ډېرې او هراړخیزې څېړنې د بیلابیلو موخو لرونکې دي ، څرنګه چې زما څېړنه هم ددوی په پله یوپل دی ، موخه یې له هغو سره په توپیرکې دا ده چې له شویو څېړنو څخه یو ټولیزانځور رامنځته کړم ، چې د ابتدایي زدکړیالانو ، محصلینواو څېړونکو له پاره دآریاني فلالوژۍ د لرغوني دورې د تاریخچې په اړه یوځه معلومات په لاس ورکړم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړی څپرکی

۱-داړوندو مفاهیمو توضیح

۱-۱اریا –آریا(Arya):

اریا –آریا (Arya) د کلمې مفهوم او معنا د تاریخ ، ادب او ژبې پوهانو د تاریخ په اوږدو کې په بیلابیلو مترادفو مفاهیمو راوړې ده ، چې په لنډه توګه به د بیلابیلو لاسوندونو پربنسټ پرې بحث او لیکنه پیل کړو . زمونږ د هېواد نوموتی تاریخ پوه احمد علي کهزاد دا کلمه د څو اړخونو له مخې داسې معنا کوي: «آریا د دیانت له اندې د لمانځونکي ، باورمند او قرباني ورکوونکي په معنا لیکي او دلرغونې اصطلاح له مخې یې نجیب ، شریف، بادار ، آقا ، څښتن یا مالک او واکمن په مفهوم لیکلی همدا راز دی لیکي چې ؛ په بیلابیلو برخو کې د ډېرې کارونې له املې یو لړ نو صفتونه هم ورسره یو ځای شوي دي» لکه: نارینه توب ، ځوانمرده ، میلمه پال ، زړور ، هېواد پال ، جنګیالی او داسې نور. چې هر یو له پورته صفتونو یو له بل سره نږدې والی لري. (۲۷:۳۲ مخ) هیره دې نه وي چې ؛ دا کلمه یوه لویه سیاسي او ټولنیزه معنا هم لري. کله چې آریایانو دهندوکش په دواړو لورو کې استوګنه درلوده ، د دوی پوهانو دا فکر وکړو ، چې له پردیو څخه د خپل ټبر د توپیر په موخه که څه له یوه پښت (نژاد) فرعي څانګې وي ، خو چې خپله څانګه یې سره له دې چې بیلابیلې وي سره یو کړي او یو نوم ورته وضع کړي. تر څو له بیلوالي لرې پاتې شي او په خپلو

(c) ketabton.com: The Digital Library

منځو کې یو والی وساتي ؛ په همدې موخه او مقصد یې د (آریا) نوم منځ ته راوړ او په ټولو یو ډول اطلاق او ونومول شو. په طبیعي توګه دا نوم هندي آریایي مهاجرینو ته ولیږدیده ، ولې په مفهوم کې یې ورو ورو بدلونونه راغلل. د دې له پاره چې آریایان د هندي ځایي اوسیدونکو سره ګډ نشي. ټولنیزې طبقې رامنځته شوې. چې عبارت دي له ۱- کشاتریا (جګړه مار) ۲- برهما (روحانیون) ۳- ویسیا (کسبیان) ۴- سودرا (اچوت) چې دوی لومړني هندي بومیان وو ، چې په دې ترتیب آریا نه بلل کېدل. د آریا کلمې ریښه زموږ د هېواد په ډېرو طبیعي ، قبایلي ښاري ، سندونو او ځانګړو نومونو په برخه ایښوول شوي دي چې د ځینو یې یوازې نومونه را اخلم. لکه: هرویو (Haroyu) ، هراویتي ، آریاسپ (Ariaspe) ، آریاکا (Ariaka) اریستوفیل (Aristophyles) ، ارتاکاتا (Artakana) ، اریوس چې د پورته یادو نومونو یادونه په خپل ځای د دې کلمې عمومیت په دې خاوره کې ښیي. (۳۲، ۳۰ مخ) همدا راز پوهاند عبدالحی حبیبي د هند د کمبریج هستوري آف هندیا (د پخوانیو سړو تاریخ) ج۱، ص۷۳ په حواله لیکي .« په سانسګرېټ کې آریا یا آریا Arya او په اوستا کې ایریا Airya دی ، چې هغه د شریف او نجیب معنا لري. دوی له له خپلو دښمنانو څخه ځانو ته په دغه نامه امتیاز ورکاوه ، چې د دوی له پښته نه وو او اصیل نه ګڼل کېدل.» نومورې په همدې ډول لیکي. علاوه پر ریګویدا په اوستا کې هم دا نوم راځي. او هسې وایي:«خدای تعالی د آرین زمځکه او د آرین توکم او پښت پیدا کړ» همدا راز د هیرودوت (۴۸۴ – ۴۲۵ ق.م) په حواله لیکي ؛ چې میدي Medes اقوام په لرغونو زمانو کې آرینArian بلل. ځکه چې میدي ټبرونه د (۷۵۵ مخزیږد) په حدودو کې د پارس پای کې یوه لویه واکمني جوړه کړې وه. نو ویلای شو چې د آرین اصطلاح تر دغو وختونو

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوري هم په ټولو آريايي ټبرونو کې ژوندی وه. چې هخامنشي داريوش (۵۲۱ - ۴۸۶ ق. م) په خپل ډبر ليک کې ځان په ويار سره آريايي او آريا له پښته بللی دی. همدا رنګه د اروپا اوسنيو پوهانو ددې کلمې په اړه پلټنې کړي دي؛ ځکه چې دا نوم آريايانو خپلې پخوانۍ او اصلي ژبې سرهراوړی و. که چيرې په نورو ژبو کې ددغه نوم ريښه پيدا شي هغه ژبه يا آريايي ياد آرين اصلي ژبې ته نږدې بلل کېږي. دوکتور ګايګر Gaiger آلماني څيړونکی داسې وايي: آرين له (آر) څخه مشتق دی چې په سانسګرېټ کې د اصل، بنسټ او بنياد په معنا دی. او د نجيب، شريف، او پارسا ته وايي. سربيره پر دې نظرونو چې (آر) د اصل او بنسټ په معنا بولي. ځينې څيړونکي داسې وايي چې؛ آريا له (آر) څخه مشتقه ده. چې په پخوانۍ سانسګرېټ کې يې د کرنې (زراعت) معنا درلوده. نو پر دې بنسټ آريا د کرونکي او بزګر په معنا هم کاريده. دا مفهوم نومیالي سانسګرېټ پوه، ميکس مولر Mexmuller ورکړی دی. چې دوکتور هنتر يې هم د هند د خلکو په تاريخ کې تائيدوي او آرين د بزګر په معنا مني. ميډيم راګوزن ليکي «(آر) د يوې (کولبې) په معنا وه. له لاتيني او ايټالياوي (اراز) د سلاوي (اريايي) د يوناني (اروټرون) انګريزي اېربل (د بوې وړ) دغسې د ويوناني (اروا) او د لاتيني آرور (بوې يا کولبه شوی کښت) ټول له دغې مادې يا ريښې څخه دي. آريايي ټبرونو له دې امله ځان بزګران او کرونکي ګڼل چې له وحشي (تورانيو پوونده) وو څخه د دوی توپير وشي او په دې نوم به يې هر کله ويار کاو. ددې آريايي نوم اغيزه په نورو ټبرونو هم شوي دي. د بابل او نينوا په اسوري ژبه هم (آري) بوې يا کلبه شوې او کرل شوې ځمکې ته ويل. همدا راز (ارارا) د دغه هبواد (هند) په کوشي ژبه د فصل ريبلو معنا درلوده. (۳۲: ۴۵-۴۷ مخونه) په دې توګه اروانباد حبيبي

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکي چې د آریا کلمې اړوند دوې نظریې د پوهانو ترمنځ شتون لري: یوه دا چې د اصل ، شریف ، نجیب او بنسټ معنا لري او دویمه دا چې د بزګر یا کرونکي په معنا ده. دا ټول اندونه او دلایل په تاریخي لاسوندونو او شواهدو ولاړ دي. همدا ډول په دې اړه ځینې نور پوهان لیکي چې د آریا Arya کلمه د اندو اروپایي * Aryo د Ar فعلي ریښې څخه مرکبه ده ، اندو اروپایي *Ar او ya نسبتي روستاړی د اندو اروپایي * yo دی. په ټولیزه توګه کله چې دا روستاړی د فعل له ریښې سره ونښلي له هغې نه اسم یا صفت (نوم یا ستاینوم) جوړیږي. شواهد ښیي چې د Arya په کلمه کې د ya روستاړی د صفت جوړونې کارونه لري. یعنې هغه صفت چې د نوم ځای یې نیولی دی. د آریا Arya او آلان Alan کلمې له یوې ریښې څخه دي ، چې د آریک له فرضي ژبې څخه رامنځته (اشتقاق) شوي او د آریک Aric یا آري Arii کلمه په خپل وار Ar (نجیب ، بنسټ) له فعلي ریښې او د ya له روستاړي څخه جوړه شوې ده. آریا په اوستایي متونو کې Airya په سانسکرېټ کې Arya په لرغونې فارسي کې Ariya په لرغونې یوناني کې Arioi د باختري ژبې د رباطک په کتیبه کې Ario په منځنۍ پارسي کې Irāēn او په تاجیکي ، دري او پارسیک īrān او īrani شوې ده.[۲۰:۱ مخ] دغه کلمه په پښتو ژبه کې موجوده ده چې اریا Arya په بڼه تلفظ کېږي چې د (ار Ar) بنسټ ، اصل او نسب معنا لري.[پتېه خزانه] آریا Arya د اوستا ، سانسکرېټ او لرغونې پارسي کې یا ya کلمه (برتولومه ، فرهنګ اوستا ۱۹۸ مخ) د اندو آروپایي اقوامو نوم ګڼي.[۱۹:۱ مخ] چې په ډېرو لرغونو پېړیو کې یو ځای اوسیدل او وروسته بیا په دوو ستروډلو ووېشل شول. یوه ډله هند او بله آریانا ته راغلل. چې پوهانو د آریایي کلمه په ځانګړي ټوګه د ټولو هغو ژبو په اړه کارولې ده، چې د اندو آروپایي یا اندو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګرمانیک په نوم پیژندل شوې او همدارنګه د آریائیانو کلمه یې ټولو هغو خلکو ته کارولې ؛ چې په نوموړو ژبو ګړیدل مګر په دې وروستیو کې د پوهنیزو او هراړخیزو څېړنو وروسته دې پایلې ته ورسیدل ؛ چې آریائیان Aryans د اندو اروپایانو ختیځه څانګه ده او په آریک (آریایي) ژبه یې خبرې کولې. یعنې اوس غالباً د آریا کلمه په اندو آریایي توکم اطلاق کېږي او د دې ټبر د ژبو یوې څانګې ته آریایي ویل کېږي. د آریا کلمه په ویدي سانسکریټ کې د ښاغلي محترم ، مکرم، متعهد ، مومن او وفادار او آریا ورته د اوسیدونکو په معنا او مفهوم راغلې ده. همدا راز د تکرارالاحسن په توګه بیا هم وایو چې آریا کلمه په لرغونې آریاني ژبو کې په تیره بیا په اوستا کې په لاندې ترکیب سره یادول شوې ده: د وندیدات په لومړي فصل کې د آریانا ویج Airyana vaējah (د آریاني توکم او پښت ټاټوبی) دمهریشت په ۱۳-۱۴ برخه کې مروه ، هرات ، سغد ، او خوارزم آریوشیانه Airyo-shayana د آریایانو ځاله یا کور یاد شوی دی. د اریا Aria سیمې اوسني هرات او غور دي چې د آریانا مرکزي اولویدیځه سیمه ګڼله کېدله. (۱۸:۴۱ مخ) فروردین یشت ۳۱ برخه کې آیریاوه Airyava چې په لغت کې د آریایانو د مرستندوی په معنا او منش چهره Manuchithra د کورنۍ نوم یاد شوی دی. د آریا کلمه د خشاثره Xšaθra حکومت ، دولت ، مملکت او هېواد سره په ترتیب کې Airyanam(Xšaθra) د آریایي ټاټوبي او ښار په معنا ، چې وروسته بیا په پهلوي ژبه کې د ایریان شار ērān shar شوی دی. د آریا کلمه Dahyau(کلي)دکلمې سره یوځای لکه Aryanamdahyunam د آیایانو استونګنځای ، مېنه یا کلی. د خوارینا Xvarənah (پرتمین ،نومیالی ، مشهور ، دکلمې سره یوځای Aryanam xyarəno (د آریایي پرتم درلودونکی) په معنا . په لرغونې پارسي کتیبه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې د آریا کلمه په شپږمه مخزیږد پیړۍ کې داریوش د نقش رستم په کتیبه کې خپل ځان داسې معرفي کوي.

Adam dārayavahuš xšāyaθiya vazraka xšayaθiya xšāyaθi yam….vištaspa hyāpuθra haxxāmanišiya parsaparsahyā puθraariya ariyačiθra.

ژباړه: زه داریوش ، ستر ټولواک ، شاهنشاه ، د وشتاسب ، هخامنش زوی ، پارس او د پارس آریایي او له آریایي پښته (نژاده). د یوناني تاریخ پوهانو په لیکنو کې د آریانا ، آریا او آریایي په کلمو کې د ډېرو نومیالیو نومونو سره مخامخ کېږي. چې د آریا له کلمې سره ترکیب شوي او ځینې ښلګې یې دادي: یوناني Airabazo ، آریاني Ariabazu (څوک چې د آریاني مټ او بازو له ځواک څخه برخمن وي).

یوناني Ariasai ، آریاني Aria Aspa (د آریاني اسونولرونکی) ، د هغې قبیلې نوم دی چې دهلمند سین دواړو غاړو ته میشت وو. یوناني Arya Piasus ، آریاني Arya Paisa (د په آریاني سمبال ، آریاني پسونو لرونکی) د آریان ryanأ نوم په آسي (آستي) ژبه کې په آلان Alan اونیستي چې د هماغه اوسني الان ټبرنوم و. او آلان په لرغوني یونان کې Aλavot دی. (۴۱-۱۹ مخ).

د پورته څرګندونو په پای کې دې پایلې ته رسیږو چې آریا یا اریا د نجیب نومیالي میلمه پال کرونکي ، بزګر ، ښاغلي ، باتور ، او آریا ورته اوسیدونکي ته ویل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱-۲آریانا ـ اریانا Āryānā (اوسنی افغانستان):

په دې کې هېڅ شک نه شته چې له باختر څخه اریایانو په تدریج سره دهندوکش دواړو لورو ته خواره شول او د آریا د کلمې شتون د سیندونو ، ښارونو او ځینو قبایلو په نومونو کې هغه یادګار دی ، چې په دې ځمکه کې د دوی د خوارو ورو کیدو ثبوت ښیي او ددې کلمې یا نوم په ډېره پیمانه یادونه او کارونه په تاریخي اسنادو کې ددې خبرې ثبوت او دلیل دی ، چې به خپله د تمرکز نظر له بل هر ځایه زمونږ په هېواد کې ښیي.

د آریا د کلمې لرغونې ریښه چې په پورته ځینو کلمو کې وښودل شوه په خپل پخوانی څو زره کلن مفهوم او معنا سره له منځه نه ده تللې او ددې سیمې او هېواد دخلکو په دودونو او عنعناتو کې را پاتې ده. (ودا یا ویدا) د سانسګریټ هغه ژبه چې ویدي سرودونه او سندرې په هغې ویل شوي ځینې پوهان یې آریا یا آریایي باختري) ژبه بولي چې د آریا جمع بڼه آریان کیده؛ چې آریا دنجیب او آریان نجیبان معنا درلوده. څرنګه چې آریان یعنې نجیبان د هندوکش دواړو خواوو ته ځایونه ونیول او استوګن شول. خپل هېواد یې په خپل نوم آریانا (د نجیبانو ټاټوبی) ونوماوه او داکلمه په داسې بڼه منځ ته راغله چې د اریان د کلمې وروستي (ن) ته یې نسبتي زور (فتحه) ورکړه او آریان دځای نوم (اسم مکان) په بڼه منځته راغی. چې دا زور ځینو په (ه) او ځینو په الف بدلون ورکړ. ولې ددې له پاره چې د ګردود (لهجې) د آسانتیا له پاره کوم توپیر چې منځ د جمع بڼې او ځای نوم کې دی، لیکنه یې دالف په بڼه ډېره ښه ده. چې دا هم هغه د آریانا کلمه ده ، چې د نجیبانو استوګنځي په معنا ده. دا نوم د آریایانو د خورو ورو کیدو وروسته زمونږ هېواد ته کارولی شوی دی. او زمونږ د هېواد

(c) ketabton.com: The Digital Library

(افغانستان) تر ټولو لرغونی نوم دی. (۳۲:۳۲ مخ) په دې کې هېڅ شک نه شته چې د آریاانستوګنځی معنا او مفهوم اود هندوکش دواړولورو مستعدوخواوو ته یې نسبت د آریایي استقرار او ځای پر ځای کیدو یاد ګارونو څخه دي. مخکې له دې چې هر ځای ته دوی ولیږدیږي او عمومیت پیدا کړي یولړ ټوټو او قطعاتو د ځمکه کې لکه د آریا ورته آریا ورشه، آریان ویجه یا ایریان ویجه په بنو کې راځرګنده شوه او په پای کې پراخې سیمې او قلمرونه چې د پامیر او هندوکش د سیندونو له بهیر څخه خړوبیدل او د آریانا په نوم ونومولې. په بله وینا دا نوم له دوو برخو څخه جوړ دی. چې یوه یې د آریا او ځانګړي نوم (اسم خاص) دی. هماغه څو زره کلن پخوانی نوم. چې آریاییې او ویدي قبایلو ځانته په ګډه توګه اینبوولی و. او بل هم د (نا) چې په حقیقت کې هم هغه (نون) مفتوح دی. چې داوستایي په زمانه اومهال کې د (ایریا) کلمې سره پیوست شو نسبتي معنا او مفهوم لري. وروسته وروسته په دې وزن او آهنګ ډېر نومونه رامنځته شول. لکه ساکستانا (داسکایانو یا ساکانو استوګنځي)، زرانجیانا (د زرنجیانو استوګنځي)، بکتریانا (د باختریانو استوګنځی او داسې نور. د آریانا نوم د ډېرو پخوانیو ویدي او اوستایي دودونو څخه نه دی هیره شوې او زموږ د خلکو او پرګنو پر خاطرو، سندرو او نورو تاریخي دودونو کې ساتل شوي دي. د لومړي ځل له پاره یوناني تاریخ پوه اراتوس تنس Eratosthenes ددې نوم یادونه کړې ده (۱۷۵:۳۷مخ)[۱] چې د عیسی ع له زیږون څخه مخکې د دریمې پیړۍ په لومړیو نیمایي کې ژوند کاوه. چې دده د لیکنې اصل په لاس کې نه شته بلکې سترابود یونان تاریخ او جغرافیه پوه (۲۰ مخزیږد تر ۱۹ م ز) د هغه له خولې د آریانا کلمه

(c) ketabton.com: The Digital Library

یاده کړي ده ؛ سربیره په استربو ، بطلیموس ، پلیني ، کورتیوسCortius اراتستنس Eratosthenes (۲۴۷-۱۹۲ مخزیږد) اپودوروس ارتمیس Apolodorus opartemis د آریانا نوم یاد کړی دی. (۳۲:۳۳ مخ) احمد علي کهزاد په خپل کتاب تاریخ افغانستان لومړي ټوک کې د استرابو په حواله لیکي.(باکتریانا یا باختر د آریانا مرغلرې او تر ټولو عمده ، مهم او لایتجزایي برخه ده. همدا رنګه په ۲۳ مخ کې له میلاد څخه او ۲۱ میلادي کلونو کې د یونان پوه سترابون د (اراتستنس ۲۹۲ -۲۴۷ مخزیږد) په حواله لیکي. چې د آریانا لویدیځ لورته هغه کرښه پرته ده ، چې پارتیا Parthia له میدیا Media او کرمان Carmania له فارس څخه جلا کوي. (۴۱:۱۷ مخ) غلام محمد غبار دخپلې یوې رسالې (افغانستان به یک نظر) په څلوم او پنځم مخ کې د آریانا څلور خواوې داسې را پیژني. «ختیځ یې اباسین ، لویدیځ ته یې هغه کرښه چې د کرمان او پارتیا ولایتونه په افغانستان کې داخلوي، او فارس او میدیا له آریانا څخه بیلوي شمال لور ته یې د جیحون (آمو) همدا راز سیحون (سیردریا) ،او سهیل لور ته یې د هند سمندر شتون لري. د آریانا څلور خواوې سترابون: هندوکش د همالیا مستقیم امتداد او هند سمندر یې ورسره د آریانا سهیل ته ښودلي دي. پردې بنسټ آریانا د سهیل او شمال له لوري په همالیا او د هند په سمندر پورې محدوده وه، چې هند یې هم په محوطه کې دی سرحد یې اندوس (اباسین) ګڼي. دآریایانو لویدیځې پولې مستقیماً د خزر له دروازو څخه دماغه جاسک سهیل ته رسیږي. د آریانا په شمال لویدیځ کې د خزر دروازې هرکانې او پارتې شامل دي. آریا ، مرګیانا ، او باکتریانا دیو بل ترڅنګ موازي پرتې دي. نومورې، دماغه جاسک د مکران او کرمانیا په ګډون د آریانا د جنوب لویدیځه نقطه تائیدوي. سترابو په خپله جغرافیه کې ګډروزیا او اوریتونه هم یاد کړي

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي ، چې د آريانا په سهيل کې له سنيد څخه تر کرمانه غزيدلي دي او د آريانا د قلمرو جز شمېرل کېږي. د اراتوستين دوينا له مخې د آريانا حدود هماغه دی ، چې پارتيا له ميديا او کرمانيا له پارسيه يعنې فارس څخه بيلوي. يعنې هماغه کرښه چې د خزر له دروازې يا د فيروزکوه له تنګي څخه غزيدلې او تر دماغه جاسک پورې محدودېږي. په داسې ډول چې پارتيا او کرمانيا د آريانا په خاوره کې داخليږي ، ميديا او فارس د آريانا له حدودو څخه دباندې دي ، سترابون د آريانا سور(عرض) له شمال څخه سهيل ته د اندوس (اباسين) په اوږوالي دولس زره تر ديارلس زره (۱۲۰۰۰-۱۳۰۰۰) ستاده او اوږوالی يې څوارلس زره(۱۴۰۰۰) ستاده چې يو پخوانی مقياس دی ګڼي. (۲۱.۱ مخ). کيدای شي د آريايانو ليږديدنې او مهاجرتونه د دويمې مخزيږد پيړۍ په دويمې نيمايي کې په لاندې توګه شوي دي:

۱. د آريايانو لومړنی ډله د آريايانو نژادي ورونه يعنې دهند آريايانو چې په باختر کې تر يوې مودې اوسيدو وروسته اوسنې هندوستان ته ور وکوچېدل او په يوه شنه او ښېرازه سيمه کې ميشت شول. دغه سيمه يې په خپل ملي نوم آريا ورته Arya varta د نجيبو او شريفو خلکو مېنه، د آريايانو ټاټوبی ونومولە. د آريا کلمه په سانسګرېټ ژبه کې د آريا آورته Ārya+āvarta په ترتيب سره راغلې لومړی جز يعنې (آريا)يې د اندو اروپايي دنامتو ټبرونو د يوه ټبر نوم او دويم جز (آورته) يې په سانسګرېټ کې د استوګنځي ، کور او هېواد په معنا دی. د آريايي لرغونوژبو (سانسګرېټ او اوستا) د ټولیزې (کلي) قاعدې پربنسټ کله چې په مرکبو کلمو کې دوه مشابه توري يو ځای راشي يويې حذفيږي. له همدې املە (آظيه ورته) په آريه ورته Ārya+āvarta اوښتې ، چې معنا يې (د نجيبو او شريفو خلکو يا دآريايانو سپيڅلی ټاټوبی) دی. د هند شمالي او مرکزي

(c) ketabton.com: The Digital Library

سیمو نوم آریا ورته و چې په سهیل کې د ویندهیا Vindhya د غرونو لړۍ او په شمال کې د همالیا د غرونو لړۍ ترمنځ ، او لویدیځ او ختیځ له لورې د ګنګاه او اباسین راجپوتا Rajputana(کوچ) catch او پنجاب ، سند ترمنځ پرته ده . د هند آریایانو چې د آریا ورته له نوم وروسته کوم نومونه خپلې خاورې ته ورکړي هغه بهاراته ، بهومي Bharatabhuni او بهارته ورشو Bharata varsha وو. ددې کلمې لومړی جز یا برخه چې بهارته دی. دا د یو داستاني ځواکمن پادشاه نوم چې د دوشنته Dushanta او ملکې شکونتالا Shukuntala زوی و. او په ټول هند واکمن و. بهومي کلمه نن ورځ په دري ژبه کې د مرزو بوم په نوم یادیږي. چې د ځمکې او خاورې معنا لري. او په اورمړي ژبه کې بومه Buma خاورې ته ویل کېږي ورشه د ورته اوښتې بڼه ده او په پښتو ژبه کې نن ورځ دا کلمه د شنې او ښیرازه سیمې ته کارونه لري. لکه ورشو چې د څړځای سره په یوه معنا کارول کېږي. بل نوم چې د هند آریایانو ته ورکړی شوی ، هغه د آریایانو له خوا و ، څرنګه چې آریایان د اباسین خاورې ته هند وایي. وروسته له دې کلمې سره د (ستان)برخه چې په اوستا او زړې فارسي کې ستان Stānدی یوځای شوی. په سانسکرېټ کې ستهانه Sthana کلمه چې آریایي د ستانه Sthana معادله ده موجوده ده. په هندي ژبو کې (بویه) چې معادله یې سندهو – ستهانه Sindhu-sthana ویل شوې وای. د آریایي لیږدیدنویا مهاجرینو بله ډله آریاني څانګه وه. چې د دوی لومړنۍ جوړه د خپلې لومړنۍ ستې څخه لومړی (آریانا وېجه Airyana wēja ته راښکته شول. ورو ورو د آریاني سیمو په ټولو شپاړلس قطعو ځمکو کې چې د وندیداد Vīdaēva-dātā په لومړي فرګرد کې د فصل کې یې یادونه شوې ده. میشت شول. دغه ټاټوبي ته یې خپل ملي نوم ورکړ. اریانا

(c) ketabton.com: The Digital Library

Ariana یعنې د آریایانو خاوره. و نومولـه د اوستا دمتونو لـه مخې دغـه هریو هېواد په اهورامزدا ښـه ښکلی او پاک پیدا کړ، خو بد ذاتـه شیطان دغه هریووه ته دښمنی او کینې لـه مخې زیان ورساو. د وندیداد د لومړي څپرکي د پیل په اوله اودویمې فقرو کې د آریایانو دغـه پخوانی د رانښکته کیدو ځای داسې یاد شوی دی. (آهورا مزدا ، سپته مان زردشت تـه وویـل ، که چیرې ما په هغه ځمکه باندې چې خوشحالي ښونکې نه ده. ارامي او سوکالي نه وای پیدا کړې ، خامخا به د نړۍ خلکو آریانا ویجه ته مخه کړې وای. لومړنی ځای او کلی چې ما آهورا مزدا غوره پیدا کړ ، آریانا ویجـه ده. د دایتي نیک (آموسین) پر غاړه وروسته دغلته د اهریمن یا شیطان د ضرر وزر وجنګاوه ، مار او سخت ژمی یې پیدا کړ. لس میاشتې دلتـه ژمی او دوه میاشـتې اوړی او دا دوه میاشـتې داوړي هـم سړې دي د اوبـو لـه پـاره سړې دي. د خاورې له پاره سړې دي او د ګیا له پـاره ، دلتـه د ژمي مرکز دی دغلته د ژمي زړه دی، کلـه چې ژمی تیر شي ډېر سیلابونه راځي. د آریانا ویجه ځمکه چې آمو سیند یې خروبوي د سیر سین یا سیحون او آمـو سین جیحـون تـرمنځ او ښـایي د آمـو سـین دواړو غـاړو تـه بـه هـم واقـع او شـتون ولـري؛ Harvard د پوهنتـون اسـتاد مایـل ویسـتیل Michael witzel پـه خپلـه یـوه مقالـه (آریایـانو هېـواد) تـر سـرلیک لانـدې اوسـتایي ۱۲ کـورنۍ سیمې په لاندې توګه را پیژني:

۱. آریانا ویجه (Airyana wēja)
۲. سغد (Suydjaya) په سغدیانا کې (Sojdiana)
۳. مروه ، مرغاب (Nourv) او (Marrow په Margyana) کې
۴. بلخ (Bacprina–Bāxdī)
۵. مینه (Nisāya)

(c) ketabton.com: The Digital Library

۶. هرات Harōiva (aria)
۷. کابلستان (Vaekrəŕəla - Kabulistan
۸. اُرګون(urva)
۹. د کندهار (Xnəŕnta) (واژه نامه اوستا احسان بهرامي ۱۵۵۴ مخ)
۱۰. ارغنداب (Xaraxŏiti)
۱۱. هلمند (haētmant)
۱۲. دبدخشان راغ سميه Raray(-Rajay))
۱۳. چراخ ēaxra د لوګر څرخ ولسوالۍ
۱۴. وانې وزيرستان کې (Varəna)
۱۵. پنجاب (haptahdndav)
۱۶. سير دريا سيحون(Rarjyha)

د آريانا ويجه کلمه چې لومړنۍ برخه يې هم هغه آريانا ده د ارباب والا ، خپلواک ، آزاد ،مومن ،نجيب ، شريف،ريښتني ، زړور او د ښاغلي په معنا او دويمه برخه يې آرياني اوسنيو ژبو کې ترمورِنه ده رارسيدلې. زمورِد پخونيو نژادي ورونو په سانسګرېټ بيجه bija يا ويجه Vaējah د تخم په معنا ده ، بيجه پورا Bijapura چې د انار په معنا دی لفظاً له تخم څخه ډک يا د ډېرو دانو درلودونکي ته وايي. پر دې بنسټ آريانا ويجه يعنې د آرياني پښت د تخم او اصل ټاټوبي معنا لري. آريانا د لرغوني آرياني د اريا arya د اضافي حالت د جمع بڼه ده. آريانا د لرغونو آريايانو د مېنې نوم دی. د لرغونپوهانو له خوا د مرکزي آسيا په اړه دښکار پربنسټ د ژوندانه ډول ډول نظامونه ليدل شوي دي. د سيمې خلک د ډول ډول خوځښتونو او مهاجرتونو په وړاندې واقع شوي دي. جې لومړنۍ د دريمې زيږديزې زريزې په سرکې د اروپا په لور د همدې سيمې (مرکزي آسيا) يوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډله او سيدونکي د آمو سيند غاړو ته راښکته ، چې آمو سيند د طبيعي ټولنيزو او پوځي ګټورتيا له مخې د غې ډلې مهاجرينو ته ميتافيزيکي اړخ پيدا کړاو سپيځلي شوي دي. د همدې سين په غاړو کرار کرار ميشتيدنه شوې او دوخت په تيريدو سره د آريايانو پراخه سيمه ګرځيدلې، چې آريانا نومول شوې ده. آريانا کله له يوې خوا زمورږ د لرغوني هېواد پخوانۍ ويارلې کلمه ده ، له بلې خوا زمورږ د هېواد د تاريخ د پيړيو په پوړيو کې اند تر دې دمه پورې دا نوم ژوندی دی. (۲۰:۱ مخ) نه يوازې دا چې د آريانا کلمه بلکې د آريانا اړوند د شپارلسو سيمو کلمې په خپل اصلي يا ځينې په لږ بدله بڼه چې اصلي ريښه يې ساتل شوې ده تر اوسه پورې په کلتوري ، فرهنګي ، جغرافيايي ، سياسي ، اقتصادي ، ټولنيزو او پوهنيزو برخو کې ژوندۍ او په ورځنيو چارو کې کارول کېږي او وخت په وخت پر استوګنځايونو ، دولتي ودانيو ، عام او خاصو نومونو ، کارځايونو ، واټونو ، شرکتونو ، ښوونځيو ، ډليزو رسنيو په هره برخه کې د وګړو په تخلصونو او نومونو په بڼه هم کارول شوي دي. چې ښې بيلګې يې د آريانا دايره المعارف ټولنه د آريانا افغان هوايي شرکت ، اراکوزيا راډيو ، آريانا ښارګوټی ،آريانا مېنه ، آريانا هوټل ،آريانا ترانسپورتي شرکت، آريانا مجله ، آريانا تلويزيون ، آريانا ځلورلارې ، آريانا پوهنتون ، آرين ، آروين ، آريا ، آرين زی او داسې نور نومونه چې تر اوسه زمورږ په بډای کلتور او فرهنګ کې ځای لري.

په پای کې په لنډه توګه ويلی شو چې ؛ آريانا مفهوم او معنا د لرغونو آريايانو د ټاټوبي ، استوګنځي ، مېنې ، سميه او هېواد مفهوم لري. د آريانا د کلمې د سيميز مفهوم د لا روښانتيا له پاره د لرغونې آريانا نقشه او دستر ابون د نړۍ په نقشه کې د آريانا هېواد په لاندې توګه د کاغذ پرمخ راوړ:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لرغونې آریانا نقشه

(د اریانا موقعیت د سترابون په نقشه کې)

۱- شکل

(H.L.F : ٤٧)

٤٧

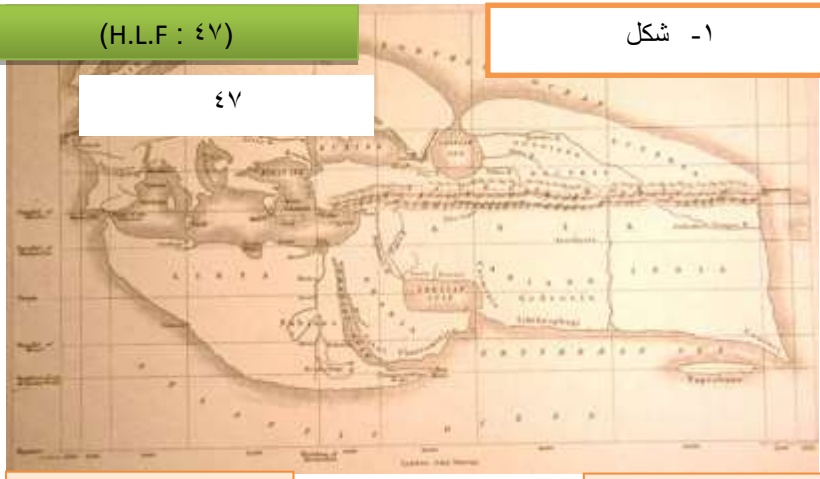

۲- شکل

(H.L.F : ٤٧)

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱-۳آریایي(Aryaei):

آریایي هغه اصطلاح ده چې په بیلابیلو معناوو کارول شوې ده ؛
«آریایان هغه څوک دي چې په آریایي ژبه خبرې کوي پر دې اساس نو د دوی حال، رنګ ، پوست، وینه او له هر پښته چې وي تو پیر نه لري. یوازې او یوازې په دې تعریف کې مقصد او منظور ژبه او پرته دژبې له مخې بل څه په پام کې نه دي نیول شوي.»(۳:۱۳مخ) آریایي ، آرین یا اریک ژبه د ژبپوهنې له نظره هغه ژبه ده چې اندواروپایي کورنۍ د اندواریاني له څانګې څخه شمېرل کېږي. آریا Āryā په اوستا airya لرغوني فارسي کې ariya ، سانسګریټ arya هغه نوم دی چې د آریاني او هندي شمالي هند خلکو (هغه کسان چې په اندوآریاني ژبه خبرې کولې). ټپرونو یا قومونو ګډو نیکونو ځانونه پرې معرفي کول او هغه یې د اصیلو ، شریفو ، خپلواکو او ډېر نجیب په معنا بلل دي.هر څوک چې د آریا په اصل و قوم و نژاد وي. یا ورسره تړلی وي. آریایي ، آرین یا آریان نوموي. هغه اندو اروپایي قوم چې په ډېر لرغوني پیر کې یوځای ژوند سره کاوه ، چې وروسته په دوه څانګو ووېشل شول. یوه څانګه هند او بله یې آریانا ته راغله. پوهانو آریایي کلمه په ځانګړې توګه ټولو اندو اروپایي یا اندو ګرمانیک ژبو په توګه چې پیژندل شوې کارولې ده. همدارنګه یې د ټولو هغو خلکو له پاره چې په پورته یادو ژبو یې خبرې کولې. د آریایانو اصطلاح کارولې ده. مګر په دې وروستیو کې د هر اړخیزو پوهنیزو څېړنو وروسته دې پایلې ته ورسیدل چې ؛ آریایان Āryans د اندو اروپایي ختیځه څانګه ده ؛ چې په اریک (آریایي) ژبه خبرې کوي. یعنې نن ورځ غالباً د آریا کلمه د اندو آریایي ، آریاني ، نورستاني او داردي پښت ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویل کېږي او ددې ټبرونو د ژبو څانګې ته آریایي وایي. د آریا کلمه په ویدا سانسکرېټ کې د ښاغلي ، محترم مکرم ، مومن ، وفاداراو د آریا ورته اوسیدونکو په مفهوم راغلې دی. د آریا کلمه د لرغونو آریاني ژبو د هغو له ډلې څخه په اوستا کې په لاندې ترتیب سره یاده شوې ده: په لومړي وندیداد فرګرد کې آریانا ویج Airyana vaējah (دآریاني پښت ټاټوبی) د مهریشت په ۱۳ او ۱۴ برخه کې مروه ، هرات ، سغد او خوارزم ، آریوشیانه Airyoshayana (د آریایانو ځاله یا کور) یاد شوي، د فروردین یشت په ۳۱ برخه کې ایریاوه airyava چې لفظاً د آریایانو د مرسته کوونکي په معنا دی، چې د منوش چهره Manush chitra د کورنۍ نوم دی یادشوی دی.آریا کلمه خشاثره Xšatθra په ترتیب دحکومت ، دولت او هېواد معنا لري. airyanamxšaθra د آریایي استوګنځي او ښار چې وروسته بیا په پهلوي ژبه کې ایران شار eranshar شوی دی. د آریا کلمه dahya یعنې لس سیمې کلمې په ترتیب سره aryanamdahyunam د آریایانو کلي او باندې او ټاټوبي ، دخوارینا xarəanah د کلمې په ترکیب سره aryanam xarəanah نومیالي مخکښ په معنا .

د یوناني تاریخ پوهانو په لیکنو کې د آریا او آریایي خبرو سره له آریانا څخه د ډېرو نامیالیو له نومونو سره مخ کیږو . چې د آریا له کلمې سره ترکیب شوي دي. یوناني: airabazos ، آریاني: ariabazu هغه څوک چې د آریاني مټ او ځواک څخه برخمن وي. یوناني: ariazatos ، آریاني: ariazantu د مادانویا میدیانو د یوې قبیلې نوم.یوناني: ariasai, آریاني :ariaspa (د آریایي اسونو لرونکی) د هغې قبیلې نوم دی چې ؛ دهلمند دسین دواړوغاړو ته استوګن وو.یوناني: arikai ،آریاني: aryaka

(c) ketabton.com: The Digital Library

(آریایان) ، د سیردریا د غاړو ښاري قومونه ، یوناني: arya piasus ، آریاني: arya-paisa د آریایي جامو او ګانو لرونکي. د آریان Aryan نوم په آسي (آستي) په آلان Ālān بدل شو. چې د هم هغه آستي ټبر نوم آلان و. او آلان په لرغوني یونان کې aλavoī دی.د آریا اصطلاح اندو اروپایي ، اندو آریایي د (ار) د فعلي ریښې څخه ترکیب شوې چې د اندو آریایي ارنښې او روستاړی دی. په ټولیزه توګه دا روستاړی چې فعلي ریښې ته متصل شي له هغه څخه نوم یا ستاینوم جوړوي. داسې شواهد شته چې د ya روستاړی د آریا په کلمه کې د صفت جوړونې کارونه لري. یعنې ستاینوم چې د نوم ځای یې نیولی دی. دآریا ، آرین ، آریانا ، آریاني Āryāni ، آریو Ārio آري Ārii او آلان غوندې اصطلاوې له یوې ستې څخه دي. چې د آریک څخه اشتقاق او رامنځته شوي دي. آریک یا آري په خپل وار سره له var فعلي ریښې (نجیب) او د ya روستاړی جوړ شوی دی. د آریا کلمه د اوستا په متونو کې Āirya په سانسګریټ Ārya همدا راز په لرغونې فرس په لرغونې یوناني arioi د باختري ژبې د رباطک په کتیبه ، منځنۍ فارسي ، تاجیکي ، دري او پارسي ژبو کې یاده شوې ده. (۴۱۳:۵ مخونه)

په پایله کې ویلی شو چې آریایي هغو خلکو ته هغه شخص یا خلکو ته ویل کېږي چې د آریا له پښته او آریایي اړوندو ژبو خبرې کوي آریایي ګڼل کېږي او دغه کلمه د آریا ، او آریانا د کلمو نسبتي ستاینوم دی.

۱-۴آریاني (Ariani):

د تاریخ په اوږدو کې په علمي او څېړنیزو غونډو کې په وار وار دا پوښته راپورته شوې ده ، چې آیا د آریانا کلمې له پاره په ننیو ګړدودونو(لهجو) او تعبیرونو کوم ستاینوم کولای شو ؛ جوړ کړو چې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

آریانا د ټولو اوسیدونکو او دهغوی د مدنیت او نورو بیلابیلو مادي او معنوي امتیازاتو له پاره پرته له کومې استثنا وکارول شي. زما په اند دکوم صفت او بل څیز جوړونې ته به اړتیا نه وي. څرنګه چې مخکې مو د دې لیکنې په بیلابیلو سرلیکونو کې تشریح او سپړنه وکړه. په دې کې هېڅ شک نه شته چې د آریانا نوم د آریا څخه جوړ او منځ ته راغلی دی؛ یعنې لومړی د ټبر نوم او بیا دهغوی د استوګنځي نوم منځ ته راغلی دی. (آریا + نا = آریانا) مګر څرنګه چې آریا لرغونی مفهوم لري او هغه پخوانی مهال او زمان را نغاړي چې ټولو آریایان، هندیان او پارسیان هلته یوځای وو. پردې بنسټ دا کلمه باید په خپل ځای د هم هغه وخت اړوند و څیزونو او ارزښتونو له پاره په خپل ځای پاتې شي او پاتې ده. د آریانا له کلمې څخه داسې یو صفت را مځته کړو چې او سنی آریانا د ټولو سیمو له پاره متوازن صفت او نومونه وي. هغه صفت چې د آریانا له نوم څخه جوړ شوی وي. هغه په طبیعي توګه آریاني Ariani دی. ولې ژر باید دا یادونه وکړو چې دا صفت مورِ اوس نه جوړ وو بلکې د وخت په تیریدو سره جوړ او کارېدلی دی. چې دلته یې د بیلګې په توګه د (بیلیو) یادونه کوو: چې دخپل اثر په لومړی پاڼه (تجسسات نژادي در افغانستان) کې داصفت په طبیعي او مطلوبه بڼه یعنې (Ariani) کارولی دی. (۱۱۷:۳۸مخ) همدا رنګه اکادمیسین داکتر عبدالاحد جاوید (د اوستا نومي اثر ۱۹۹۹ م) کې د اراتوستین او سترابون په حواله لیکي: «آریانا اوسیدونکوته د اریاني ها نوم Arianiens ویل شوي دي. (۱۹:۲۴مخ) همدارنګه سر څیړونکي داکتر خلیل الله اومرِ په خپله یوه مقاله او لیکنه کې چې د (آریاني Āryani ژبې) تر سرلیک لاندې لیکلي: آریاني ژبې په پراخه سیمه کې چې د سهیل له خوا د فارس خلیج او عمان سین د لویدځ له لوري بین النهرین، شمال له خوا د

(c) ketabton.com: The Digital Library

قفقاز غرونو او دمرکزي آسیا دښتې محدودوي او په ختیځ کې د ژبو ټول افغانستان او د پامیر ځینې لوړې برخې د اباسین تر خولې پورې نیولي دي. (۹:۱۳۳مخ) په پای کې یوې بلې د پام وړ مسئلې ته غواړم اشاره وکړم چې ؛ د فارس یا اوسني ایران هېواد د نومولو په اړه د لوېې یا ستړې آریانا د پراخې سیمې او ساحې اړوند تاریخ او ژبو ته نغوته کوم. د اوسني ایران نوم د شپږمې مخزېږد پیړۍ په نیمایي کې پارس Persian و او په **۱۹۳۵** م کال یې د ایران په نامه ونوماوه. د پارس ځینې وګړي آریایي نژاده دي. د پارس نومونه په ایران یا د ایران په نوم د آریانا اړوند ټولې قضایاوې د بیلګې په توګه فرهنګي ، تاریخي ، کلتوري مسایل او د ژبې مسئلې له ستونزو سره مخ کړي دي، د آریایانو قلمرو او پولې او آریاني ژبې د اوسني ایران او پروني پارس د آریانا په مقابل کې له محدودو او وړو سیاسي پولو ، سرحدونو او محدودو څخه خورا ډېرې پراخې او لرې ځي. د ایران صفت یا ستاینوم فني او ژبپوهنیزه معنا ایراني له دې متداولې یا دودیزې معنا سره چندان سمون او مطابقت نه لري ؛چې دا ابهام او سوتفاهم چې د آریانا یا د تاریخ ارزښتونو ، ویاړونو ، ژبو ، ژبپوهنو او فلالوژیکي نومونو د (ایراني) په نوم کارونه په قطعي توګه د ستونزو سبب ګرځي. چې ددې ستونزو د لرې کولو له پاره د لویدیځې نړۍ پوهانو هم خپله پاملرنه را اړولې ده او یو شمېر بیلابیلې نومونې یې وړاندې کړي دي. چې تر اوسه منل شوي نه دي. په دې وروستیو کې افغان پوهانو لکه پوهاند عبدالحی حبیبي ، داکتر غلام جیلاني داوري ، پوهاند محمد رحیم الهام او نورو چې د دغو پوهانو یادونه به د بیلګې په توګه زمور د ادعا په ثبوت کې کافي وي.دوی په دې برخه کې پر ځای او له هوښیارۍ څخه ډک ګامونه پورته کړل چې د فرهنګي ، کلتوري ، تاریخي او ژبنیو مسایلو کې د ایراني

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوم پر ځای د پخوانۍ ریښې پر بنسټ د آریايي نوم وکاراوه. د آریانا ، آرین او آریا نوم دا امتیاز او ارزښت لري چې هم د آریانا او آریا نوم وساتي او هم په عین وخت کې د اوسني ایران څخه خورا ستر ، پراخ قلمرو او د پخوانۍ آریانا سیمې په برکې نیسي.(۱:۱۳-۵ مخونه) لنډه دا چې آریايي اصطلا دزړې ریښې پر بنسټ د پخوانۍ آریانا دنوم دژوندي ساتلو اودپرونې پارس او اوسني ایران له وړوکې سیاسیجغرافیايي د انحصار (د آریانا د ټولو امتیازاتو او ارزښونو)څخه د ژغورلو او د (باختري، پرسیک) ژبو دډلوله پاره دمناسب نوم اوپرځای اصطلاح کارونه ده.

۱-۵ژبه:

په خوله کې دژبې دوضعي او بڼې پراخه اغېزه په وینا کې دډول ډول غږونو په رامنځته کولو کې دخالت او دخبرو په جوړولو کې ددې غړي عمده برخه اخستنه ددې لامل شوی دی، چې دبشري اړیکو دامهمه وسیله دژبې په نوم یاده شي.

ژبه هغه انساني ځانګړنه ده، چې دانسان له پیدایښت سره سم منځته راغلې، اوداساني کلتور ترټولولوی اوخوراستر ارزښت ګنل کېږي.(۹:۴۲مخ)

دژبې پوهانواوخېړونکودتاریخ په اوږدوکې ستړې څېړنې اوګړوېږنې کړې دي ببلابېل اندونه اونظریات يې ورکړي چې دهمدې نظریاتو په رڼاکې دژبې دپېژندلوموضوع ښه څرګنده اوښکاره ده په ټولیزه توګه ژبه دنړۍ ژبپوهانو په دوه اصطلاوو کارولې ده.

۱- Tongue چې په ډېری ټولنو اوهېوادونوکې هغې یوې ټوټې غوښې ته چې په خوله کې شتون لري اودخوند ،مزې،ډوډۍ خوړلواو دژولوخبرې کولولپاره تړې کار اخستل کېږي.ولې په ځینو ټولنواو هېوادونوکې همدا اصطلاح دپوهولو اورا پوهولوژبې ته هم کارول کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲-اصطلاح ژبه Language: دلومړني انسان يعني آدم (ع) څخه را وروسته دتاريخي شواهدو پربنسټ له ډېرو پخوا وختونو څخه راپدېخوا انسان په ټولنيزه توګه ژوند کړی او دژوندانه دارتياووا و خپلو غوښتنو دپوره کولو له پاره يې به ښه ښه وسيلو څخه کار اخيستی چې ترټولو مهمه وسيله ژبه ګڼل کېږي.ژبه يا Language کاندید اکاډميسن پوهاند محمد رحيم الهام داسې تعريف کړې ده: ژبه دغږيزو سمبولونو داسې يو اکتسابي او ميثاقي سيستم دی چې دټولنې وګړي يې له يوبل سره دمفاهمې له پاره کاروي.(۱۲:۷مخ)

دالهام په اند دسيستم اصطلاح ددې له پاره کاربدلې چې ژبه ځانګړی جوړښتي نظام لري او دانظام دژبې دجوړښت په هر پړاو کې شتون لري.دژبې داسانتيا په موخه دژبې دجوړښت پړاوونه،دغږيزجوړښت په نظام کې دګړيز(صرفي)جوړښت په نظام کې اوغوندليز(نحوي) جوړښت په نظام کې بايد ووېل شي همدارنګه دسمبول ،نښويادونه په هغو نښو باندې اطلاق کېږي چې پرځه شي دلالت وکړي.خو (دال) او(مدلول) ترمنځ اړيکه وضعي اوميثاقي وي.دژبې رمزي نښې اوعلامې يعنې کلمې اونور معنالرونکي توکي له دې امله سمبولونه کارول کېږي چې هريويې ددا سې (دال) حيثيت لري چې په خپل (مدلول) باندې وضعي اوميثاقي توګه دلالت کوي.په عين حال کې دژبې دا ننباني ټولې غږيزې دي اوپه پورتني تعريف کې دا قيد راپه ګوته چې دپوهولو اورا پوهولو(مفاهمې) دوسايلو ډولونه لکه (ايمايي ژبه) gesture Language،(علامه يي ژبه) Sign Language او د (ليک ژبه)written Language دپورته تعريف دمعرفي له ساحې څخه دباندې دي.(۲۲۸:۴مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې توګه ژبه په ټولنیز چاپېریال کې ټولنیز اصل دی. په دې معنا چې دیوې ټولنې وګړیو له بل سره دخپلو موخو، خیالاتو، غوښتنو او اړتیاوو د پوره کولو، شریکولو او نورو اړیکو د ټینګولو له پاره د ژبې څخه کار اخستل کېږي او ټولنیزو شرایطو پر بنسټ د هغې توکي په خپل منځ کې د غږیزو سمبولونو او میشاقي بڼو په ډولو سره برابرکړي او کاروي یې. ژبه نه یوازې د اچې د انسانانو ترمنځ د اړیکو وسیله ده؛ بلکې د نورو ټولنیزو بنسټونو (کلتوري، پوهنیزو، اقتصادي، سیاسي...) پایه هم ده او د خپلو ټولنیزو ځانګړتیاوو په دلیل د ټولنو له اختلاف سره سمه مختلفه ده. یا په بله وینا سره له دې چې دا اصل په ټولو بشري ټولنو کې شتون لري د نده او ونډه یې په ټولو ځایونو کې یو شان ده خو بڼه یې په ټولو ټولنو کې په یوه څېرنه ده او د عمل او کارونې لارې چارې یې د یوې ټولنې له بلې هغې سره توپیر لري. په داسې حال کې چې د ژبې هره بڼه د یوې تاکلې ټولنې دوګړو ترمنځ د اړیکو او پوهاوي د نده ترسره کوي. دا خبره ټولو ته څرګنده ده چې ژبې د بشري اړیکو تر ټولو مهمې وسیلې دي او ترڅو پورې چې دوګړو، ټولنو، ټبرونو، قبیلو، ولسونو او ملتونو ترمنځ د اړیکو وسیله وي ژوندۍ ژبه ګڼل کېږي. کومو ژبو چې په هر دلیل په یوه تاریخي دوره کې پورته یاد نقش له لاسه ورکړی هغو ژبو ته مړې او لرغونې ژبې ویل کېږي. (ژبه د صوتي علایمو او سمبولو داسې یو اختیاري، شفاهي سیستم دی، چې د هغه په واسطه د یوې ټولنې غړي په خپل ثقافت کې د ننه یو بل سره مفاهمه کوي) (د اکټر هربرت د پنزل ګرامر)

بلاک او ټراګر ژبه داسې تعریفوي: ژبه له غږیزو سمبولونو څخه یو داسې جوړښتی سیستم دی چې یو ټولنیز ګروپ د هغې په واسطه له یو بل سره مرسته او همکاري کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبه فقط دبنیادم دخولې وتي هغه صوتي اشکالوته وایي چې دی پرې دخپلو خیالاتو اظهاربل بنیادم ته کوي.

ژبه چې په عربي یې لسان یا لغت بولي اوله یوناني (لوغوس) څخه به جوړه شوې وي چې معنایې کلمه ده اوپه اروپایي اصطلاح یې Languageبولي هغه ږغونه دي ،چې ددغو په وسیله هر اولس دخپلو مقاصدوتعبیرکوي یا هغه اصطلاحي ویناوې دي،چې دیوه قوم پرژبه جاري وي.(۲۲:۲۲مخ)

ژبه په ټولنیز چاپېریال کې دپوهولواوراپوهولو وسیله ده او ترټولومهمه دنده یې پوهاوی دی. دپورته یادونوڅخه داسې تحلیل کېدلای شي،چې ژبه په ټولوټولنیزوبهیرونواوپه هغوپورې اړونده برخوکې مخامخ اوغیر مستقیمه توګه ورګډه ده،هېڅ یوه داسې پروسه نشته چې پرته له ژبې او یوازې پرمخ ولاړه شي.دژبپوهنې یوه پوه اوڅېړونکي (ېبنګ هاوزEbbomghaus) دژبې په اړه داسې ویلي:ژبه په یوه رسم او رواج کې دننبونښانویوه سیستم ټولګه ده او دغه ننبې نښانې په هروخت کې تولیدېدای او منځته راتلای شي.(۲۳:۳۲مخ)

دژبې دپیدایښت په اړه ببلابېل نظرات شتون لري ،چې دټولو راوړل ناشوني دي ،ېوازې دوه نظرونه را اخلم:ځینې په دې اند دي چې انسان پنځلس سوه زره کاله دځمکې پرمخ پرته له ژبې اوکلتورڅخه ژوند کړی اولس لکه کاله مخکې له نن څخه دژبې کارونه یې پیل کړې ده.

ولې مقابل نظریات یې چې زما په اند ځواکمن اوپرمعتبرودلایلواو اسنادوولاړدي هغه دادي:چې ژبه دانسان دپیدایښت سره سم منځ ته راغلې ځکه چې دانسان ېوه نه شلېدونکې اومهمه ځانګړتیا ده.(۵:۱۸۲مخ)

همدارازپه دې اړه قرآن عظیم الشان صریح او ښکاره معلومات وړاندې کوي:(وعلم آدم الاسماء کلها)(سوره بقره لومړی سپاره ۳۱ آیات) ژباړه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

او الله (ج) ور وښوول آدم (ع) ټول نومونه.(۹۲:۳۰مخ) چې دنومونو ټولګې څخه ژبه رامنځته کېږي. همدارنګه بل ځای فرمایي:(خلق الانسان علمه البیان) (۲۷سپاره ،الرحمن سوره،۲ آیت)ژباړه – پیدامې که انسان اودبیان اووینا پوهه مې ورکړه.چې ددې آیات له مخې ثابتېږي چې دانسان له پیدایښت سره سم ژبه هم منځته راغلې ده .دژبې په اړه دپورته ټولو تعریفونو او اندونو په پای کې باید ووایم چې که څه هم ژبې دلومړني انسان یعنې آدم(ع) څخه را وروسته دتاریخ په بهیر کې ببلابېل پړاوونه او ډولونه تېر کړي دي؛ترڅو دې حد اوموقف ته را رسېدلې ده ، نو زه به هڅه وکړم داوسنیو حالاتو او نظریاتو سره سم یوځه ناڅه وروستی تعریف ورته ورکړم.
ژبه دیولړمعنا لرونکو وییزو او وییزوغږونو یوداسې سیستماتیکه ټولګه ده ،چې انسانان خپل اندونه ، خیالات، افکار، عاطفې، احساسات، پوهې، تجربې، غوښتنې او هراړخیزې اړیکې دهغې په وسیله یوتربله لېږدوي.دژبې وړتیا او استعداد دانسان له پاره طبعي او فطري ځانګړنه ده اوپه ټولنیز چاپېریال کې ژبه یوه ټولنیزه ، اکتسابي، میثاقي او قراردادي پدیده ګڼل کېږي.دژبې دجوړښت په اړه پوهانو ببلابېل نظریات وړاندې کړي دي چې دهغو له ډلې څخه یوڅو نظریات راوړو.ژبپوهان په لومړي سرکې ژبې په دوه کټګوریو وېشي.

۱ مصنوعي ژبې Language Arficial : هغه ژبې چې دیوه ځانګړي میلي اونړیوالو موخوته درسېدو له پاره دطبعي ژبې په مرسته رامنځته شوي دي لکه:ریاضیکي، کیمیاوي، کمپیوټري...ګډ سمبولونهټاکلي دي.

- طبعي ژبه Natur Liche spreche:طبعي ژبې څخه موخه انساني ژبه ده چې انسانان یې دپوهولو او را پوهولو له پاره په لیکلي اونالیکلې بڼه په خپلو منځو کې کاروي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱-۲فلالوژي (Philology):

مخکې له دې چې د فلالوژۍ يا فقه اللغې په اړه هر اړخيز بحث وکړو ؛ دا بايد ووايم چې فلالوژي د ټولو هغو پوهو او علومو څرګندونکې ده ؛ کوم چې د يوه ټبر يا قومونو ديوې ډلې ژبه څېړي او هغه ټولیز کلتور او ادبي آثار چې دهغې ژبې يا ژبو د وګړو په وسيله رامنځته شوي ارزوي. سره له دې چې اوس ژبنيو پوهنو او څېړنو ډګر دومره پراخ شوی چې د پوهنو بيلابيلې برخې د يو بل په مرسته د بشپړې څېړنې او سپړنې لاره هواره کړې . بيا هم د علام رشاد اکادمۍ د څېړونکي شيرشاه رشاد په اند ، لغت پوهنه (فقه اللغه) د ژبنيو څېړنو هغه بشړونکې څانګه ده ، که لغوي څېړنې په ډېره دقيقه او ژوره توګه تر سره شي د ژبو ويش او دهغو ترمنځ د اړيکو په پلټنه کې ښه پوره مرسته کولای شي.

همدارنګه استاد پوهاند عبدالحی حبيبي وايي: « په ژبنيو څېړنو کې د ژبو د پرتليزې پلټنې بحثونه خوارا مهم دي او د دغو پلټنو په مرسته مورږ کولای سو ؛ ډېر ادبي او تاريخي حقايق څرګند کړو او د يوه محيط د ژبو او لهجو تاريخي اړيکې او خپلوۍ څانګه معلومې کاندو.» [۱:۳۲مخ] فلالوژي يوناني کلمه ده چې ژباړه يې عربي ته فقه اللغه کېږي. چې د فکر کولو بحث او وينا سره ددوستۍ په معنا راغلې ده. خپله (فيلوس) يوناني کلمه ده ، (دوست) او لوګوس (فکرکولو ،بحث او کلمه) معنا لري. تر هغه مهاله چې په لرغوني يونان کې پخواني علوم سره بيل شوي نه وو. دا کلمه رامنځته شوې ، پرته له دې چې دعلمي فعاليتونو څانګه يې په پام کې ونيول شي ،ټولو علمي شخصيتونو ته فيلولوګ (د پوهې او وينا خاوند) ويل کيده. [۹:۱۴مخ] روسته روسته بيا د علومو د تراکم او ډېروالي پرمختګ او اړتيا له مخې د بيلوالي او څانګړيتوب په پايله کې د فلالوژي مفهوم او مضمون

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم بدلون وموند. داچې په منځنیو پیړیو اود رنسانس دوره کې د لرغونې دورې د لیکوالو لیکنې د فلالوژي د پوهانو اصلي ماخذونه وو ، نو له دې کلمې نه هم د هغې پوهې استنباط وشو ، چې د لرغونو ادبي آثارو په تفسیر څېړنه او مطالعه بسنه کوي.

د یادوشوو مستلزمو او اړینوآثارو څېړنه د هغو ژبو چې دا آثار پرې لیکل شوي او دهغوی د پیدایښت د مهال د فرهنګي او تاریخي وضعې څېړنه و. په دې ټولوسربیره د وخت په تیریدو د فلالوژي یا فقه اللغې اصطلاح د هغې پوهې له پاره وکارول شوه چې په راپاتې لیکنو او آثارو کې یې دهغې یا دغې قبیلې او ټبر کلتور او فرهنګ څېړي. ورو ورو چې دخلکو ترمنځ د اوسني صنعتي پیر او پراوو اړیکې پراخې شوې په اروپا کې څو ملي دولتونه رامنځ ته شول ، نو د ژوندیو ملي ژبو د راسپړنې او څېړنې اړتیا پیدا شوه.همدا مهال د ختیځو ژبو (ترکي ژبې – له ۱۵ زیږدیزې پیړۍ راهیسې ، آریایي ژبې – له ۱۲ سپاړلسمې زیږدیزې پیړۍ راهیسې همدا راز فنلاندي ، قفقازي ، یغنوري د لرې ختیځ اونورې ژبې....) اړونده لومړنۍ شرحه تالیف شوه.همدا رنګه د (تطبیقي ګرډودونو او ژبو ویې پانګه)په نامه د روسیې پوه :س.پلاس تالیف چې د ۱۸ پیړۍ په پای کې په پترزبورک کې خپور شو ،د نړۍ د ۲۷۲ ژبو وییونه او لغات لري. همدا راز د نولسمې پیړۍ متنونو د لرغونو او ژوندیو ژبو ډېر هغه آثار د پوهانو په واک کې ورکړل چې پخوا تر دې ترینه نا خبره وو او د اړتیا له مخې د مطالبو د تراکم او پاړسوب له امله د فلالوژۍ پوهه یې هم په څو څانګو ووېشله. د بیلګې په توګه: سلاوي ، آریایي او رومانې فلالوژي چې د نولسمې پیړۍ په پیل کې بیلې شوې او د لرغوني پېرد لیکنو او لیکوالو دمتونو او لیکنو د تفسیر ، تعبیر او لوستنې حواله یې په پخوانۍ یا په اصطلاح

(c) ketabton.com: The Digital Library

کلاسیکي فلالوڑی ورکړه. په دې توګه اوس په دودیز ډول سره فلالوڑي کلمه د ټولو هغو علومو ، پوهنو ، بیانونکې ده ؛ چې د یوه قوم او یا قومونو د یوې ډلې ژبه څیړي او هغه فرهنګي (عام کلتور او ادبي آثار) چې د هغې ژبې یا ژبو د ویونکو وګړو په وسیله رامنځته شوي ارزوي.

۱-۷د فلالوژي څېړنو موخې او دندې:

د ټولنیزې او پیښلیکي (تاریخي) ودې په بیلابیلو پړاوونو کې د یوه ټبر یا قومونو لیکلی آثار دي. له دې امله فلالوژي د کلتوري تاریخ او تاریخي پوهنو له ټول څانګو سره چې غالباً د تاریخ او فلالوژی څانګه ترسرلیک لاندې سره یوځای کېږي نیږدې اړیکې لري. د فلالوژی او تاریخ ترمنځ دنږدې اړیکو لامل دادی چې فرهنګي او تاریخي څیړنې تر ډېره بریده د لیکلو آثارو ، متنونو او سرچینو په څیړنې پورې اړه لري. هر څومره چې دا څیړنې د لیکنو آثارو تجزیه ، شننه او په تحلیل ولاړې وي. هغومره یې فلالوژیکي اړخ ځواکمن وي. له بله پلوه فلالوژیکي څیړنې په ځانګړې معنا یعنې د دغه یا هغه قوم د ژبې او ادبي آثارو ارزونه د ټولنې د ژوند د تاریخي شرایطو د څېړنې وړ ژبې او ادبیاتو په نظر کې نیولو سره ناشونې ده. ادبپوهنیز او ژبپوهنیز مصالح یو ډول دي یعنې کلمه ، هغه کلمه چې په غږ اداء شي یا ثبت شي یا متن خو د ژبپوهنې موضوع ژبه او د ادبپوهنې سکالو ادبي آثار، دوه بیلابیل څیزونه دي. ادبي آثار چې د کلتوري تاریخ یو اړین توکی دی. په عقیدوي او فکري ښکاره جوړښت ، روبینا پورې اړه لري. خو کلتوري بهیر بیا په هغه ټولنې کې د تکامل سیر د ټولنیزو قوانینو تابع دی. ژبه یوه ځانګړې ټولنیزه پدیده ده ، چې په فکر او ظاهري عقیدوي جوړښت پورې اړه نه لري. د تکامل بهیر یې د نورو قوانینو تابع دی. له دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

املـه کـه هغـه څـانګې چې ژبـه يې موضـوع ده لـه هغـو څانګو سره چې ادبي پـنځونه يې موضوع ده يوځای کړو له خورا ستونزو سره به مخامخ شو.(۱۰:۱۴ مخ) د ادبپـوهنې موضـوع ادب او ادبـي فکـري آثـار دي او ژبپـوهنې موضـوع يعنې ژبه ،چې دوه سره بيل څيزونه دي. ادبي اثار چې د کلتـوري تـاريخ يـو مهم توک دی ، ديوه ملت فکري او عقيدتي روبنا پورې تړاو لري ، تـاريخي او ادبي بهير يې د يـوې ټولنې عقيـدوي او فکـري دټـولیز تکـاملي سـير د قوانينـو تـابع ده. خو ژبپوهنـه يـا ژبـه پـه ټولنيز چاپېريـال کې يـوه ځـانګړې ټـولنيزه ښـکارنده ده ؛ چـې فکـري او عقيـدتي روبنـا پـورې اړه نـه لـري او پرمختيايي بهير يې د نورو قوانينو(ژبپوهنيزو) تابع ده. (۱۳:۴۳ مخ) له دې سره سـره فلالـوژي چې څـو اړخيـزه ، پيچلې او واحـده راخرګنـده ده ،ځکـه لـه پخوانيـو وختونـو څخـه علمـي دود او دسـتور پـه دې بنسټ ولاړه وه. هغـه ډېرې تجزيې او ويشـنې چې ددې پـوهې پـه زده کړه کې ترسره شوې ددې پوهې شتون د پام وړ ګرځوي. او دا چې د ژبپـوه او ادبپـوه د څېړنې مطالب يـو دي. هـم د فلالـوژي زده کړه د يـوې ځـانګړې پـوهې پـه ډول غـوره کـوي ، دبيلګې پـه توګـه سـره لـه دې چـې ادبپـوه اوژبپـوه د څېړنـې پـه کـړنلاره (طرزالعمل) کې ډېر توپير شتون لري او هغـه ژور توپير دی چې ادبپـوهنې په کاري اسلوب کې له يوه او دژبپوهنې په هغې کې لـه بلـه پلـوه تـر سـترګو کېږي بيا هم دا دواړه پوهې له يو بل سره نه شليدونکی تړاو لري. ځکه چې د دواړو د څېړنې مواد هم يـو ډول دي او دواړه د ليکنـو آثـارو او متنونـو سره سروکار لري.

هغه لرغونې لوحې چې په ډبرو کښل شوي ، د منځنيو پيړيو خطي نسـخې ، د پهلوانۍ حماسې ،عاميانه افسانې او معاصر هنري آثار ټول د کلام په مرسته بيان شوي دي. او نه يوازې د ليکنو ادبي آثاروبرخه ده ؛ بلکې ژبنـي

(c) ketabton.com: The Digital Library

آثار هم دي او د ژبپوهانو څيړونکو پام هم ځانته اړوي. او د ادبپوهانو هم سره له دې چې دا پام اړونه سره توپير لري ، مثلاً مهم لرغوني آثار لکه: اوستا او يا د شهنامې په ډول د پهلواني حماسې او په همدې مهال کې د آريايي ژبو د پام وړ مهم آثار دي. (تر دې چې اوستا د خپل پېر يوازينی تر اوسه را پاتې اثر دی. ژبه د ژبپوه د مطالعې موضوع ده ؛ ولې دادبپوه لپاره هم فوق العاده ارزښت لري د يوه قوم ادبي ، فرهنګي ، ملي نا ليکلي آثار او ليکنې ادبيات دکلمې او غږونو نطق او يا ليکنې بڼې په وسيله بيان شوي او بيانيږي. د ماکسيم ګورکي د تعريف له مخې ژبه هم د ادبياتو اصلي او بنسټيز توکی دی او هم يې مصالح (ژبه د ادبياتو لومړنی توکی دی) او اصلي توکی دی. که عين وخت کې د ژوند له پيښو او پديدو سره يوځای شي – مصالح يې ادبيات جوړوي. څنګه چې مخکې مو يادونه وکړه؛ فقه اللغه له تاريخ او کلتوري تاريخ سره نږدې اړيکې لري په ځانګړی توګه د ختيځو سيمو فلالوژي چې د تاريخي علومو په ډول ډول څانګو پورې اړه لري د ځينو اسبابو او لاملونو له مخې د ختيځو سيمو د تاريخ ، فرهنګ ، او ژبني تاريخ ادبياتو او ليکنو آثارو مطالعه چې پخوا هم د لويديځ د نظر ملاتړ او پوهې د سيوري لاندې ترسره کېده په ټيټه کچه کې ځای لري. د څيړنې او پلټنې په برخه کې د هغو ستروبرياوو سره سره چې د وخت د شوروي او نورو هېوادونو د ختيځ پوهانو په برخه شوي هم دي. ختيځ پيژندنې زوړ وروسته پاتې والی د لويديځ پيژندنې سره په پرتله له منځه تللی نشو شمېرلی. دا چې ډېر تاريخي آثار نه دي څېړل شوي نو ختيځ فلالوجيست اړ دی چې په يوازې ځان په هر اثر يا تاليف کې ورته را پيدا شوي فرهنګي او تاريخي اکر (حالت) اووضعې څيړنې ته همت وکړي. له بله پلوه په پخوانيو ليکنيو اثارو د کره کتنيزو تاليفاتو کمښت ختيځ پوه ،

(c) ketabton.com: The Digital Library

تاریخ پوه اړیاسي چې په نومورو آثارو د فلالوژۍ له انده څېړنه وکړي. [۱۱:۱۴ مخ] په پای کې باید ووایو چې د فلالوژي موخه او دنده داده چې د ټولنیزو او تاریخي ودې په بهیر کې دیوه قوم یا یوه ملت ژبنې ، ادبي ، کلتوري او فرهنګي آثارو څېړنه ،ارزونه ،سپړنه او مطالعه کوي. او د تعریف په برخه کې یې داسې ویلی شو چې فلالوژي د یوه ملت یا ولس ژبه او په هغه ژبه لیکلي ادبي اثار چې د هغې ژبې د وګړو په وسیله د تاریخ په اوږدو کې رامنځته شوی (فرهنګ او کلتور) تر بحث او څېړنې لاندې نیسي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دویم څپرکی

۲-آریاني فلالوژۍ ارزښت او آریانا پوهنه

آریاني فلالوژي هغه پوهه ده ؛ چې آریاني ژبې او هغه ادب (له دې ډلې ولسي ، نالیکلې پنځونې او ادبیات) چې د نومورو ژبو په وسیله رامنځته شوی له تاریخ سره د هغو تړاو ته په پاملرنې سره مطالعه او تر څیړنې لاندې نیسي. له پورتنۍ پیژندنې ښکاره ده چې د دې پوهې بنسټ د آریاني ژبو له مفهوم او دا چې د دغو ژبو د آریاني والي نښې څه دي څخه عبارت دی یا په لنډه توګه له هغو ژبو څخه بحث کوي چې د آریاني مفهوم او نښو ځانګړنو څخه برخمنې وي. په بله وینا هره ژبه او ګړدود چې د آریاني ژبو په کونۍ پورې اړه لري او هر متن چې د نومورو ژبو یا لهجو څخه په یوه لیکل شوی وی د آریاني فلالوژۍ د مطالعې موضوع بلل کېږي.

د دوی په اند د خدایانو او پهلوانانو په اړه اوستایي سرودونه او بدلې د لرغوني فارسي ډبرلیکونه په منځنۍ فارسي مذهبي او غیر مذهبي آثار ، دپارتي ژبې اقتصادي او وټیز لاسوندونه او اسناد چې په خاورینو لوښو لیکل شوي ، سغدي لیکونه او په څرمنو ، لرګیو ، سیکو او په لوړ بیه تولې شوو ډبرو سودا ګریز او اقتصادي اسناد همدا راز هغه مهرونه او لوښي ،چې په خوارزمي ، باختري ژبو منځنۍ فارسي او سغدي ژبو پرې مطالب لیکل شوي مانوي سرودونه یا میدي ځانګړي نومونه په ساکي ژبه ځینې ځانګړي نومونه او بودایي تالیفات په منځنیو پیړیو کې د کردي ،تاجیکي ، ا پارسي ژبو شاعرانو دیوانونه او د پارسي او تاجیکي رومانونه یا معاصر افغاني (پښتو) کردي ، پارسي ورځپاڼې یا هم په تولیز

(c) ketabton.com: The Digital Library

کلتور پورې تړلي یادښتونه او بې شمېره آریایي ،یا آریاني لهجې (د غږ لیکنې یا د غږونو د ضبط په ډول) دا ټول متون که هرڅومره دوخت ، ځآی ، لیکنې ، مضمون، موخې ، دیني اړیکو او تاریخي ارزښت په پلوه توپیر ولري یو څیز یې سره ګډوي چې هغه آریایي او آریاني والی دی او دا ټول کیدای شي دیوه مصلحت په ډول د آریاني یا آریایي ژبو او بیا د تکامل د هغې یا دغې دورې د مطالعې له پاره وکارول شي ، دا خو طبیعي خبره ده چې د دې هر اثر اهمیت او ارزښت د فلالوژیکي مطالعاتو له نظره سره توپیرلري د بیلګې په ډول د اوسنۍ پارسي او تاجیکي او دري د مطبوعاتو او ډلیزو رسینو متنونه که څومره ډېر دي ؛ او لوستل او تفسیر یې څه شک ،تردید او ستونزه نه پیدا کوي او څه نا څه توپیر هم نه نه سره لري خو که هرڅومره د لرغونې دورې په لورلارې شو او ژور شو نو وضع بلکل بدلون مومي یو شمېر لرغوني آثار چې زمورږ لاس ته راغلي اصلاً لږ دي او نومورې آثار د او سنیو ژبو د متنونو په خلاف په اسانۍ د پوهیدلو وړ نه دي هر څومره چې د یوې ژبې آثار لږ خوندي شوي وي د ژبپوهنې تاریخ او فرهنګ له پلوه یې هم هغومره ارزښت ډېر وي څو په ورته وخت کې یې مطالعه هم ستونزمنه کېږي. هر هغه څېړونکی چې لرغوني آریانا آثار څېړي له ډول ډول ستونزو سره به مخ کېږي: لکه د متن سموالی ، او ناسموالی ،تاریخ یې ،د تدوین شرایط یې ، وضع ، حالت ، ساتنه او له منځه تګ یا استنساخ یې ، د تحریف موضوع او هغه تړاو او تصحیح سمونې چې یوه لیکونکي په خپل سر کړي. کله کله دغه متونونه ټوټه ټوټه او غوڅ غوڅ زمورږ لاس ته رارسیدلي دي غورځي ، پرځي او خلاوې لري؛ خو یوازې د تدوین او تنظیم د ځانګړو اسلوبونو په مرسته یې رغولی شو.(۲۹:۴۳) که د څېړونکو او محققینو سرو کار له داسې متن سره وي ؛ چې ډېر پخوا هیر

(c) ketabton.com: The Digital Library

شوی او نا متداولې او مسلکي ژبې باندې لیکل شوی وي. نو کار څو ځله پیچلی او ستونزمن کېږي. په ځآنګړې توګه که په ناسم او معضل ستونزمن لیک لیکل شوی وي. چې دمتن لوستل ډول ډول ممکنوي ، ډېره مهمه وسیله چې په ډېره اندازه موضوع اواروي او په نا مشهودې او مجهولې ژبې د متن لوستل آسانوي له خپلوانوژبو سره یې تړاو دی. او یا هم د پام وړ ژبې د تکاملي او بشپړاوي بهیرد نویو پړاونو آثار دي. د بیلګې په توګه د لرغونې فارسي د رمزونو کشفول او لوستل (له شپږمې تر څلورمې مخزیږد پیړۍ)ناشونې وو.که یادې دورې د ډېرلیکونو ژبه د لرغونو آریایي اوستا او لرغونو هندي ژبو له متونو سره نه پرتله کېږي او دپارسي د بشپړاوي وروستي پړاوونه (منځني او وروستي) په پام کې نه وای نیول شوي دلږو پیژندل شوو او مجهولو ژبو په تفسیرولو کې د خپلوانو ژبو له آثارو کار اخیستنه د تطبیقي او تاریخي ژبپوهنې په اسلوبونو د پوهیدنې او کارونې سره تړلي دي. هر څومره چې لرغونې دوره ته ور وړاندې کیږو او پرمخ ورځو د تاریخ او فلالوژۍ اړیکې یا په بله ژبه تداخل لا ډېر احساسیږي او څرګندیږي. د یوې تاریخي څېړنې کچه د یوه متن په سم لوستلو پورې تړلې ده. د لرغونو متونو لوستنه چې ډېرې توټه توټه تر لاسه کېږي او له پېچلو اصطلاحاتو او وییکو ډک وي تل مفهوم نه ورکوي. هغه وخت شونې ده چې څېړونکی د هغه چاپېریال په کلتوري او تاریخي حالت او وضع کې ور ننوځي. چې متن په کې لیکل شوی دی، او له ټولو هغو کلتوري او تاریخي خپلویو سره آشنا وي. چې په اړوند چاپېریال او هغه وخت سوری غورځوي. دا نو د اړتیا په وخت کې د فلالوژۍ په نړۍ او د اټکل (فرض) شوي چاپېریال ، افکارو ،معتقداتو باورونو او د ژوندانه په ډول په درستو پوهیدو پورې اړه لري. په لازمي ډول په دې وخت کې له

(c) ketabton.com: The Digital Library

لرغونپوهنې له مادي فرهنګ ، هنر ، دين او سکه پېژندنې له تاريخ او له نورو ډېرو فرعي او مرستندويه تاريخي څانګو سره سرو کار پيدا کېږي.

آرياي فلالوژي هغه پوهه ده چې د دوه زره او پنځه سوه ۲۵۰۰ مخزيږد کلونو (له شپږمې مخزيږد پيړۍ تر نن) او بيلابيلو اړوندو تاريخي دورو ليکنو آثارو باندې ولاړه ده.له دې امله په دې پوهه کې تاريخ ډېر ارزښت او اهميت لري. اريانې فلالوژي د خپل شتوالي په پېر کې د آرياني ژبو قومونو له نورو څانګو لکه تاريخ ، فرهنګي تاريخ سره نږدې تړاو ساتلو کې وده کړې ده. او په ټولیزه توګه دا پوهه هغه څانګه چې آريانا پېژندنه نومېږي جوړوي.

په دې بنسټ آريايي او آرياني فقه اللغه يا فلالوژي د آريانا پېژندنې له څانګو څخه يوه ده. يعنې هغه ګډه پوهه چې د آرياني ژبې عمومي تاريخ او د آرياني ژبو قومونو دکلتور او فرهنګ تاريخ تر څېړنې او مطالعې لاندې نيسي. (۱۴:۱۲-۱۳ مخ)

د پورته څېړنې پر بنسټ ويلی شو ؛ چې آرياني فلالوژي هغه پوهه ده چې د آرياني ژبو او هغه ليکنې ادب او فرهنګي او کلتوري مسايل چې د آرياني قومونو د ژبو(فرسيک ، باختري) په وسيله رامنځته شوي د تاريخ په اوږدو کې تر څېړنې او بحث لاندې نيسي. د تاريخي شواهدو په مرسته د آرياني ژبو او اقوامو ګډ کلتوري او فرهنګي مسايل څېړلی او پلټلی شو چې دا په آرياني فلالوژۍ کې د تاريخ له نظره يې ارزښت نښيي. د آرياني فلالوژۍ موضوع او څرنګه چې دا موضوع د آريانا پوهنې يوه برخه ګڼل کېږي نو د آريانا پوهنې په برخه کې د آهميت وړ ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲-۱د ختیځ پوهنې په څانګو کې د آریانې فلالوژۍ ارزښت او مقام:

آریاني فلالوژي نه یوازې د آریانا پوهنې له ډول ډول څانګو بلکې د ختیځ پوهنې له نورو ډېرو څانګو لکه هند پوهنه ، سامي پوهنه ، ترک پوهنه او نورو سره نږدې اړیکې لري. دغه ټراو د آریاني ژبو قومونو د تاریخ معلول دی. چې د خپل شتون په پېر کې یې له نورو هغو قومونو سره چې په نورو ژبو غږیدل ډول ډول وتییز (اقتصادي) ، کلتوري او ژبنی اړیکې لرلي دي. څرنګه چې وروسته به وګورو او د آریاني ژبو پرتله له هندي ژبو سره د لرغونو آریاني ژبو د ارزونې او ددې ژبو د تاریخ په تدوین کې لویه مرسته کوي. سامي او بیا په لومړی کچه عربي په خپل لغوي ترکیب کې له ډېرو آریاني ژبو نه ژوره اغیزه لري. له بله پلوه آریاني لغتونه له لرغونو پیړیو (بین النهرین) د دوو رودونو ترمنځ د قومونو ژبې ، قفقاز ، هندوستان ، شرقي ترکستان ، منځنی آسیا او وړې آسیا د ژبو ترمنځ ډېر نفوذ کړی و. په عیلامي ، اکدي ، آرامي ، عربي ، ارمني او ګرجي ژبو کې د آریاني لغتونه د پام وړ پاتې شونې موندل شوي دي.د شمالي هند او ترکیې ژبې له آریاني ژبو ډېر وییونه (لغتونه) پور کړي دي. او دلرغونو آریاني ژبو قومونو (فارسیان ، پارتیان ، سغدیان ، میدیان او ساکان) د لیک په بشپړاوي کې هم سامي ژبو ټبرونو یعنې بابلیانو ،آرامیانو او عربانو ستره ونډه لرلې . د لرغونې زمانې آریاني ژبو قومونو تر ډېره بریده په بیلابیلو مهالونو کې ددغو لیکونو پر بنسټ خپل لیکونه را پیدا کړي دي. لکه (د لرغونو پارسي ، میخي ، اوستایي ، خوارزمي او پهلوي لیک) چې د لیک د بشپړاوي بهیر په تاریخ او دهغه په لیږد کې د ختیځو سیمو نورو ټبرونو لکه (ترک

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبې ، او يغوران او نورو) ته ډېر ارزښت لري. په همدې مهال کې آريانا پوهنه چې د ژبې په فلالوژۍ څېړنه کوي نه شي کولای چې د ترک ژبو او آرياني ژبو قومونو د تاريخي ، فرهنګي او ژبنيو اړيکو په موضوع کې چې په منځنۍ آسيا ،آريانا او ګاونډيو سيمو ترمنځ د ژبنۍ نقشې د بنسټيزو بدلونونو لامل و ، بې له ليوالتياووسي. د لرغوني آريانا ليک او کتيبې د لرغوني ختيځ ، منځنۍ آسيا ، قفقاز او ګاونډيو ځمکو د قومونو د تاريخ (پېښليک) کلتوري تاريخ ،باورونو او معتقداتو او د دينونو د مطالعې او څېړنې له مخې يوه ګران بيه سرچينه شمېرل کېږي. ايراني ليکوال کريم کشاورز په اند «د فارسي د بې شمېره پوهنيزو او تاريخي آثارو او څېړنو ته په کتو سره د فارسي وروستۍ دوره ډېره د پاملرنې او ارزښت وړ ده» څرنګه چې پورته مو يادونه وکړه د ۲۵۰۰ کلونو په اوږدو کې ليکنې اصيل آثار د آرياني ژبو د کورنيو په بشپړاوي بهير شاهدي ورکوي. سربيره پردې بايد ووايو چې آرياني ژبو تر ټولو لرغوني ليکنې آثار په ورته وخت کې د هندو اروپايي ژبو له تر ټولو پخوانيو اثارو څخه دي.له دې امله د آرياني ژبو د تطبيقي تاريخ مطالعه نه يوازې د دې کورنيو د ژبو د بشپړاوي بهير د قوانينو د پېژندلو په برخه کې بلکې د ټولو اندو اروپايي ژبو په اړه په ټوليز ډول با ارزښته مصلحتونه په واک کې ورکوي. د آرياني ژبو مطالعې د هندو اروپايي ژبپوهنې په برخه کې ډېره مهمه ونډه لرلې او لري يې د آرياني او سلاوي ، آرياني او ارمني ، ارياني او بالتيک ژبو ترمنځ د تړاو ځانګړو مسايلو د ژبپوهانو ځانګړې پاملرنه ځانته را اړولې ده. طبيعي ده چې په دې لړ کې بايد د اوسنيو آريايي ژبو ارزښت او اهميت له پامه ونه غوځوو ، هغه آثار چې په ځانګړي ډول په آرياني ژبو او په ټوليز ډول په پارسي رامنځته شوي يوه وخت په ټول پخواني او منځنۍ ختيځ کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

له قسطنطنیې په غرب کې تر کلکتې او چین د ترکستان تر ښارونو په ټول ختیځ کې خپاره وو. او نه یوازې د ختیځو ټبرونو بلکې د روسي او یو شمېر اروپایي قومونو په ادبیاتو یې هم اغیزه لرله.

د آریاني قومونو ادبیات چې د پیړیو له ژورو سرچینه اخلي د نړیوال ادب پنځونې د تاریخ په بهیر کې یې مهمه دنده او ونډه لرلې او لري یې او ددې آثارو څېړنه او مطالعه چې زرګونه کلونه لرغونتیا او سابقه لري د نړۍ د کلتوري او فرهنګي تاریخ له مخې د ډېر زیاد پام وړ دي. (۱۴:۱۴-۱۵ مخونه) سره له دې چې ددې سیمې په فلالوژۍ او ادبیاتو په دې وروستیو دوو پیړیو کې علمي څېړنې تر سره شوي دي نو له دې سره جوخت ددې سیمې ټولو ژبو او ژبپوهنې ته چې د فلالوژۍ بنسټیز خام مواد او توکي دي کار شوی او باید وشي. ځکه چې ژبې د بشر په ټولنیز ژوند کې اړینه ونډه لري، ولې له ژبې سره مو د ډېرې مینې او څرنګه چې بشر وربانديې اشرافیت او لوړوالی پیدا کړی هغسې پالنه نه ده کړې. د بشري ژوندانه په اوږدو کې له مناسبې پاملرنې غوځیدلې او زموږ په څېر ټبرونو خو په کوټلي توګه ژبې ته خدمت او کار کول، نعوذ بالله تعصب ګڼلی دی، څرنګه چې د بشر له ځانګړتیاوو څخه خوراک، څښاک، خوښت او ساه ایستنه یوه غریزه او طبیعي امر ګڼل شوی دی ژبه هم باید د بشري ژوندانه په هر اړخ او برخو باندې د ډېرو اغیزو درلودلو له املې تر ډېرې پاملرنې لاندې راغلې وای او راشي. او ځینې ولسونه باید د تاریخ په اوږدو کې ترینه نا خبره او غافله نه وای پاتې شوي چې اوس یې د ژبې د لیکلو اسناد د تباهۍ او له منځه تلو له املې پر نژادي او قومي حتمي حضور او لرغوني شتون باندې ملنډې وهل کېږي؛ دا ځکه چې دانسان او نورو شویو ترمنځ توپیر په لومړي سره کې یوازې او یوازې د ژبې او نطق سره شوی او کېږي. له دې املې په کاره چې دهېواد او

(c) ketabton.com: The Digital Library

لرغوني هېواد (آریانا) په ټولو څېړنیزو مرکزونو کې د آریاني ټولو ژبو او یا هم ژوندیو ژبو شتون ته متوازنه پاملرنه وشي. د ژبو د څېړنې او مطالعې له پاره د فلالوژۍ د یوې برخې په توګه ژبپوهنه په ننۍ مفهوم سره په بشپړه توګه یو نوی علم او پوهنه ده. چې دیوې او یا هم څه پخوا زمانې را هیسې د یو لړ ژورو او پرله پسې څېړنو او مطالعاتو په لړ کې رامنځته ، پرمختګ او پراختیا موندلې ده. په دې برخه کې له ډېرو پخوا زمانو تر اوسه د ژبې په اړه پلټنې او څېړنې روانې دي. چې دلته په لنډه توګه یادونه کوو. په پیل کې به د ژبپوهنې په اړه څه نا څخه معلومات په خپل هېواد او اړوندو برخو کې وړاندې کړو. په لنډیز کې باید ووایم چې دختیځپوهنې په څانګو کې د آریانا او آریاني فلالوژۍ د ریځ او اهمیت تر ټولو نورو هغو لوړ ځای لري هغه داچې آریانا ېوه له هغو سیمو څخه ده چې د اندواروپایي کورنۍ په تاریخ کې لومړني لیکنې اثار، ډېرلیکونه او متون په واکې لري او دا فلالوژیکي اثار دختیځپوهنې له نورو څانګو سره هم تړاو لري چې له دې لارې مور کولای شو: هند، سامي، ترک پوهنې سره اشنا کړي، همدا راز کومې اړیکې چې اریاني ژبې د لیکدود په برخه کې د سامي ژبو او ټبرونو سره لري (آرامي، بابلي او عربي) د هغوی په اړه د معلوماتو په برخه کې ګټور تمامېږي. په همدې توګه په منځنۍ اوکوچنۍ آسیا په ژبو کې د اریاني ژبو د پراخ نفوذ له مخې چې د لغتونو په برخه کې لري، کولای شو ووایو چې دختیځپوهنې په برخه کې د آریاني فلالوژۍ ارزښت لوړ ځای لري...

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳-ژبپوهنه د تاریخ په بهیر کې

۳-۱ژبپوهنه په آریانا ، یونان...کې:

د لویدیځې نړۍ پوهان په دې اند وو ، چې ژبپوهنه په لومړي سر کې له یونان څخه پیل شوې او اپلاتون (۴۲۷-۳۴۷ م ز) چې د لومړي ځل له پاره یې د Cratylus اثر لیکوال د ژبې حقیقت او ماهیت په اړه یې خبرې کړې ،لومړی ژبپوهو . ارسطو د منظم ګرامر کاشف Systematic Grammar ګڼې خو پاتې دې نه وي چې زمونږ په هېواد د لوغونو پوهانو (آریانا) مخکې له اپلاتون او نورو څخه د دغې سیمې په پوره علمي بڼه تشریح کړی دی. چې ښایي د دوی آثار د نیستۍ بادونو وړې وي او یوازې له دغې زمانې څخه زمونږ په لاس کې د پانینې (Panini) ګرامر را پاتې دی. د پانینې ګرامر د ډېرو پوهانو له خوا دیوه بشپړ علمي او اډیالي ګرامر په توګه پیژندل کېږي. (۸:۳۴مخ) پانینې په ډېر اغلب ګمان د آریانا وېجه د اټک د سیمې و. او د انګلستان د اکسفور پوهنتون ژبپوه مکس مولر (۱۸۲۳-۱۸۲۸ م) په قول په (څلورمه م ،ز) پېړۍ کې، د ګولد زیخر آلماني پوهان په قول په اتمه م.ز پېړۍ کې او د امریکایي پوهان بلوم فیلد په قول ۳۵۰-۲۵۰ م.ز پورې) ژوند درلود. د پانینې دژوند د نېټې په اړه بل امریکایي پوهان وایي چې د ژوند دقیقه نېټه یې نه ده ښکاره. د پانینې د ژوند مهال په اړه دژبو څېړونکي په یوه خوله نه دي؛ او ژوند ژوند ځای ځایګي په اړه یې د آریانا د سیمې (لغمان تر پېښور) ښودلی ، ټول په یوه خوله دي. (۵:۲مخ) امریکایي او اروپایي پوهان پانینې هندی ګڼي ،ښایي لامل یې داوي چې د پانینې ګرامر ژبه هندي شوې ده. ولې تر هغه ځایه چې تاریخ پرې شاهدي ورکوي د سانسګرېټ ژبې اصلي ټاټوبی لرغونی افغانستان دی. د دغې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبې لرغوني ډېرى ليکنې هم له ګندا هارا څخه تر لاسه شوي دي. چې د غربي پوهانو د نظريا تو په وړاندې د لرغوني افغانستان له ويا ړونو څخه ګڼل کېږي. پردې بنسټ ژبپوهنه له يونان څخه نه بلکې له آريانا وېجه او لرغوني افغانستان څخه پيل شوې ده . خو دخواشيني ځاى دادى چې ؛ د تاريخ بدو پېښو د افغانستان کلتوري ، تهذيبي او پوهنيز آثار له منځه وړي دي او د دې ترڅنګ زمونږ پوهان ؛ کيداى شي لامل يې غفلت وي؛ زمونږ دهېواد له علمي ادبي ويا ړونو څخه بې خبره پاتې شوي وي. پانېني د خپل وخت د سانسګرېټ ژبه په اتو بابو چې هر باب يې څلور څپرکي لري تشريح کړى دى. جان کرول امريکايي په خپل (دژبې مطالعه) نومي اثر کې د پانېني ګرامر په هکله داسې ويلي: « په دربيمه مخزيږد پيړۍ کې يا له دې نه هم مخکې ختيځ کې يو هيښونکى (حيرت آور) بدلون رامنځته شو ؛ په دې معنا چې ديونان له ګرامر ليکونکو څخه بيل او په بشپړه توګه خپل واکه بڼه د هندي ژبې يو تن ګرامر پوهد پانېني په نوم يو شهکار رامنځته کړ، چې هغه د سانسګرېټ ژبې کاملاً تشريحي او غير فلسفي څېړنه و. » هغه دا خبره هم روښانه کړې ده چې ؛« مورږ ته لا تر اوسه نه ده څرګنده چې له دې اثر څخه مخکې هم کوم ګرامري اثر شتون درلوده او که نه ؛ مګر د پانېني ګرامر تر دې مهاله يو جامع تشريحي ګرامر په توګه پيژندل شوى دى. » دامريکا د معاصرې ژبپوهنې بنسټ ايښودونکي او ژبپوه بلوم فيلد د پانېني ګرامر داسې ستايي: ددغه کتاب ليکنه بې درېغه ماهرانه او هېښونکې ده. د پانېني د څېړنيز روش څخه پيروي کول په اروپا کې د ژبو د بنسټيزو مطالعاتو په دوره کې او د علمي روشونود بشپړتيا له پاره دغه ګرامر رغنده ونډه درلودله او معاصر ژبپوهان هم دده پورې ګڼي.(۲۷مخ) پورته څېړنو او نظريا تو څخه ثابتيږي ؛ چې ژبپوهنه په اريانا له لرغونو زمانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

څخه پیل شوې او خورا ډېره مخینه لري چې د پانېنۍ په عصر کې يې خپل د بشپړاوي پړاوونه تر سره کړي دي. د خواشینۍ وړ خبره داده ؛ هغه اسناد چې زمونږ پورته ادعا د مخالفو د تائید وړ وګرځوي ، په لاس کې نه شته. ددې لنډ بحث په بهیر کې به بیرته د ژبپوهنې او ژبې په برخه کې ، نړیوالو څېړنو ته په لنډه توګه مخه کړو. څرنګه چې مخکې مو هم رڼا پرې واچوله بیاهم د لا روښانتیا له پاره هغه څه چې نن ورځ د ژبپوهنې په نوم یادیږي او د پوهې په کتار کې راځي یو نوی بحث دی ؛ چې د پیدایښت نه یې لږ و ډېر دوه سوه کاله اوږي د ژبې او د هغې د اصولو په هکله څېړنه کومه نوې خبره نه ده ، د پورته څېړنو پر اساس د آریایانو (پانېنۍ) وروسته یونانۍ پوهانو ژبې ته پاملرنه درلوده خو د هغوی لویه ستونزه داوه ؛ چې آیا د ویونو او الفاظو دلالت په ذاتي او طبیعي معنا ده او که په قرار دادي. چې دا بحث د ډېرو خبرو اترو ، ژبنۍ کړکېچ او شخړولاملونو وګرځید ، او د سوفسطایانو ترمهاله يې پایښت درلود. ارسطو د کلام د توکو د پیژندنې له پاره هر یو سره بیل کړل ، نورو فیلسوفانو هم دغه بحث د ګرېپوهنې (مورفولوژۍ) او د وینا پوهنې (نحوې) په هکله تعقیب کړل. خو د هغوی د کار نیمګړتیادا وه ؛ چې د منطق قوانین يې د ژبې د قواعدو سره په پرتله نیول ، دا یوه لویه نیمګړتیاوه ، ځکه چې د ژبې بدلون او تحول د منطق اصولو تابع نه دي.

د میلاد دمخه په درېیمه پیړۍ کې د هومیر Humar منظومې د یونانیانو ترمنځ دود وې ؛ خو عام خلک د هغو منظومو په معنا نه پوهیدل ، ځکه چې د وینا او خبرو اترو ژبه د هومیر له شعرونو سره توپیر درلوده ، په همدې اساس سکندر يې د حوزې پوهانو بحثونه هکله پیل شو ؛ وروسته له دوی رومیانو ددې مطالعاتو د نتیجو په پام نیولو سره هغه قواعد او اصول د

(c) ketabton.com: The Digital Library

لاتيني ژبې سره پرتله کړل ،همدا رنګه د اسلام د سپېڅلي دين له راتلو سره سم هم د ژبې د قوانينو ،اصولو او لغت په هکله بحث د پاملرنې وړ وګرځيد او د پام څرګند لاميل يې داوه چې بيلابيل ټبرونو او لسونو د اسلام دين ومانه ،چې هغوی په عربی ژبه نه پوهيدل؛نو الهي کلام د اسماني کتاب قرآن عظيم الشان په لوستلو کې له ستونزو سره مخامخ شول. ددې ستونزې اوسهوو دمخنيوي له پاره د ژبې د قواعد اړتيا منځته راغله ، داسې ويل شوي چې د لومړي ځل له پاره (ابولاسد دوئلي) د حضرت علي کرم الله وجه په نغوته د نحوې قواعد وليکنه او تدوين وکړ ، په (۹۲ هـ ق مړ) . د عربي ژبې صرف او نحوې په اړه د اسلامي خلافت په مشهورو ښارونو بصره او کوفه کې څېړنه پيل شوه ، دبصرې د علمي مرکز پوهانو په سر کې (سيبويه)او د هغه پلويان (اخفش ، اوسط ، او بوعلي) د يادونې وړ دي. دکوفې دپوهانومخکښ (کسان)وو ،او(وفرا ،ابن القيس اوثعلب)د دې ډلې دمشرانو څخه شمېرل کېدل.په همدې ډول دژبو په ادبياتو کې دلغت،صرف اونحوې پوهنې ډېرپراخ اودپام وړ پرمختک کړی دي.چې پردې مسئله هراړخيزبحث به زمونږ دليکنې اوخېړنې له وسه وتلې خبره وي.

خو له دې سره سره ددې خبرې ستر لامل دادی ؛ چې ديونان ، سکندريې او اسلامي ژبپوهانو لويه نيمګړتيا داوه ،چې ټول اصول او قواعد يې له يوې ژبې څخه او هغه هم په يوه ټاکلي پېر او پراو کې تر څېړنې لاندې نيول ، او دا انګيرنه يې نه درلوده ، چې د دوی ژبه هم په تير پېر او پراو کې بله بڼه درلوده او نورو قواعدو تابع به وه.څرنګه چې يونانيانو دنړۍ ډېروټبرونو اوولسونو سره اړيکې درلودې چې په ببلابېلو ژبو غږېدل خوهغوژبوته هېڅ پاملرنه اوکارونه کړل.که چېرې هغوی خپله ژبه له نورو ژبولکه:ساکايي،مېدي،سانسګرېټ،پارسي اوپښتو سره په پرتله

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړې وای، په ربښتیا سره به ډېر وارزښتناکو پایلو ته به رسېدلي وای. که یونانیانو داوخت کړی وای، دهغو دخبرنې او پلټنو په پاله کې به دنورو ژبو ترڅنګ(اندواروپایي)ژبې ډېرې لهجې او غږونه چې په هغه مهال کې وو، خوندي شوي وو. اوس به دنړیوال کلتور ېوه برخه ساتل شوې وه. دیونانیانو دښکېلاک او ځپښناک(استعاري او استثماري) ځانګړتیا یوه داهم وه چې دنورو ولسونو او تېرونو ژبو ته په سپکه سترګه کتل او څوک به چې دهغو په ژبه نه غږېدل تو تړي Bar bare ورته ویل همدا رازدعربو ژبپوهانود دې سره سره چې دعبري او سرياني ادبياتو شتون درلوده، او ډېرپوهان په دې ژبو پرهېدل او دهغو په ژباړه بوخت وو. او هغه ادبیات په عربي ژبه ژباړل، خو دخپلو خبرنو په ترڅ کې يې دې خواته نسبتاً هېڅ پاملرنه ونه کړه، چې پورته یاده ژبه يې سره پر پرتله نیولې وای. داسلام دسپېڅلي دین دپلویانو خلافت او واکمني په ډېره پراخه سیمه کې وه، چې د دې سیمو ولسونو په ببلابېلو ژبو لکه: هندي، پارسي، مغولي، ترکي، لاتيني، اندلسي، يوناني، پښتو، دري او تاجکي او نورو ببلابېلو ګړدودونو خبرې کولې، چې عربو هم ددغو ژبو قواعدو او جوړښت ته کومه پاملرنه ونکړه. نازیانو هم د یونانیانو په څېر هر هغه چاته چې په عربي ژبه نه ګړېدل، عجمي (ګونګي) ویل. نو ځکه د ځینو ځانغوښتونکو کړیو د ځانغوښتنې پایله کې دډېرو پخوانیو ژبو په هکله څېړنه ونه شوه. او ددې وو له ډلې څخه مخکې او روسته آن تر دې چې دځینو ژبو خویې ډېر ارزښتمتن آثار یا له ځان سره په غلا او یرغل ویوړل او یا يې له منځه وړل په همدې بنسټ هندیانو دځینې مذهبي اړتیا له پاره د ډېرو پخوا زمانو څخه دیونانیانو او عربانو په خلاف د خپلې ژبې په هکله څېړنې او پلټنې کړې دي. نامتو تاریخ پوه ابوریحان البیروني د هغوي د ژبې په اړه ارزښتناکې

(c) ketabton.com: The Digital Library

څيړنې کړي دي. او د هندیانو ژبنیو څېړنو بنسټیز لامل د هغو مذهبي کتاب و. چې په لرغونې ژبه لیکل شوي وو او ژبې بدلون ا وپخوانیو مفاهیمو سره تو پیرد عواملو د پوهیدنې له پاره ستونزه درلوده چې پر همدې بنسټ د هندي ژبې او ژبو له پاره څیړنې او پلټنې پیل کړې چې د هغوی د تګلارې په پوهېدلو سره په اروپا کې «ژبپوهنه» منځته راغله. په منځینو پېړیو کې ژبې ته دومره پاملرنه وشوه چې د رنسانس او نوو اختراعاتو په پایله کې چې اروپایانو د نورو ملتونو ، ولسونو او هېوادونو سره نسبتاً هر اړخیزې اړیکې پیل کړې. په همدې توګه ځینې مذهبي بحثونو لږ لږ عسویانو مذهبي روحانیونو او سرلاري د عبري مطالعې ته وهڅول. چې اړتیا وو ، خبره د ژبنووونیزو (ګرامري) پرتلنې ته ورسول. او د ډېرو ژبو سره ورته والی د اروپائیانو د حیرانتیا لامل وګرځېده ، څرنګه چې په اسماني کتابونو کې ورته نغوته شوې ده ؛ اودتورات دا آیات په یاد راوړي ،چې دټولې نړۍ یو لغت او ژبه وه. چې ځینو څېړونکو بیا دا عبري ژبه وبلله خو وروسته بیا دا ثابته شوه،چې دډېرو ټېرونو ژبه د ببلګې په توګه د امریکا د بومي (ځایي) سورپوستوژبه.(۴۴:۴مخ) د عبري ژبې سره هېڅ ډول سمون نه لري. د عیسوي اولسمې پیړۍ د ژېپوهانو له ډلې څخه یوه دا فرضیه رامنځته کړه. د ده په اند چې سرو نژادو خپله ژبه قصداً په لوی لاس بدله کړه. تر څو په جګړه کې د دوی په ژبه څوک پوه نشي. (۴۴:۵مخ) چې دا ډول فرضیې وروسته دمنلو وړ ونه ګڼل شوې. او ورو رور پرېښودل شوې. د نولسمې پیړۍ نه مخکې د (ژیزونت Jesuite) دکشیشانو څخه یو کس دې برخې ته پاملرنه وکړه چې: ټولې یو بنسټ نه لرلو بلکې د ژبو بنسټونه بیلابیل وو. د نولسمې پیړۍ په لومړیو کې ژېپوهنې پوهنیزه او علمي بڼه غوره کړه اوله هغه وخت وروسته د ژبې څیړنې او څیړنې د منطق او

(c) ketabton.com: The Digital Library

استدلال د اصولو تابع نه شو. بلکې د ژبې او سنۍ بڼه د لرغونې بڼې سره په پرتلنه کې ونیول شوه. په تېرو دورو کې به چې د منطق قواعد او قوانین د ژبې د قواعدو سره تطبق کېدل په روستیو دورو کې منسوخ او پرېښودل شول. او دهغې پر ځای د رینښتینو او واقعي ټکو او برخو لیدنه او مشاهده دود شوه.

ژبپوهنې هغه وخت پرمختګ وکړکله چې اروپایانو سانسګرېټ ژبې ته پاملرنه وکړه.[۲،۴۰] ددې له پاره چې د هند خلکو سره اړیکې ونیسي نوموړې ژبې په زده کړه بوخت شول. انګریزي پوه Willinam Jonse ویلیام جونز ۱۷۴۶-۱۷۹۴ م، د سانسګرېټ ژبې اړیکې او نږدیوالی دیوناني او لاتیني سره وپوهید هغه ددې درېواړو ژبو د پرتلې په پایله کې د یوې اصلي ژبې شتوالی چې د ددې درېواړو ژبو مور به وه ثابته کړه نوموړي چې د اروپا ستر سانسګرېټه پوه دی. د لومړي ځل له پاره دا خبره وکړه چې د اروپا ژبې د سانسګرېټ څخه نه بلکې سانسکریټ، یوناني، لاتیني، او یو شمېر نورې ژبې هم دیوې مخکې له تاریخ ژبې څخه راوتې دي. جونز په ۱۷۶۸ م کال په لندن کې د خپلې وینا په ترڅ داسې وویل: «سانسګرېټ د فعلونو په رینښو او ګرامري غږونو کې دیوناني او لاتینې ژبې سره دومره ځواکمنه اړیکه لري چې تصادفي نه شي ګڼل کیدای.دده په وینا په رښتیا دا اړیکه دومره ځواکمنه ده چې که هر ژبپوه یې وڅېړي. یقین پیدا کوي چې له یوې داسې ستې څخه پیدا شوې ده، چې اوس یې پته نشته. (الهام، پښتو ژبې منشاء ۱۷۷-۱۷۸ مخونه) د اندو اروپایي ژبو نږدیوالی یو وخت دهغو د کلمو او لغاتو دورته والي له مخې ګڼل کیده ترڅو چې پرتلیز ګرامر په ډاګه کړه، چې ددغو ژبو په صرفي او نحوي اصولو کې هم ډېر یو رنګوالی شتون لري. دغه ژبې نه یوازې چې په لیکنه کې ورتوالی سره لري بلکې په ګرامري جوړښت هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورته والی لیدل کېږي. د اندو اروپایي ژبو اړیکو بنسټیز لامل یو اځې هغه ګډه سټه وه ،چې د هغې له مخې ښکاري ،چې سانسګرېټ ، یوناني ،Greek ، لاتیني Latin ، سلاوي Salavic ، اوستا Awesta او نورې اندو اروپایي ویونکو یو مهال یوځای ژوند سره کاوه او په ښه ګډه ژبه سره غږېدل، چې هغې ژبې ته د(ژبو مورینه) یا(اندواروپایي)وایي.ددغو ډلو سره ببلېدل او پرځانګو وښل کېدل یې د اندواروپایي اصلي ډېخه دفرعي ژبو ، ګړدودونو کورنیو رامنځته کیدو له کبله شوي دي. ژبپوهانو د اصلي اندو اروپایي ژبو دپېژندلو او رابرسېر کولو له پاره د دوه مهمو لارو څخه کار اخستی ؛ یو د ګړ پوهنې او وینا پوهنې د قواعدو پرتله ده او بل دژبو د غږونو د بدلون څرنګوالی دی. لکه د فعلونو ګردان دنومونو صرف او کلمو اشتقاق نورې برخې له دې څېړنو څخه ثابته شوې ده ، هلته یوه ژبه د (اندواروپایي) ژبو برخه او جز منل کېږي. چې د غږیزو اصولو له مخې په یوه لرغونې ژبه کې په اصلي منشا یوه له بلې سره ګډون پیدا کوي.(۲،۴۴مخ) التاني پوه (شېګل)shilgillخپل کتاب(هندیانو فلسفې او ژبې په هکله په بحث ۱۸۰۸ز)هغه دا انګېرنه(فرضیه)چې سانسګرېټ ژبه د ټولونه لرغونې ژبه ده، چې د دې انګېرنې نیمګړتیا داده، چې ویل کېږي د اندواروپایي ژبو د کورنۍ په اړه معلومات نه وه ترلاسه شوي یا کړي. په (۱۸۲۷ز)کال مړ دالمان یوبل پوه (فرانتزبوپ FrantzBop)داندواروپایي ژبو د نږدېوالي اوخپلوی په اړه خپل دلایل وړاندې کړل.داکتاب چې د سانسګرېټ، یوناني ،لاتیني، المانې او پارسي ژبو کلمې سره پرتله کړې وې چې په(۱۸۱۶ز)کال خپور شو ، دا د تطبیقي صرف اونحوې د پېل مهال وه.داکتاب داندواروپایي څوژبو سره په پرتله نیول شوی ،دهغوژبو یورنګوالی اوتوپیرونه ښوول شوي وو. چې ژبپوهنه یې ښې نوې لارې ته راوګرځوله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډنمارکي(راسک)اوالماني(یاکوبګریم)دفرانتزبوپ کار تعقیب کړ.ګریم خپل کتاب یې په(۱۸۲۲ز)کال کې خپورکړ،دې پایلې ته ورسېد ،چې هغه بدلون چې دکلمې دتوروپه منځ کې دهرې دتاریخ په دوران کې منځته راځي.انحرافي ،اتفاقي،تصادفي اوکوم شخص دغلطۍ محصول نه،بلکې دمنل شویو قوانینوتابع دي تردې وخت پورې ژبپوهان نه پوهېدل،چې دهرې ژبې دتورو بدلون ځانګړوقواعدوپه مطابق بدلون مومي اوپه نورو تورو بدلېږي،(ګریم Grim)دالماني ژبې داوسنیواوپخوانیوبڼوپه پرتلې سره دتورو دبدلون قانون کشف کړ چې تراوسه پورې د(ګریم قانون GrimLaw)په نوم یادېږي.په دې توګه سره دتطبیقي صرف اونحوې څخه ېوه بله پوهه تاریخي صرف اونحو منځته راغله پوهنه ځکه په لومړي سرکې دهغوډلوژبوپه هکله چې اندواروپایي نومېدل په بحث اوخېړنه پیل وکړ،اود دې ژبواوسنۍ اولرغونې بڼه په پرتله ونیولې شوې.سانسکرېټ چې د دغوژبولـه ډلې څخه وه،پـه خپلـه د ارت اودقیـق صـرف اونحـوې لرونکې وه.چې دتـاریخ اوتطبیقـي صـرف اونحـوې دخېړونکوکارآسـانه کړو.ددغوخېړونکودخېړنودکارپـایلې څخه ېوه داوه،چې:هره ژبه د خپلې بشپړتیا په بهیر کې لـه لاندې دري پړاوونو څخه تېرېږي او دري بیلابیل حالتونـه نیسـي ، لـومړی پیونـدي حالـت ، دویـم تصـریفي حالـت او دریـم تحلیلي حالت ؛ دا انګیرنه په دې توګه ځکه سمه نه وه ؛ چې پوهان پـه دې وپوهیدل هره ژبه د تحول او بدلون په بهیر کې ددرې واړو حالتونو لرونکې ده. ددې پوهـانو تیـر وتنـه دا وه چې غوښـتل یـې د پخـوا بـه څیـر د عقلـي استدلال او فلسفي بحث پـه مرسـته د خپلـو مطالعـاتو او خېړنـو څخه جاج واخلي. د نولسمې پیړۍ په پای کې ځینې پوهان چې نوي ګرامر پوهان New Grammarians یادیدل ، فیلسـوفانه بحثـون او دلایـل یـې کـورټ

(c) ketabton.com: The Digital Library

یوې خواته او د ژبې په آر یعنې منشاء څېړنه د ژبپوهنې د مباحثو څخه لرې کړل. دې پایلې ته ورسیدل چې ژبه ډېره پخوانۍ ده. له هغه څخه نه چې تر اوسه پرې ګمان کیده. د اصلي ریښې اند په کلي توګه ناسمه وګڼل شوه. اندو اروپایي ژبې چې اټکل کېده د دې ژبې آره او بنسټ د هغې نه ده چې خپل مقام له لاسه ورکړي. ډېرو قرائینو دا حکم کاوه چې نومورې ژبه له هغې نه وړاندې ژبو د ډېرو بدلونونو او بشپړتیا په پایله کې منځ ته راغلې چې له هغو نه هېڅ اثر او نښه را پاتې نه ده[۲۴۸:۴۵ مخ] له دې مهال نه وروسته د ژبپیژندنې اړیکې د ژبدود سره به هرا ړخیزه توګه وشلیده. د ژبدود موخه داده چې ؛ د یوې ژبې ټول غږیدونکي باید د یوې تکرارې څخه ګټه پورته کړي او له نورو لارو څخه ډډه وکړي. د ساري په ډول په پښتو ژبه (ورځ ، او ورور) په همدې بڼه ولیکل شي او (روځ او رور) یې زړه یا بله بڼه ده. خو ژبپوهنه یوه پوهه ده ؛ ژبپوه دې ډول توپیرونو سره کوم کار نه لري. بلکې هغوی غواړي چې شته وییونه او کلمې سر پر تله کړي او د ډلبندۍ په ترڅ کې د هغو د علت او معلول اړیکې ولټوي. د هغو کار په بشپړه توګه د طبیعي پوهنو یوه ماهر سره ورته دی. هغو د سمې او ناسمې بڼې او لوستلو پسې نه دي. بلکې غواړي چې د ژبې لرغوني او اوسنۍ بڼه په اندولیزه توګه ، تر څېړنې لاندې ونیسي. نو د هغوی پوهېدا د ډېرو ګړدودونو او غږونو سره د هغوی دکار له پاره ګټور دی. ژبپوهنې له هغه وخته چې پوهنیزه (ساینټفیک) تګلاره غوره کړه په ځانګړې توګه هغه څه چې د هرې ژبې تورو ته اړه درلوده ، د فونټیک په نوم یعنې د معنا لرونکو غږونو پوهه و پیژندل شوه. چې دا یوه لوی پرمختګ و. همدا راز یوه فرانسوي پوه (مودریس ګرامون د ژبپوهنې په برخه کې یو نوی قانون په ۱۸۹۵ زیږدیز کال کې خپور کړ. چې د یوې رسالې په ترڅ کې یې اندو اروپایي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

رومیایي ژبو په باره کې و. نوموړي پوهـد هرې ژبې له پاره ببل ببل قانونونه کشف کړل. چې هرې یوې د نورو ژبو له قانونو سره توپیر درلود. د غې پاملرنې او ځیرنې له کبله چې د دې کتاب په تګلاره او روش کې پکار وړل شوې وه. ژبپوهنه یې د پوهانو له ډلې څخه شمېر یعنې ژبپوهنه د یوه خپلواک او مستقل علم په توګه وپېژندل شوه. چې د همدې اثر په خپرېدو سره د ژبپوهنې مضمون رامنځته شو او په پوهنتون کې یې د تدریس چارې موریس ګرامون ته وسپارل شوې یوه بل فرانسوي پوه (انتوان میه) چې د ډېرو لیکنو او تالیفاتو له امله په فرانسه کې لوړ مقام لري. د خپلو څېړنو او پلټنو په پایله کې څرګنده کړې ده چې: د ژبو په تله کولو کې د هغو دا ډېکو او خپلوی په هکله څېړنه یوازې په ښکاره ورتوالي بسنه او اکتفا ونه کړ، د ساري په توګه د (بد) کلمه په انګریزي، دري، او پښتو کې سره ورتوالی لري او په لفظ او معنا کې هېڅ توپیر نه سره لري. د هغو کسان په اند چې د پوهې لرونکي نه دي. غالباً دا دري کلمې د یوې ریښې او د یوې ستې نه وتلې ګڼي. خو ښتیا داده چې دغه مشابهت او ورته والی کاملاً د اتفاق او تصادف پایله ده. او هره یوه د یوې بلې ریښې او آرې را وتلې دي. چې یوه له بلې سره هېڅ اړیکه نه لري. د دې نظریې پر خلاف په ارمني ژبه کې د (ارکو Erku) کلمه چې د دوه په معنا ده. د دري ژبې د (دو) او د پښتو ژبې د (دوه) لفظ سره یوه معنا لري او د یوې ریښې څخه راوتلي دي. سره له دې چې هېڅ ښکاره ورتوالی نه لري. البته دا پرتله او نظریه د لرغونې اندو اروپایي ژبې د څانګو لکه، سانسکرېټ، لاتیني، یوناني، اوستا او لرغونې فارسي لغات د لرغونې ارمني سره د پرتلې او مقایسې څخه هم د اپایله او نتیجه لاس ته راغلې ده، چې داندو اروپایي ژبو دوه توري (D او W) انډول دي. د ارمني له (E.R.k) تورو سره د ساري په توګه د (وېرېدل)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کلمې ریښه په لرغوني یوناني کې (Dwl) دی او په ارمني کې (ERKI) دی په همدې توګه هغه لفظ چې د (ځنډ) یا اوږدمهال معنا لري، په یوناني کې (DWERON) او په ارمني کې (ERKCAR) دي. ددې کلمو له پرتلې څخه کولای شو دا نتیجه واخلو چې د (DW) توري په اندو اروپایي لرغونې ژبه کې د ارمني (ERKU) سره یو ډول دي. پردې بنسټ دارمني (ERKU) او دري (دو) او پښتو (دوه) هم دیوه واحد اصل څخه راوتلي او ببل شوي دي.. (۳۹:۵۱-۵۲ مخونه) د پورتنیو څېړنو، یا دونو، نظریاتو او بېلګو څخه دا جوتېږي چې ژبپوهنه د فیلالوژۍ یوه برخه ده. چې په ښکاره او ظاهري ورتوالي، مشابهت او خیالبافي حکم نه کوي. او له هغه څه چې د عامیانه (فقه اللغه) فیلالوژۍ په نوم یادېږي راوتلې ده. چې د ژبې په اړه وینا او نظریات او پوهنیزو (علمي) اصولو سره اشنا یي لازمه او اړینه ده. ددې اړتیا دې بشپړاوي له پاره یو څه هم د ژبپوهنې په تاریخچه تم کېږي. چې د ژبپوهنې تاریخ د ژبې د ځانګړو او تخصصي څېړنو او مطالعاتو په معنا او مفهوم ده.) څرنګه چې؛ مخکې د (فلالوژي په آریانا) بحث کې مو ورته نغوته وکړه بیا یې هم یادونه کوو. چې د سانسګرېټ د ګرامر د تالیف تاریخ څخه چې په څلورمه مخزیږد پیړۍ کې لیکلی د سانسګرېټ ژبې له پاره ډېر پرمختللی ګرامر ګڼل کېږي. را پیلېږي خو ژبپوهنه په اوسني عصري مفهوم سره د فردیناند دوسوسور (د عمومي ژبپوهنې دوره) کتاب تر خپرېدو وروسته پیل شوه. د دوسوسور د ژبې د تشریحي (په یوه تاکلې تاریخي دوره کې) او تاریخي (د تاریخ په اوږدو کې) څېړنو ترمنځ په توپیر قایل شو او (د ژبې نظام) باندې ټینګار وکړ. چې په ۱۹۵۰ز لسیزه کې (نوام چامسکي) په دې برخه کې څرګند بدلون (انقلاب) راوست. چې د تولیدي ژبنیودنې (ګرامر) د رامنځته کیدو لامل شو. (Generative

(c) ketabton.com: The Digital Library

Grammar) ده. په (Behaviorist) سلوکي اروا پوهنې باندې سخته نیوکه وکړه په سلوکي اروا پوهنه کې د ژبې زده کړه سلوکي تقلید ګڼي او د اسنادو او شواهدو په وړاندې کولو سره یې د هغوې منفي اړخونه را برسېره کړل. نوموړی په دې باور و. چې په انسان کې د ژبې اصول او ځانګړنې ذاتي او فطري دي. یا په بله وینا د ژبې زده کړې لارې چارې په ارثي او جنتیکي بڼه په مغزو کې ځای پر ځای دي. او چاپېریال د ټولنه ماشوم ته یوازې د مورنۍ ژبې زده کړه کې تحریک کوونکې دنده ترسره کوي. ماشوم د معلوماتو یوه لړ شمېر ټولګه له خپل ژبني چاپېریال څخه تر لاسه کوي. او نوي ترکیبونه جوړوي. ځکه چې په ځان کې دا ځواکمني شتون لري. (۳۲:۲۸مخ) د نظر پخواني خاوندان په دې باور وو. چې مورنۍ ژبه په اکتسابي بڼه یوازې د شا او خوا خلکو د وینا د اوریدو له لارې د ماشوم ذهن ته ننوزي. څرنګه چې مخکې لیکنو کې هم څه نا څه یادونه وکړه. په ژبپوهنه کې ځینې پوهنیز انقلابونه رامنځته شوي دي. چې د ژبپوهنې د پوهې په تاریخ کې یو څو د پام وړ ټکي شتون لري. د ژبپوهنې په څانګه کې لومړنی علمي انقلاب تاریخ پیژندنه Historicsm دی. چې په اتلسمه پیړۍ کې رامنځته شو. هغه څه چې د ژبپوهنې په تاریخ کې د لومړي انقلاب پیلامه وګڼل شوه. (۱۷۸۶ ز) کال ته رسېږي. (۴:۲۲۴ مخ) لکه څرنګه چې پورته څېړنو کې یادونه وشوه. ویلیمز جونز کله چې سانسګریټ، د لرغونې فارسي ژبې او لاتیني ژبې متون سره پرتله کړل په دې باور شو چې د ادرې وا ړه ژبې له یوې منشاء چې هغه اندو اروپایي مورینه ده، سرچینه اخیستې ده. چې دا هم د ژبپوهنې په تاریخ کې لومړنی انقلاب پیل کړ. ورپسې د ژبو برخلیک د ژبو کورنۍ او دا چې دې ژبو د څو ډلو څخه سرچینه اخیستې ده. پیل کړ. چې دا انقلاب د (تاریخ پېژندنې تر سرلیک

(c) ketabton.com: The Digital Library

لاندې مطرح شو. په دې دوره کې د ژبپوهانو پاملرنه د تاریخي بدلونونو او تحولاتو ته اوښتې او هرې ژبنۍ پدیدې څرګندول او بیانول تیر وخت او مهال ته په کتنې او پاملرنې سره و. دا انقلاب د یوې ډلې ژبپوهانو په پیدا کیدو سره (نیوګرامریانNew Grammarians) ویل کېدل. بشپړ شو. چې دوی بیا د ژبنیو بدلونونو له پاره د قاعدو او قوانینو دموندلو په لټه کې شول.

په ژبپوهنه کې دویم انقلاب جوړښت پېژندنه (Structuralism) دی. چې بنسټ ایښودونکی یې فردیناند دوسوسور دی. دو سوسور ژبپوهنې د تاریخ پېژندنې او لومړي انقلاب په وړاندې یو عکس العمل و. هغه څخه چې سوسور په دغه بحث کې مطرح کول ، د ژبې تشریحي حالت ته پاملرنه وه؛ نه دهغې د تاریخ بیان ته. خو د سوسور د بحث جوهر د ننبې او علامې په مفهوم ولاړ و. سوسور ژبه د یوه نظام په توګه تر څېړنې لاندې ونیوه. او تشریحي ژبپوهنه یې له تاریخي ژبپوهنې بیله کړه. تر دې وخته پورې د پوهنتونونو د ژبپوهنې څانګې ډېرې په تاریخي ژبپوهنې بوخته وې. سوسور داسې نظر درلود ؛ چې ننبه یا علامه کلمه ده. او کلمه د ژبې بنسټ دی. نومورې له دال او مدلول څخه خبرې کولې. چې د ننبې یا علامې دوه عمده برخې دي. د سوسور دا پورته نظر پنځوسو (۵۰) کلونو پورې ژبپوهنه تر خپلې اغیزې لاندې نیولې وه. د جوړښت پېژندنې په دوره کې چې شلمې پیړۍ په لومړیو نیمایي پورې اړه لري د ژبپوهنې عمده کړنې د ژبې صرف او غږیز نظام و. د ژبپوهنې په دې دوران کې د پراګ په مکتب کې متن مطرح شو. بیا ورپسې د پراک په مکتب کې خبرو اترو (ویلو اوریدلو) د تحلیل په برخه کې ښه زیری ګټلای شو. دغه مکتب په رول لوبونه او دنده پالنه (Functionalism) باندې باور درلوده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدا راز په ۱۹۵۷ز کال نوام چامسکي د ژبپوهنې په برخه کې درېیم انقلاب د نړیوال ګرامر او د ماشوم د ژبې د زده کړې په اړه د نظریاتو په وړاندې کولو سره رامنځته کړ. دا نظریات د ژبپوهنې په پوهه د یوې مهمې نظریې د اډانې د رامنځته کېدلو لامل شو. چې تولیدي ګرامر ورته ویل کېږي. د دغه انقلاب په دې سبب د پاملرنې وړ دی. چې دی په ژبپوهنه کې وینا پوهنه (نحوه) بنسټ ګڼي. او د ژبپوهنې له پاره یې غونډله (جمله) د مطالعې واحد وټاکله. پردې بنسټ ژبپوهنې یو تکویني بهیر پر مخ وړی. په شمالي امریکا کې له ۱۹۵۰ز کال څخه تر اوسه پورې د نوام چامسکي لید لوری او د تولیدي ژبپوهنې په نوم د هغه مبتود پلویان لري. دا مبتود دلومړی جملې په سطحه باقي پاتې دی، او تر جملې وړاند ې نه ځي. دویم دا چې د دکارت د عقل پالنې په تفکر باندې باوري دی. یعنې دا ټکی د انسانانو د ژبنۍ پوهنې یوه برخه ده. چې د زوکړې له لومړی شیبې څخه له دوی سره نړۍ ته راځي. پر دې بنسټ باید په دې سره باوري او معتقد وي چې ؛ د ژبې ځینې ځانګړنې ذاتي او فطري دي.

په همدې بهیر کې د شلمې پیړۍ د شپږمې لسیزې په شاو خوا کې یو شمېر پوهانو خپل نظریات څرګند کړل ، چې په ژبپوهنه کې څلوم انقلاب ورته ویل کېږي. دوی د پراګیانو د مکتب تفکر چې د چامسکي د ژبپوهنې د نظریاتو سیال او رقیب و. راڅوندی کړ. یعنې چامسکي (جمله بنسټ ګڼله) او د دکارت د عقل پالنې په فلسفي نظر باوري و. د څلورمې پېښې ارزښتناکه او عملي بڼه درلوده. او ددې نظریې خاوندان په دې باور و. چې د ژبې د مطالعې واحد باید (ویل او اوریدل)وي. پر دې بنسټ دا نظریه له فلسفي پلوه د تجزیې وړ وه. دا انقلاب ژبپوهنه له ټولنپوهنې سره ګډه ګڼي ، خو د چامسکي نظریه ژبپوهنه د اروا پوهنې او په پای کې له ژوند پوهنې

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره مانوسه ګڼي. وروستۍ پېښه څرګندوي هغه څه چې په تصور او خیال کې جوړ شوي له دې څخه ډېر ارزښتناک دي او دا ښکاره کوي چې هغه جمله په یوه متن پورې اړونده ده. ان تر دې چې که ساده هم وي. معناوې لري: خبرې محتوا او منځپانګه (دځه شي په اړه خبرې کېږي) او ددې محتوا په بیان کې په کومه بڼه تعامل ټینګیږي. دویمه معنا داده؛ چې داجمله د یوه متن د اجزا Component په توګه څومره په متن جوړونه کې مرسته کوي. د څلورم انقلاب بنسټ (ویل او اوریدل) جوړوي. او هېڅکله جمله د یوه خپلواک واحد په توګه نه څېړي. تل په متن کې څېړنه کوي. دا سمه ده چې دا علامې او متعارفې بیلګې په توګه ژبنی واحد او توک متن دی. ولې سره له دې هم باوري دي چې ان تر دې یوه کلمه هم کیدای شي متن وي؛ لکه (غورځنګ) یعنې متن ټاکلې اندازه نه لري. (۲۳۵:۴ مخ) دپورته یادونو څخه دا پایله په لاس راځي. چې؛ ژبپوهنه **Linguistics** هغه پوهه ده چې د ژبې څرنګوالی ماهیت د پوهنیزو اومعاصرو مېتودونو پر بنسټ مطالعه کوي. او د بیلابیلو ژبو کورنۍ، د هغو یو تر بله تاریخي بدلونونه او اړیکې ډلبندي او تشریح کوي. په ټولیزه توګه په ژبپوهنه کې ژبه او دوو اړخونو څخه څېړل کېږي. ژبه دوینا دځواک په توګه یعنې هم هغه ځانګړتیا چې آدمیان له ژویو څخه په توپیر کې تر مطالعې لاندې نیسي. او پر هغه شته قوانین څېړل کېږي. (۱۴:۱۷ مخ) او بل اړخ ټولې مورنۍ ژبې څېړي د ننۍ نړۍ د کاریدونکو ژبو معلومونه، ودې او د وروستیو څېړنو کې چې د ژبپوهانو له خوا شوي دي. د نړۍ د ژبو شمېره ۶۰۰۰ څخه ډېره ښیي. چې په ځینو ملتونه او په ځینو د ګوتو په شمېر وګړي خبرې کوي. څرنګه چې ټولنې تل په بدلون او تحول کې دي. او له انقلابونو څخه اغیزمنې کېږي او هېڅ کله هم ثابتې نه شي پاتې کېدای پر همدې بنسټ په

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپله طبعي ځانګړتيا خپل اصول بدلوي. چې ژبه هم په ټولنيز چاپېريال کې د خپل ماهيت پر دليل چې هغه ټولنيز والی دی. يو ثابت پايښت نه لري. اوتل دټولنې له بدلون سره تحول اوبدلون کوي.چې دا بدلونونه او تحولات دځانګړو ژبنيو قاعدو اوقوانينو پر بنسټ منځته راځي، چې د دغو بدلونونو پېژندنه د ژبپوهنې دکار په محدوده کې ده. دا محدوده بيابېلابېلې برخې اوځانګې لري.دژبې مطالعه ېوه پراخه ساحه رانغاړي ،چې دژبې ټول اړخونه ،ممیزات،ډول ډول پراونه په عينې وخت کې اوتر يو سر ليک لاندې مطالعه اوځېړل کېدای.پردې بنسټ ژبنيو پديدو ځېړونکواو ژبپوهانو دپلان او موضوع سره سم اوپه ځېړنه کې داسانتياوو په موخه په لاندې څانګو وېشل کېږي:الواکي(نظري) ژبپوهنه Theorettical Liguistics داو سنيو ،معاصرو پوهنيزومېتودونو سره سم ، دپوهنيزوليدنواومشاهداتو په اغېزمنتيا دژبې په اړه دحقايقو په راسپړنه اودکلياتو ،پرنسيبونواوتعريفونو په تأسيس بخث کوي.دېوې پوره او بشپړې منظمې تيورۍ ټولګه رامنځته کوي.چې دژبو په اړه په ټوليز(عمومي) اوځانګړې ډول صدق کوي.نظري ژبپوهنه دځېړونکي دموخې او اړتياله پلوه کېدای شي ، په داسې څانګووېشل شي چې له ېوې خوادنړۍ دژبوله بنستيزو کورنيو سره دتاريخي تړاو له پلوه سمون ولري اوله بل پلوه په ډېرو محدودو او فرعي څانکو ووېشل شي ،چې په تر تيب سره دلومړۍ برخې وېشنه لکه داندواروپايي ، سلاوي يا دآريک ژبو ژبپوهنه او دويمې وېشنې له پاره چې فرعي څانګې دي ، لکه دآرياني ژبوا واندوآري ژبوژبپوهنه ،چې دواړه په آريک ژبې پورې اړوند ېږي.دنظري ژبپوهنې دځانګوله تشريح څخه موخه په هغوځانګو باندې دهغې وېشل دي چې دژبې دځېړنې علمي مېتوداوبريد پولې ټاکي،ځکه داځانګې ټولې

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره تړښت او په ځینو برخو سره ننوتې دي؛ کېدای شي د ژبپوهانو د ژبو هانو د څېړنې وړ وګرځي.

علمي او تطبیقي ژبپوهنه Applied Linguistic عبارت له هغې ژبپوهنې څخه ده ، چې د ژبنیو مسایلو د حل او روښانتیا له پاره د ژبپوهنې په اړه د نظریاتو ، مبتودونو او موندنو له کارولو څخه بحث کوي. د تطبیقي ژبپوهنې ساحه ډېره پراخه او ارته ده. او د بهرنیو ژبو زده کولو او ورزده کولو ، د ژبې د تدریس په ساحه کې داړوندو موضوعاتو د تدریس لکه د ژبې ګرامر ، متنونه ، املا ، انشا او داسې نورو څخه کار اخلي. همدا ډول: کلتورلیکنه ، ژباړه او تفسیر ، سبک پېژندنه ، ژبنۍ اختلالات ، دوینا تحلیل او دلوستلو مبتودونه هم رانغاړي. ژبپوهنه د ژبې له تیورکي او نظري مطالعاتو څخه پرته نشي رامنځته کېدای ، پردې بنسټ عملي یا تطبیقي ژبپوهنه په الواکي (نظري) ژبپوهنه ولاړه ده. د ربیمه څانګه چې ده زده کړییزه ژبپوهنه Educationnal Linguisjics ده هغې ته وایي ، چې د ښوونیزو ، تحصیلي او اکاډمیکو ځایونو کې تر بحث او مطالعې لاندې نسي او پر مخوړي. چې Pedagogical Linguistics هم ورته ویل کېږي. په همدې توګه د سواد زده کړې بېلابېل مسایل مطالعه او ژبښودنې پرمختللي مسایل او موضوعات لکه ادبي سبکونه ، ارزونه ، کلمې او د ژبې کارونه او په هر اړخیزه معنا د ژبپوهنې پکار اچونه ، په متونو او عملي برخو کې د ژبې کارونه اولاړې چارې د ښوونکو اوزده کونکو تر منځ د خبرو اترو ماهیت تر مطالعې لاندې نسي. بلکه ټولنیزه ژبپوهنه Socialingistics ده هغه ژبپوهنه چې د ژبې دلارو چارو یو کېدل د انساني ټولنو سره په ځانګړې توګه: نژاد ، نژادپالنه ، طبقې ، قشر ، جنس او ټولنیزو اداروله مقولو

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره په اړیکو کې تربحث او مطالعې لاندې نسي. ټولنیزه ژبپوهنه د ژبې او ټولنپوهنې تر منځ توپیر په نظر کې نسي. ولې د ژبې ټلنپوهنه د ټولنپوهنې له لید لوري کړنوته لېوالتیا لري. په دې معنا که په ټولنه کې بدلونونه منځته راځي همهال په ژبه کې هم بدلونونه څرګند ېږي څرنګه چې ټولنه تل د بدلون په حال کې ده او وي، ژبه هم ورسره تحول او بدلون مومي. په همدې بهیر کې بله څانګه تاریخي ژبپوهنه Historrical Linguisti ده عبارت له هغې ژبپوهنې څخه ده، چې د ژبې جوړښت، منځته راتګ نظام بدلونونه د تاریخ په ټولوپړاونو کې یعنې له پیل تر پایه مطالعه، بحث، څېړنه او تشریح کوي. د ېوې ژبې لرغوني او وروستني ژانرونه، فورمونه او ډولونه له پلټنې اویا د ېلا ېلو ژبو له پرتلنې څخه دا په ډاګه کېږي، چې ځینې ژبې سره خپلوي لري او ځینې نه لري. لکه اندو اروپایي کورنۍ. ژبې په همدې توګه کېدای شي چې بنې یې بیا ورغول شي او بنکاره شي، چې په ېوه فرضي ژبه کې مخکې تر دې چې لیکنې سوابق یې شتون ولري دغه سوابق موجو وو. د ېلګې په ډول د اندو اروپایي ژبو د مورنۍ ژبې *p په هغه p پورې اړوند کېږي چې د سانسکرېټ ژبې د pito په کلمه کې دې او په انګلسي کې د Father د کلمې په (F) پوره اړوند کېږي، چې د (پلا) په معنا ده. په همدې ډول بله څانګه تشریحي ژبپوهنه ده عبارت له هغې ژبپوهنې څخه ده چې د ژبې جوړښت، نظام، بدلونونه د تاریخ په ېوه ټاکلې پړاو کې تر بحث او څېړنې لاندې نسي د ژبپوهنې دا څانګه د ژبپوهنې نورو څانګو ته د بنسټ او سرېزې حیثیت لري. د تشریحي ژبپوهنې برخې: غږپوهنه، فزکي غږپوهنه، د غږونو وتونځي، کلمې (صرف) مورفولوژي، ویناپوهنه (نحو) پوهه ده. سربېره پردې د ژبپوهنې بله څانګه پرتلیزه ژبپوهنه Comparative Linguistics ده چې له تاریخي ژبپوهنې سره نږدې

(c) ketabton.com: The Digital Library

تړاولري او ببلابېلو ژبو(ېوې کورنۍ يا ېوې څانګې اويا هم دېوې ډلې ياهم د دوه کورنيود ژبو) څانګړنې ،اړيکې اوتړاو تفاوتونه سره پرتله کوي چې له تاريخي پلوه له ستې رابېلې شوې وي اويالـه ببلو ستوڅخه وي. ددې ژبپوهنې موخه داده چې داړوندوژبوستې اولومړنۍ ژبې جوړښت اونظام له هغو قاعدو ،اصولو اوپرنسيبونوسره سم چې لري يې بيا ځلي ورغوي، دستې يالومړۍ منشا ژبې دژبنۍ جوړښت بنې چې د دې پوهې دمبتودونو سرسم وي اټکلي(فرضي) خوبنسټ او اصل تـه نږدې وي، تاريخي پرتليزه (مقايسـوي)ژبپوهنه نړېـوال اصـول تـه نـږدې وي. تـاريخي پرتليـزه (مقايسوي) ژبپوهنه نړېوال اصول او قواعد لري، چې(پرتليزو اصولو) په نـوم يـادېږي.ځنې کسـان دې څـانګې تـه اوس هـم پرتليـزه لغـت پوهنـه Comparative Philology يـاپرتليزه ژبښـودنه Comparative grammarاصطلاوې کاروي.د دې ليکنې په بهير کې بله څانګه هم مقابله يې ژبپوهنه Contrastive Linguisticsکاروي.ددې ليکنې پـه بهيرکې بلـه څانګـه هـم مقابلـه يـي ژبپوهنـه ده، چې د دوويا څوژبو جوړښت، بدلون اونظام چې له تاريخي پلوه سره اړيکې لري يايې نه لري دپوهنيزو موخولـه پـاره ،يـې مقابلـه کـوي.دپرتليزې اومقابلـه يـي ژبپوهنوتوپيرپـه دې کـې دي، چې په پرتليزه ژبپوهنه کې هغـه ژبې سره پرتله کېږي، چې له تـاريخي پلوه سره اړوندې وي يعنې له ېوې ريښې څخـه وي لکـه (دري، تـاجکي، پارسي) [۲۳۷:۴] چې په لسګونوپېړۍ پخوا سره هم ريښـه وې او وس د دري ببلابېلـو هېوادونـو اوقومونـو ژبـې دي (پارس، تاجيـک او دېګـان يـا تاجيک)اود داراز ژبوپه پرتله کې دژبوتا يخي تحولات هم په پام کې نيـول کېـږي لکـه (دري اومنځنـۍ پارسي) ولـې پـه مقـابلوي ژبپوهنـه کـې سره اړونـدې ژبـې (همريښـه) لکـه (دري اومنځنـۍ پـارسي) اويـا نـا اړونـدې

(c) ketabton.com: The Digital Library

(پښتو او عربي) دواړه سره مقابله کولای شي په دې پرخه کې تاریخي بدلونونه په پام کې نه نیول کېږي. په همدې توګه بله فلسفي ژبپوهنه Fhilasophical Linguistics ده. دا د ژبپوهنې هغه څانګه ده ، چې د ژبې ونډه د ژبې د درک سره په اړیکه کې او د فلسفي مفاهیمو تشریح او اندونو فلسفي حالت او ژبني مبتودونه ترمطالعې لاندې نیسي. بله څانګه چې ده هغه سیمیه ییزه ژبپوهنه Areal Linguistics ده د جغرافیاوي سیمو څېړنه او مطالعه ده چې ځانګړنه یې دګډو ژبنیو ځانګړنو درلودل دي. ژبنۍ سیمه چې کله ورته Sprachbund هم ویل کېږي ، له ډوپ کورنۍ څخه په ډېرو پورې اړوندې ژبې لري، خوګډې ځانګړنې هم شتون لري، چې د کورنیو په نوروغړو کې لږترلږه هوه یې شتون ونه لري ، د ببلګې په توګه (نچ) غړونه د سهیلي افریقا په سیمه کې په څومتفاوتو اوببلابلو ژبنیو کورنیو کې شته دي. بله جغرافیایي ژبپوهنه Geolinguistics هغه ژبپوهنه ده چې په نړۍ کې د ژبو جغرافیاوي وېش او دهغوی د سیاسي ، وټیزو (اقتصادي) او کلتوري حالت په پام کې نیولو سره مطالعه کوي او Geographical Linguistics هم ورته ویل کېږي. دا ګړنې (اصطلاحات) په ځانګړې معنا سره هغو پېښوته کارول کېږي ، چې دګړدودونو بڼې یا دلهجو جغرافیا ، د بنارونو په لهجو پورې اړوند مطالعات او انساني جغرافیاته له ژبني اوټولنیز پلو سره اړیکه ورکوي. د ډوپ ژبې ګړدود د ډول ډول بڼو بدلونونه او ورته والی د سیمو او جغرافیایي حوضو پربنسټ په ټاکلو نقشو کې ثبتوي. دې ډول نقشوته (ګړدودیز اطلس) ویل کېږي. دا څانګه کله کله د ګړدود پوهنې په نوم هم یاد ېږي. همدا ډول بله اروایي ژبپوهنه Psycho Linguistics ده: دا هغه ژبپوهنه ده چې د ژبني سلوک اود ذهني تکړتوبونو (مهارتونو) او بهیرونو تر منځ متقابله اړیکه ، چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دسلوک بنسټ اوببخبنسټ(زیربنا) ګڼل کېږي مطالعه کوي. پخوا ورته دژبې اروا پوهنه ویل کېده، دماشومانو په وسیله دژبې دکسبولو مطالعې ته ډېری وخت پرمختیایي اروایي ژبپوهنه Developmental Psycho Linguistics ویل کېږي کله چې دا روا پوهنې دنظریو اوبهیرونو دوړاندې کولوله پاره دبوه توکي (عنصر) په توګه دژبې په کارولوباندې ټینګاروي ، دا روا پوهنیزې ژبپوهنې Psycho Linguistics ویل کېږي.بله نوعي ژبپوهنه ده یا دژبې ډول پېژندنه Typology Of Language ده،چې دژبو ترمنځ جوړښتي ورتوالی پرته دتاریخ په پام کې نیولو سره مطالعه کوي.دژبودډولونو پرتلنه په ځانګړې توګه دژبوتر منځ په هغو موادوکې دا ړیکو دټاکلو له پاره هڅې دي ،چې پرو راثتي بنسټ باندې دډلبندۍ دمنلواو تایدله پاره تاریخي لاسوندونه اومدارک په واک کې نوي،چې په دې برخه کې څومقولې پېژندل شوي دي.ببلونکي تحلیلي یاربنیه یي(Analytic isolatingortoot)ژبه هغه ژبه ده چې کلمې یې بدلون نه منونکي دي او نحوي اړیکې دکلیمودسمون اوترتیب له لارې بیانېږي لکه :چیني اوویتنامي ژبې.بل ترکیبي یا تصریفي(Inflected inflectional) ژبه چې دتحلیلي مقولې په تقابل کې واقع ده،په دې ډول ژبوکې کلمې ډول له یوه څخه ډېرمورفیمونه لري خو ددې مورفیمونواو کلمې دلیک جوړښت ترمنځ سمون شتون نه لري ددا ډول ژبوببلګې: لاتیني،یوناني،پښتو،دري اوعربي غوندې ژبې دي. همدا ډول پیوندي ژبه(Agglutinative or Agglutinating)هغه ژبه ده چې کلمې یې بوه له بلې سره دخنګ په خنګ ایښودلوسره جوړېږي او اوږده لړۍ منځته راوړي لکه جاپانۍ،ترکۍ اوسواحلي ژبې.همدارازڅوترکیبي ژبه(Incorporating or Polysynthtic) چې دکلیموبنه یې پېچلې او اوږده ده،دپیوندي

(c) ketabton.com: The Digital Library

او تصریفي ځانګړنو آمېزه لري او دې ېرى کلیمو کارونه یې د بشپړو غونډلو (جملو) دکارونې په څېردي. دا دول ژبه د استرلیا په ځایي یا بومي ژبو کې لیدل کېږي.

ریاضیکي ژبپوهنه (Mathematical Linguistic) هغه ځانګه ده چې دژبې حسابي او ریاضیکي ځانګړنې مطالعه کوي لکه د متنونو احصایوي ځانګړتیاوې د زنځیري ټولګو (مجموعو) جبري مطالعه، د صوتي ځانګړنو مطالعه دژبنیو ونیزو قاعده الګوګانې او په محاسبه کې د ترکیب او تجزیې لوګاریتمونو کشف ترڅېړنې لاندې نیسي. په همدې توګه د متن ژبپوهنه یا (Text Linguistics) عبارت له هغې ژبپوهنې څانګې څخه ده چې لیکلي او نالیکلي متون لکه توصیفي د خبرو اترو یا نندارې صحنې او داسې نور ترڅېړنې لاندې نیسي. دا پوهه دیوه متن د برخو د تنظیم او اړیکو مبتود یو له بل سره د مفهوم لرونکي او بشپړ متن منځته راتګ په موخه په پام کې نیسي. ځینې ژبپوهان دا ښه ګڼي چې ټول نالیکلي یعنې شفاهي متن په ځانګړې توګه له ېوې جملې څخه ډېرې اوږدوي د تحلیل او تجزیې ترسرلیک لاندې وڅېړي.

انسان پېژندنې پورې اړونده ژبپوهنه (Anthropological Lingyistics) دژبپوهنې هغه ځانګه ده چې د ټاکلې ټولنې دژبې کلتور (دودونه یا خویندوژبو او کورنۍ جوړښت) ترمنځ اړیکې څېړي بشرپوهانو دژبې په برخه کې مېتود ونه مطالعه کړي دي چې په ببلابېلو فرهنګونو کې دکورنیو خپل منځي اړیکې بیانېږي او دوي په دې برخه کې څېړنه کړې ده ،چې دوګړوپه ځانګړو ټولنیزو ،فرهنګي چارولکه ملي ،مذهبي مراسم ، رسمي غونډې، جرګې ، دخونښې مجلسونه او داسې نورو کې یو تربله څه ډول روغبړ کوي وروسته بیا دوي د دغولاسته راوړنو او موندنو ته د ېوې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځانګړې ټولنې له ټولنیز جوړښت سره اړیکه ورکړي. دژبې دوګړپوهنې دولستنې(مطالعې) ځینې ځانګې دژبپوهنې په سوسیالوژي (Sociolinguistics) او په انتوګرافي اړیکو (Etnographycfcommunication) پورې اړوند بڼې. ژبپوهنه له پورته یادو ځانګو څخه پرته نورې ځانګې هم لري چې هغه زما دلیکنې له چوکاټ څخه ډېرې اودژبپوهنې په ځانګړو آثارو او قاموسونو کې شتون لري. ما په هغه اندازه ځانګې را واخیستلې کوم چې دفیلالوژۍ دا ډینې برخې جزوي.

۴-دنړۍ دژبو کورنۍ:

څرنګه چې ژبپوهنه دژبو په اړه هراړخیز معلومات وړاندې کوي نو پرهمدې بنسټ دژبو ،ژبپوهنې او فیلالوژي پوهانو دخپلونه ستړې کېدونکو سپړنو او څېړنو په ترڅ کې دنړیوالوژوندیو ژبو شمېره لږ وډېره دځلورزره ژبو په شاوخواکې ښودلې ده او آن چې له دې هم لا ډېرې، چې دا بیا په اصلي او فرعي خپلوانو ژبو وبشل شوي دي ددغو څېړونکو په آند ټولې ژبې له ډوې یا څو ژبنیو مورینو څخه چې دژبونیا ګټل کېږي رامنځته شوې دی او هرې یوې ژبې په خپل ځانګړي بهیر سره تکامل کړی دی. ددغه بهیر او بشپړاوي په اړه دوه اندونه شتون لري، چې په واقیعت کې دواړه نظره په یوه چورلیزاومحور راڅرخي:الف شجریي نظریات(Treetheory)چې دلومړي ځل لپاره المانې پوه شلایشر(A.scheicher) لخوا وړاندې شوې هغه په دې باوردی چې ټولې بشري اودبشپړتیا په بهیر کې ژبې دیوې واحدې ژبې سره داسې اړیکه لري لکه دیوې ونې ببلابېل ښاخونه اودې اړیکوته نسبي یاجینټکي اړیکې وایي.دځمکې پرمخ ببلابلو سیمو کې پراخې ژبنۍ ساحې شتون لري چې دژبو ډلې یې دګرامري جوړښت سره ورته والی، کلمواودبیا طرزو ،ریښې دورته والي پربنسټ ژبپوهانو دنړۍ ژبې په

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستروکورنیو او ډلـوچې دغږپـوهنې اونـوروګرامرۍ اوکلمـه یـي جوړښتونوکې څرګندې خپلوی سره لـري وېشلي دي اودژبودکـورنۍ (Family of Language) په نوم یادېږي.

پورته یاده ډلبندی کې دژبو بوه ډله کولای شي دکورنۍ ونه برابره کړي، چې دهغوي نسبي مهالي ترون یا زمان بندي څرګندوي. په ډېره ځیرنې یعنې دقیقې پرتلنې سره دهرې کورنۍ غړي یوه یوه ژبنۍ څانګه رامنځته کوي دا ډل بندي ډېرې ګټې لـري چې یوه یې داده دژبو پـه پراخـه او پېچلې ډلبندی کې تریوې اندازې دژبو پراړیکو او تړاونوکې چې یو تربلـه یې سره لـري ستونزې رالـږه وي. دبېلګې پـه توګـه بـه دلتـه د(انـدو اروپـایي ژبـو کورنۍ)څخهد اندوآریایي یاهندي څانګه وښایي

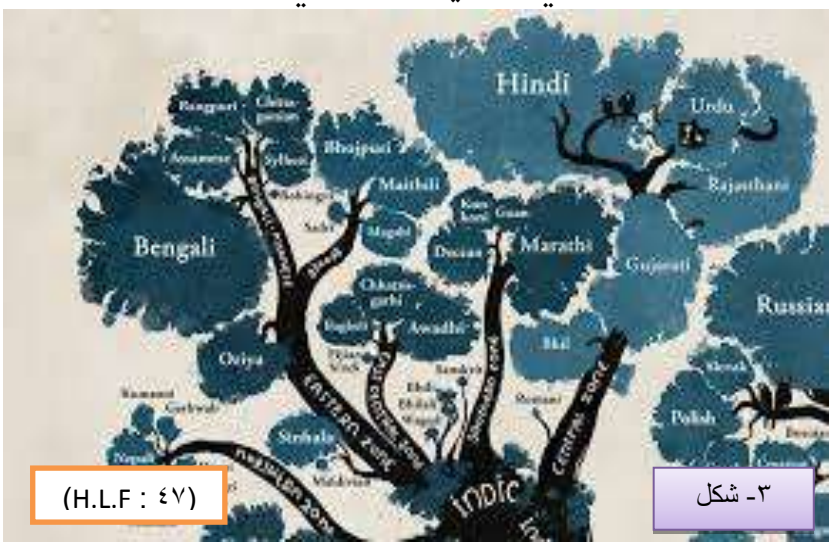

(H.L.F : ٤٧)

۳- شکل

په دې ډلبندی کې هرښاخ دېوې ژبې په توګه غځېدلې دی او لـه ېوې تنې څخه بېلې شوې دي چې هغـه هـم داروپـایي کـورنۍ چې لـه هغې څخـه نـورو ژبوتکامل کړی. څرنګه چې دا ژبې یوه لـه بلې سره نسبي اړیکې لـري نـو پـه

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدې بنسټ په اندو اروپايي ژبو کې دمور کلمه داسې ترپرتليزې سپړنې لاندې نيسو: اندو اروپايي ژبو کې مور (mātā*) کلمه ،اوستايي (mātar) ، زړه فرس (mādar) ، سانسګرېټ (mātar) ، سلاوي (māti) ، يوناني (meter) ،لاتين کې (māter) ،ليتواني (motë) ، المانې (muoter) ،تخاري (mācer) ،آيسلنډي (modir) ، اېرلنډي (māthir) ، البانيايي (motër) ،ارمني (mary) ،دري (mādar) ،اورمړي (mawa) اوپښتو (mor) . (۲۳۴:۴)

څرنګه چې پورته يادونه وشوه په ټولواړوندوژبوکې اصلي ريښه ساتل شوې او آن کلمه په لږالون بدلون تلفظ کېږي.

ب دويمه نظريه څپه ييزه نظريه ده (Wavetheory) : په لومړي سرکې شمېټ (J.schmidt) لخوا وړانديزشوه. نومورې ژبني بدلونونه او تحولات هغوڅپوپه څېرګنې کوم چې اوبوکې ډډبرې دلوبدوپرمهال رامنځته کېږي، چې له يوې مرکزي سرچينې څخه خپرې شوې وي. په دې نظريه کې هره څپه دخپلې مخکښې څپې پايله اودخپلې وروستۍ څپې درا څرګندېدوسبب کېږي.

که چېرې دا دواړه نظريې سره پرتله کړونو وبه ګورو چې شجره يي نظريه دبدلونونو دپېښېدوڅرګندونکی توصيف اوڅپه ييزه نظريه دخپرېدو توصيف دی. په اوسنيو شرايطو کې ژبپوهان دژبوپه څو کورنيوباوري دي اوحساب پرې کوي. ددې ژبنيو کورنيوترمنځ ددقيقواړيکو اوخپرنو په پايله کې مورِ ترادوسه هم دې موخې ته نه يو رسېدلي چې يوه واحده او پيليزه ژبه پيدا کړو . ولې د ژبپوهان دخپرنو په ترڅ کې په دې يوه خبره سره يوالی لري چې دنړۍ په ټولوژبوکې ژبنۍ نسبتاً يوډول ځانګړنې شتون لري، چې دنړيوال ګرامريا (Universangrammar) په رامنځته کېدواو

(c) ketabton.com: The Digital Library

شته والي باوري دي او دغانګړنو په رابرسېره کولو يې بوخت دي. او په دې ترڅ کې يې په نړيواله کچه دغينو کورنيو شتون منلی دی. چې په لاندې توګه به دهرې يوې کورنۍ په اړه څه ناڅه معلومات وړاندې کړو.

۴-۱ اندو اروپايي کورنۍ:

له نوم څخه يې څرګنده ده چې له هند څخه تر اروپا پورې پراخې سيمې رانغاړي او ببلابېلې ژبې په کې شاملې دي، خو تاريخي پيښو ځېنې اندو اروپايي ټبرونه يو بل سره لرې کړي او ډېرې يې سره نږدې کړي دي چې اوس په اندو اروپايي کورنۍ کې ځينې داسې ژبې موندل کېږي چې ډېرې همرنګي (تجانس) سره لري په ټوليزه توګه په دې کورنۍ کې دوه سوه ژبې او دوه ميلياردە ويونکي لري، چې دنړۍ نيمايي وګړنيزه ټولنه رانغاړي او په لاندې ببلابېلو ډلويا ګروپونو کې شامېلې دي.

ر: لاتينه ډله يا ګروپ:

رومانيايي، ساريني، ايتاليوي، کرسي، پرووتسال، اوکسيتياني، کاتلان، اسپانيوي، پرتګالي او فرانسوي پهکې رازي.

ښ: ګرمانيک ډله:

ايسلنډي (سويډني، ناروېژي، ډنمارکي) سکندنيايي، الزاسي، افريقايي، هالنډي، الماني او انګليسي په برکې نيسي.

ز: سلاوي ډله:

کرواتي، صربي، سلاوياني، بلغاريايي، اوکراييني، ببلاروسي (سپينه روسي)، روسي پولنډي، سلواکيايي، چېکي په کې داخلې دي.

څ: سلتي ګروپ:

واکوسي، ګالي، ايرلنډي او بريتانوي په کې شتون لري.

ټ: بالتي ډله:

(c) ketabton.com: The Digital Library

لېتواني او لاتوي ژبې په کې شاملې دي.

ن:ببلابېلې ډلې:

دکولايانو ،ارمني،يوناني او البانيايي ژبې کې شاملې دي چې همدا مهال دا اندو اروپايي ژبې شمېرل کېږي.

د:آريک ډله:

(الف) آرياني څانګه:پامیري ژبې،اورمړي،پراچي آسي، کردي، بلوڅي، پښتو ، پارسي، دري،تاجکي،په کې شاملې دي.

ب:انـدوآري څانګـه: نيپـالي، اسـامي، بنګـالي، ګجراتـي، مراتـي، سريلانکايي، سينهالي،پنجابي،سندي،اردو او هندي رانغاړي.(۸-۸-۹)

ج:داردیک:انکو ،پشه يي،نورستاني اونورې ژبې په کې شتون لري.

اروپايي ټبرونه ميلاد څخه لږتر لږه پنځه زره کاله پخوا د اوسنۍ روسيې هېواد سهيل لور ته په پراخه سيمه کې د سايبريا سهيل ته په دښتو او غونډيو د اورال په بحيره ، دخزر بحيرې شمال ، او د قفقاز شمال ته اوسيدل د هغو شواهدو او لاسوندونو له مخې يې لاس کې دي ، اندو اروپايي ټبرونه له څلور زره تر درې زره مخزيږد کلونو په شاوخوا کې د لويديځې نړۍ لور ته وليږديدل او د درې زره مخزيږد د کلونو په شاوخوا کې يې يو پراخه سيمه د ختيځې اروپا له مرکز څخه د آريانا تر شمال پورې په واک کې درلود ، همدا مهال اندو اروپايي ټبرونه ليږد اومهاجرت بيلابيلو خواوو او بيلابيلو سيمو ته پيل شو او له هند څخه تر اروپا شمالي برخو پورې ميشت شول ، له همدې امله دا ټبرونه د لړۍ په بيلابيلو برخو کې د اندو اروپايي په نوم يادېږي. ددې له خپل اصلي ټاټوبي مهاجرو او په هېواد د ميشتو قومونو ژبې د يوې يوازني (واحدې) نيا (مورينې) اندو اروپايي Proto Indo European په نوم يادېږي ، رابيلې شوې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي، د دې نيا په مورينې ژبې څخه هېڅ سند السوند او اثر په لاس کې نه شته، چې مخامخ هغه وخېړل شي. له دې امله ژبپوهان د هغې ژبنوم دنې (ګرامر) جوړښت او غږيز سيستم تعقيبولو له پاره اړ دي ، چې د هغې څخه د ببلو شوو او رامنځته شوو ژبو مقابله او پرتله وکړي او له دې لارې څخه د ژبنې قواعدو ته لاس (کشف) او را وباسي. اندو اروپايي اصطلاح په نولسمه پيړۍ کې د فرانس بوپ Franz Bopp له خوا وړاندې او وضع شوې ده ، د په خپله څېړنه کې سانسګرېټ زړه يوناني ، لاتيني او زړه پارسي د يوې کورنۍ ژبې وګڼلې او په خپلو او په پای کې دې پايلې ته ورسيده ، چې د پورته يادو ژبو دمخکښۍ اصلي مورينې ژبې شتون حتمي دی، چې هغه ژبه له اندو اروپايي مورينې څخه عبارت دی ، آلماني ژبپوهانو د اندو ګرمانيک Indo Germanic اصطلاح و کاروله ، دوی باور درلود چې د دې ژبو بنسټ له ېوې خوا هند او له بلې خوا آسلنډ او جرمني ايسلنډ دی کله چې دا اصطلاح په هندي پيل کېږي په جرمني بايد پای ته ورسيږي ، چې بيا د شملې پيړۍ په لومړيو کې انګليسي ژبپوهانو د اندو اروپايي پر ځای (آريايي) اصطلاح کاروله ، څرنګ چې دې نوم ، آريايي ټبرونو او آريايي ژبې (آريک)پورې اړه درلوده ، د اندو اروپايي ژبو له پاره متر که او له کاره ولويده ، د اندو اروپايي لو مړنيو ټبرونو پنځيدل ، ډېريدل او خپرېدل د اندو اروپايي ژبو د پراخېدلو خپرېدلو او دود بدلو سبب هم شول ، چې له دې اندو اروپايي لومړنۍ ژبې څخه د ژبو څو ډلې (ګروپونه) رامنځته شول ؛ چې پوهانو د kmton يعنې اندو اروپايي په سل(۱۰۰) کلمه کې د (k) ک نا خپلواک غږ (کانسوننټ د بدلون او بشپړتيا له مخې د دې ډلو درېځ ټاکلی او ځانګړی کړی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د centum (کنتم) ډله			د Satam (ستم) ډله				
لاتيني	Centum	ايرلنډي	Cet	اوستا	Satam	لتواني	szimta
يوناني	Ecatan	تخاري	kant	سانسګريټ	satam	سلاوي	cbto
سلتي		حتي		ارمني		البانيايي	

د ستم او کتم پر اساس

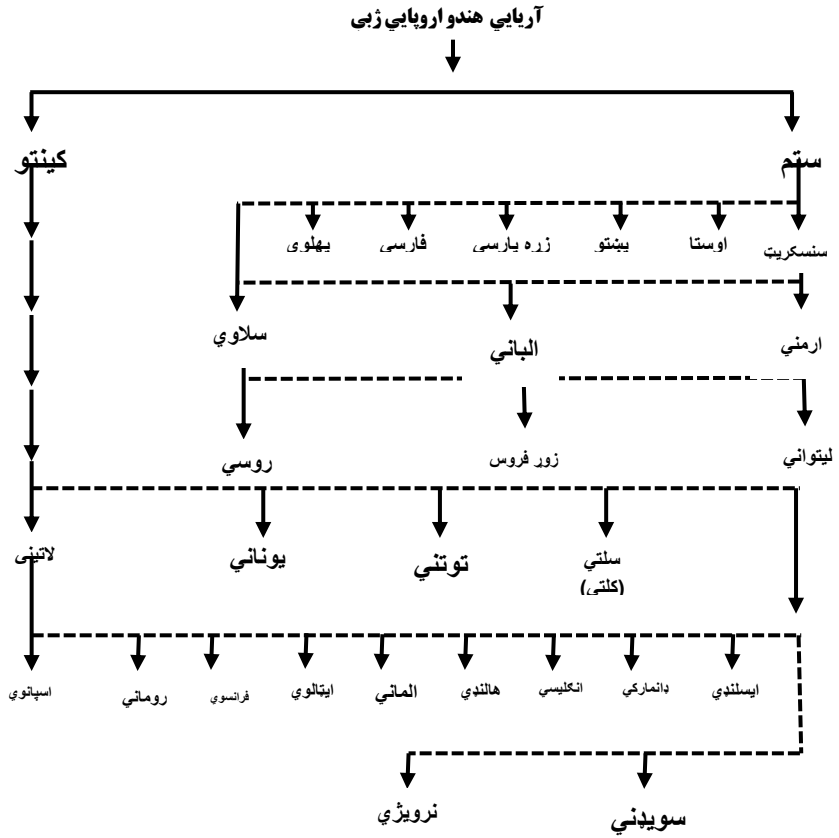

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ځینې پوهانو د پوهاوي له پاره دا ژبه د نړۍ په بیلابیلو سیمو او د هغې په جغرافیاي موقعیت کې په لاندې توګه ډلبندي کړې ده ؛ لومړۍ ډله چې په دې ډله کې د ساتم ګروپ ټولې ژبې شتون لري. ددې ډلې د غړو پوهنې او ګرامر جوړښت په سیستم کې ګړندي بدلونونه او بشپړاوی راغلی دی. په دویمه ډله کې څلور فرعي ګروپونه شتون لري.

الف: لوېدیځې اندو اروپایي ، چې عبارت دي له ایټالیک ، سلتیک او ګرمانیک یا جرمانیک.

ب: یوناني ډله ، چې له مرکزي ډلې سره مخامخ اړیکې لري.

ځ: د ختیځو اروپایي ژبو ډله ، چې تخاري ژبه یې پاتې شونې ده.

څ: حتي ژبه او د د کوچنۍ آسیا ژبې دا ژبې ډېرې لرغونې دي او د اندو اروپایي نیا څخه را بیلې شوي دي. له اندو اروپایي ژبو څخه د بیلو شوو ژبو د تاریخ اوږدوکې د بومي یا ځایي ژبو سره د ګډیدو او د هغو اړیکو له مخې چې ژبه یې له ټولنې سره د یوې ټولنیزې پدیدې او انساني ځانګړتیا په توګه لري ، په ځانګړي توګه یې بدلون او بشپړتیا وموندله ، د دې ټولو ژبو سټه او اصل یوه ژبه وه ، چې اندو اروپایي لومړني ټبر پرې خبرې کوي او په ورو ورو یې یو تر بلې واټن پیدا شو او په وروستیو کې په بیلابیلو بڼو د انساني او بشري پوهاوي وسیلې شوې.(۱: ۴۷۵ مخ).

۴-۲د اندو اروپایي ژبود کشف تقویم:

الف: ۱۷۸۶ زیږدیز ، ویلیام جونز د سانسګریټ ، لاتیني ، یوناني ، ګوتي او سلتي ژبو خپلوی ته نغوته (اشاره) کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ب: په ۱۸۱۲ زیږدیز: فرانس بوپ Pranz Boop یابتوي چې یوناني ، لاتیني ،زړه فارسي او جرمني ژبې د یوې کورنۍ ژبې دي.

څ: ۱۸۱۸ ز ، راسموس.ک.راسک Rasmus C.Rask د بالتو سلاوي ژبو ، یوناني ، لاتیني او جرمني ژبو سره چې یوې کورنۍ ژبې ګڼل ثابت کړل (یو کورنی توب)

ځ: ۱۸۲۲ ز: یاکوب ګریم Jacob Grimm د جرمني ژبو د ناخپلواو غږونو دبدلون او تحول قانون وړاندې او معرفي کوي.

ړ: ۱۸۳۸ ز: فرانس بوپ ثابتوي چې د سلتي ژبو ډله د اروپا دلویې وچې په سیمو کې کارول کېږي او د اندواروپایي ژبو خپلواکه او مستقله ډله ده.

ښ: ۱۸۵۰ ز: آګوست شیلایشر Agast Schleicher ثابته کړه ، چې البانیایي ژبه د اندو اروپایي ژبو له کورنۍ څخه ده.

ړ: ۱۸۷۷ ز: هاینریش هوبشمن Heinrich Hubschman ثابتوي چې ارمني ژبه داندو اروپایي ژبو څخه ده او ددې کورنۍ خپلواکه او مستقله څانګه جوړوي.

ډ: ۱۹۰۲ ز: یورګین الکساندر کنودسون Jorgen knudtzon Alexander حتي ژبه د اندو اروپایي ژبو له ډلې څخه را پیژني.

ټ: ۱۹۰۸ ز: امیل زیک Emilsieg ثابتوي ، چې تخاري ژبه د اندو اروپایي ژبو له ډلې څخه ده.

ږ: ۱۹۱۵ ز: بدریچ هروژني Bedrich Hrozny په نولسمه میلادي پیړۍ کې د راټولو شوو معلوماتو او اطلاعاتو دټولګي پر بنسټ د اندو اروپایي ژبو د د تطبیقي ژبنود Comparative Grammar لیکنه بشپړوي. د تطبیقي مېتود پر بنسټ ComParative method د تاریخي ژبپوهنې په کارونې سره کولای شو د آریاني ژبو د خپلوۍ څرنګوالی له ډېرو مهمو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبو د اندو اروپايي ژبو د کورنۍ، د شجريي(وني) نظر يې په چوکاټ کې په لاس راکړې، د بيلګې په توګه د مور کلمه په اندو اروپايي ژبو کې: اوستا matā، سانسکرېټ mātā ، سلاوي mati يوناني meter ، لاتينه māter ، ليتواني motē ، آلماني muater ، تخاري mācer ، ايسلندي modir ،ايرلندي māthir ، البانيايي motre ، ارمني magr،پښتو mor ، دري mādar ، اورمړي mawa.

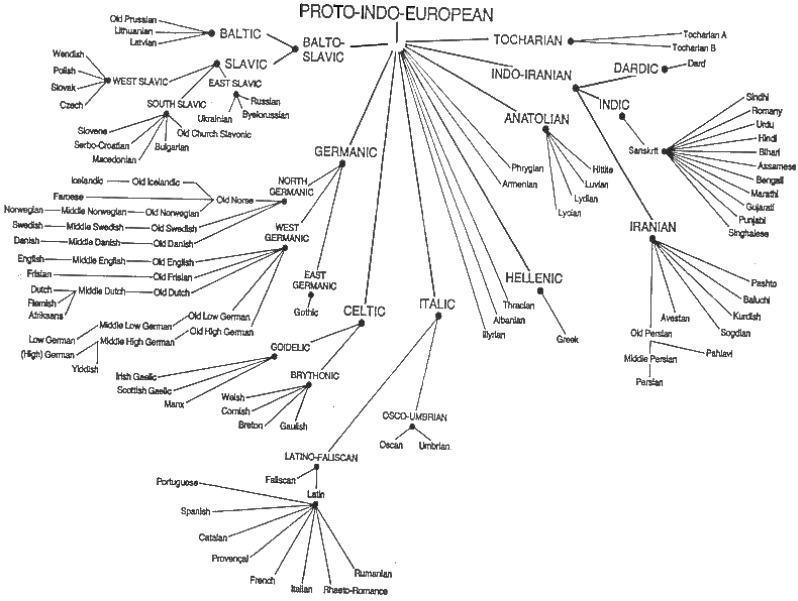

(H.L.F : ٤٧)

٤- شکل

(c) ketabton.com: The Digital Library

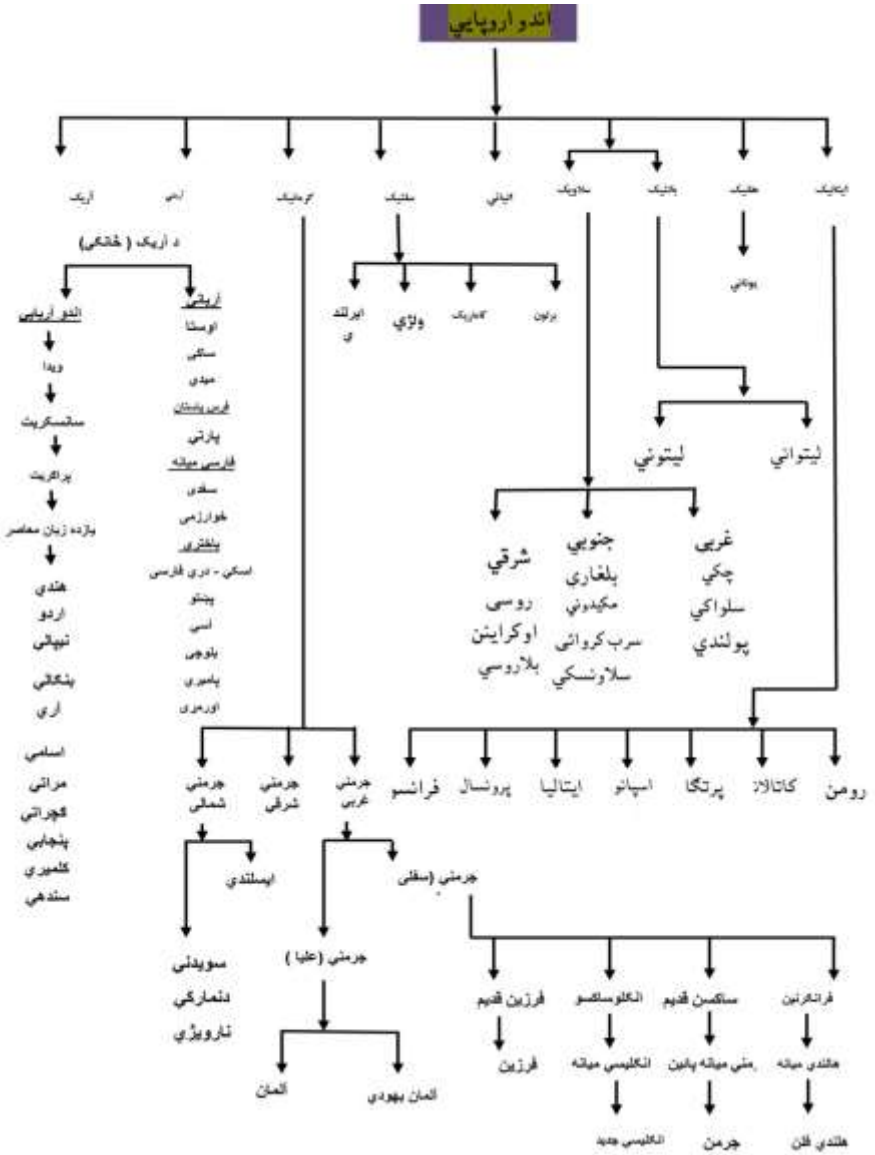

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴-۳د اندو اروپايي پيلنې ژبې لنډ فونتيک سيستم:

اندو اروپايي لومړنۍ ژبه چې د دې کورنۍ د ژبو مورينه شمېرل کېږي د اوونا خپلواکو ، شپږ نيم واکو ، درويشت خپلواکو درلودونکې وه ؛ چې له دې ډلې څخه شپاړلس تم نا خپلواک Plosive consonant يو مښلی نا خپلواک Fricative consonant شپږ نيم واک Semi Vowel دري لنډ خپلواک Short Vowel دري ښکتنې خپلواک redaced Vowel دري پورتنې او لوړ خپلواک Long Vowel ، اته غبرګ لنډ خپلواک Short diphthong او شپږ اوږده غبرګ خپلواک long diphthong درلودونکې ده. (۱۳: ۱۹-۲۱ مخونه)

۴-۴چيني او تبتي کورنۍ:

په نړۍ کې د ټول نفوس څلورمه برخه وګړي پرې خبرې کوي چې وروسته له اندو اروپايي کورنۍ څخه دويمه وګړوژبنۍ کورنۍ ده.

چينې ژبه د دې کورنۍ پياوړې ژبه ده او د دې کورنۍ د ټول نفوس د برخې ويونکي لري نور پاتې لږو ډېرې ترتيب او مساوي توګه دبرمايي، تبتي ،ويتنامي او دتاتي ژبو د ډلې ترمنځ وېشل شوي دي.چې دا ټولې ژبې بشپړ مشابهت نه لري او د دوي ترمنځ د خپلوۍ شتون يا واحده منشا او يوې ګډې نړۍ ته د دې ژبو انتصاب داثبات وړنه دی په دې بنسټ د تبتي او چيني ژبو ترمنځ ځانګړنه يو څېيزوالی او آهنګ دستګاه دهغوي بشپړه ځانګړنه ده په دې ډول ژبو کې د صرف يا اشتقاق سيستم په هغه ډول سره چې په تصريفي ژبو (اندواروپايي يا پيوندي ژبو) کې ليدل کېږي شتون نه لري. داژبې نه بدلېدونکې او يو څېيز ژبې دي.يو څېيزه ژبې چې له جغرافيايي پلوه يوه له بلې سره ډېرې نږدې دي دګډو کلمو شتون لکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

داندو اروپايي ژبو دهغوي دخپلولې مننونکی دليل دی.چينايي او تبتي ژبو څېړنه ډېره ستونزمنه ده ځکه چې دې دغه ډول ژبو څېړنې ته اړتيا دومره نه احساسېږي ځکه چې ډېرغږونه لري څېړنه اوپرتلنه يې ډېره ستونزمنه چاره ده .بل داچې دې ډوې يو هيجايي کلمې په بدلون سره به بله اصلي کلمه دپېژندنې وړ نه وي څرنګه چې دځوهيجايي کلميو په برخه کې غږيزبدلون دبشپړبدلون سبب نه کېږي او دخپلوې اغېزې هم له منځه نه وړي پردې بنسټ داندو اروپايي کورنۍ دژبو اوکلموترمنځ دخپلوې په اړه مطالعه اوڅېړنه کول دچيني او تبتي په پرتله آسانه ده.همدا ډول بله ستونزه داده چې دچيني ژبې کلتوري ارزښت چې زرګونه کلونه مخکې په نړۍ ژبوباندې اغېزې کړي دي، چې په ظاهره کې چيني کلمات ښايي دواقعي خپلوې دليل نه وي اوپه لرغونوختونوکې دپوراخيستنې له امله وي.ددې ژبو په غږيز سيستم کې څېړ ځانګړی ارزښت لري ځکه چې شمېرېې دسلګونو ژبوله څېړخه ډېردی.او ويونکي يې تريومیلیارده ډېر دي.

۴-۵ دراويدي ژبو کورنۍ:

ددې ژبو سيمې دهند په سهېل کې دي.او څلورژبې په کې داخلې دي، چې يوه له بلې سره نږدې خپلوي لري او ددې ژبو اصلي بنسټ جوړوي دويونکو شمېرېې نږدې يو ډول دی او يو سلو شپېته ميليونه ويونکي لري. تاميلي ددې کورنۍ پياوړې ژبه ده اوکناره،ملايو اوتلوګوددې کورنۍ نورې ژبې دي په افغانستان او پاکستان کې براهوي ژبه چې څو څو زره ويونکي په دواړو هېوادوکې لري ددې کورنۍ له ژبو څخه ګڼل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴-۶حامي اوسامي ژبو کورنۍ:

ام هري، مالتي داوسنۍ ابتو پيارسمي ژبه چې دعربي يوه لهجه ده، عربي ژبې چې نږدې ختيځ او عربستان په ټاپو وزمه کې دي په دې کورنۍ پورې اړه لري داژبې دبشري ځلانده تمدنونولکه بابولي، اشوري، ريګاتين، کينساني، فينيقي اوسامي نومونه يادولای شو.ددې کورنۍ دژبو اړيکې دنږدې والي او لرې والي په اړه ژبپوهانو دافريقايي ژبو سره لکه: سومالياييې، افاراو ګالايي سره چې دکوشي ترنوم لاندې پېژندنې پلټلې دي.دې ژبوته په پام سره ددې ډول ژبو جغرافيايي پراختيا ښودل کېږي چې دافريقالـه شمال څخه دفبنارې ټاپوګانواوسبدونکوهم پخواپه بربري اوګوانش ژبو خبرې کولې او آن چې دپارس ترپولوپورې غزېدلې دي همدار از په سهيل کې دتورې افريقا دژبو قلمروپه کې رانغاړي، چې دهغې ځينې ژبې لکه هوسايګاه په غير مستقيمه توګه په دې کورنۍ پورې تړل کېږي او دا نومونه ژبپوهان دحضرت نوح (ع) دځامنوسام اوعام دنومونو سره تړي چې داخپله ددې ژبو خپلوي ښه يي.په دې ژبوشاوخوا يوسلو شپيته ۱۲۰ ميليونه وګړي خبرې کوي او لاندې ډلې په کې شتون لري.الف سامي ژبې: امهري، مالتي، فنقي، آرامي، اورګاتين، بابلي، آشوري، عبري، عربي ژبې کې داخلې دي.

ب حامي ژبې:هوسايي، ګالايي، سومالياييې، عفار ژبې په کې شاملې دي.

ج کوشي ژبې:بربري، زړه مصري، په کې راځي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴-۷الف -التای، اورال، یغوري او دفین ژبو کورنۍ:

دې کورنۍ کې په ژبو دغږېدونکو وګړو شمېر لږ تر لږه دوه سوه اویا ۲۷۰ میلیونو پورې رسېږي. په دې کورنۍ کې فنلنډي، مجارستاني، تیني اوتورکي ژبو ترڅنګ جاپاني او کریایي ژبې هم راځي او په لاندې ډول وېشل کېږي.

۴-۸» فنلنډي او کریایي ژبې:

ددې ډلې پیاوړې ژبې فنلنډي او کریایي ژبې او فنلنډي او مجارستاني دي. ددې ژبو دغوړېدو اوبشړاوي سیمې په لرغرونو زمانو کې داورال لوبدځې سیمې وې. اوپرهمدې بنسټ ورته اورالي ژبې هم ویل کېږي، داخلک او ددې ژبې ویونکي تل داندو اروپایي اوترکي توکمه ټېرونو ترفشارلاندې وواو له خپل لومړني ټاټوبي داورال غرونو اوبالتیک سمندرګي ترمنځ اوپه ځانګړې توګه دوالګاسیند غاړې دپیروم سیمه وه او له دې سیمو لاندې برخوته یې ولېږدول. مجارستانیانو په پخوانیو زمانو کې او دپیړیو په پوړیو کې اوسني اوکراین سیمه کې ببدیایي ژوند درلود او په نهمه پېړۍ کې دډانیوب پرغاړه میشت شوي دي. فینیان خپلو استونیایانو ورونوته دشمال لوبدیځ لورته ورغلل، فلانډیان چې په لومړیو میلادي پېړیو کې له نومورو ټېرونو سره دېوې نښتې او جګړې په ترڅ کې اورالي ژبه کسب کړه؛ چې تراوسه یې ساتلې هم ده دا قوم دفیزیکي اړخه له نورو سره ډېرتوپیرلري ددې قوم (لاپایان) لږترلږه شمېر څلوېښت زره تنو څخه اوړي، چې نیمایي یې په ناروې هېواد کې استوګن دي همدارازبل قوم ساموئیدیان (ننتس) دي شمېریې لسګونو زروتنوته رسېږي اودسایبریا

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لوړې لېږدونې وکړې ددې کورنۍ ځینې وګړې په خپل تاتوبي یعنې دوالګا دسیند پرغاړه پاتې شول ددې ټبرونوله ډلې څخه مورد وینیایي، کومي، ماریایان(چرمسیان)او مورتیان اوځینې نور دي چې شمېر یې ددرې زره په شاوخوا کې اټکل شوی دی.

» په فنلنډي اوکرایي ژبو کې لاندې ژبې شاملې دي:

فنلنډي(سومي) ،هنګري، (مجارستاني)، لاپنوني، اورالي، استوني، سامویدني، کارلي،مورتي،ماریایي اومردودي.

» اویغوري:

مغلي،خاتني،مانسي،جاپاني،مادیاري،کریایي اودلایتني امریکایي بومي ژبه شامله ده.

۴-۹ب -دترک او تاتارژبو کورنۍ:

ترکي ژبه دپخواني شوروي اوچین په ګډه پوله وبل کېږي او داورالي التای یي په نوم دژبو په یوې لویې ډلې پورې تړلې ده او ددې ژبونوم دهغوي دموقیعت پربنسټ دی، چې داورال دغرونو په لوبدیځه لړۍ کې او التای یي په ختیځ کې شتون لري او وبل کېږي.ترکي ژبې لکه مغولي او دختیځې آسیا دتون کوزژبې ددې ډلې په التای څانګې پورې اړه لري.لاندې ژبې په کې شاملې دي:دترکیې هېواد ترکي،عثماني ترکي،اذري(اذربایجانا و ایران)،ترکمني،ازبکي،چو واشي،کاراکالپاکي، قرغزي، قزاقي، کومي، ایارکوتي،اویغوري،تاتاري،باشقېري،وېرکوتي،کاراچایي اوساموئیدي ژبې دي.ترکي ژبه په اروپاکې دسایبریاترختیځ منتهاالیه پورې دلینا په حوزه کې پراخه ساحه رانغاړي.دترکیې ترکي ژبه ددې ژبې ډېره لوبدیځه بڼه ده.اذربایجاني داذربایجان او پارس یا اوسني ایران په هېوادونوکې او ترکمني ازبکي قرغزي او قزاقي په منځنۍ آسیاکې،

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترکمني او ازبکي دافغانستان په شمالي ځينو برخو کې دلږکيو ګروڅبه ده همداراز داورال جهيل په سهيل کې دکاراکالپاک په نوم په يوې بلې نږدې ژبې اوپه همدې توګه دسنک يا رګ او څه ناڅه په پخواني شوروي کې ځينې خلک په اويغوري ژبه خبرې کوي په چواشي، تاتاري اوباشقري ژبو باندې دوالګا سيندله شاوخواڅخه داورال ترغرونوپورې وګړي غږږي، يرکوتي ژبه دسايبريا ختيځ ته په يوڅه واټن کې دلينا سيند په سيمه کې وبل کږي دترکي لږکيوپه برشمېر ژبې له تورسمندرګي او قفقازڅخه (کاراچای، کومي...) ترالتای غرونوپورې دسايبريا داوبي سيند په يرنې سيمه کې شتون لري. دوالګا پرغاړه په جواشي ژبې سربېره ددغې سيمې په بله خواکې وېرکوتي ژبه ،چې له نوروژبوسره څه توپيرلري وبل کږي. ترکي ژبه دژبپوهنې له مخې هوه متجانسه ټولګه جوړوي.

۴-۱۰داندونيزيايي ژبوکورنۍ اودمالیزيايي- پولينزيايي ډلې ژبې:
دمالیزيايي اوپولينزيايي په نوم ژبو دځمکې پرمخ دپام وړسيمې نيولې دي.اوپه لاندې څانګو وېشل کږي:

- ملايوژبې: اندونيزيايي، تاګالوک ياپالي پينو
- پولينزيايي ژبې: خوموري ژبې، ددې ژبوسيمې له ما دغاسا کار څخه ترپولنزي ټاپوګانو پورې غزېدلې دي او دسينګاپور، فلپين، اندونيزيااومالیزيامايو سباهه رسمي ژبې دي.ددې ژبنۍ ډلې آثاردفرمزپه قبايلو، دويتنام په ځينوغرنيووګړولکه جاره يانو(Jaras)، دهاينان(Hainan) په چيني ټاپواوآن دچامورو (Chamuru)په نوم دګوام Juam دټاپوپه ژبوکې ليدل کږي.ددې ژبو دويونکوشمېر تردوه سوه ۲۰۰ ميليونوپر اټکل شوی دی، چې له دې ډلې

(c) ketabton.com: The Digital Library

څخه یو سلو څلو ښت ۱۴۰ میلیونه په اندونیزیا ،۴۰ میلیونه په فلپین،۷میلیونه په مادغاسکار۲ میلیونه په مالیزیا او سینګاپور او ډېر لږکي په کانتوني اوتامیل ژبو خبرې کوي دآرام سمندرګي ټاپوګانو پولینزیایي ژبې لکه: تاهیتي Tahaiti ،سامو Samua ،فیجي Fidiji ،والیتس،فوتونا ،هاوایي او نورې بې له شکه دملایایي، اندونیزیایي اوملاګاسي ژبو خپلوانې دي،په پوره توګه له هغو څخه ببلې شوې دي او اوس مهال یوازې دهغوي لرې خپلوانې ژبې ګڼل کېږي.

➢ <u>اوقیانوسیه بدوي ژبې</u>: ددې ژبو څېړونکي دوه اړین ټکي باید په پام کې ونیسي۱- دملانزیایي،پاپوایي او استرلیادبومي ژبو ترمنځ هېڅ ډول څرګند یا دمنلوړ خپلوي نشته ده.

۲- ددې ډول ژبو شمېردومره ډېردی چې تراوسه په بشپړه توګه پېژندل شوې لا نه دي،ملانزیایي ژبې دملانزي په ټولو ټاپو وزمو او میکرونزیاکي وېل کېږي.ملانزي چې یونانې کلمه ده او دتورو ټاپوګانو یعنې دتورپوستکو وګړو درلودونکې معنالري لاندې ځایونه په کې راځي:

۱- دنوې بریتانیا یا دپخوانې بیسمارک ټولې ټاپو وزمې چې له پاپوا او نوې ګینې سره نښتې دي.

۲- دفرانسې او انګلستان پخوانې ګډ حکومت دنوي هبرید ټاپوګان چې په ۱۹۸۰ زکال دوانو آتو Vanuatu په نوم خپلواکي واخسته.

۳-دفرانسې هېواد دسیند هاخوا قلمرودنوي کالدوني ټاپوګان.

۴- دامریکا تر قلمرولاندې دمیکرونیزیا چې په یوناني ژبه کې دکوچنیو ټاپوګانو معنا لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵- دنا یورو Nauru خپلواک ټاپو، چې دنړۍ ډېرکوچنی هېواد دی او ۲۲ کیلو متره مربع مساحت ۷۵۰۰ وګړي لري او کارولین او مارشال ټاپوګان دي.
په ټولـه نړۍ کې لږترلږه یو میلیون څخه ډېرمالینزیایان اوسي چې په سلګونو ژبو او ډول ډول ګړدودونو خبرې کوي لکه په نوې کالدونې کې شاوخوا ۵۰۰۰۰ کاناک وګړي ۳۰ ژبې او ۷۰۰۰۰ دوان واتو وګړي ۱۰۰ ژبې لري.

۴-۱۱ دتورې افریقا دژبو کورنۍ:

ددې ژبو او ګړدودونو د شمېرډېروالی او پرهمدې لامل د څېړنو ستونزمنتیا ددې ژبـودکره ارقـامو پـه وړانـدې کولـوکې سـتونزې را ولاړې کـړې دي، دژبپوهانو په باور دافریقایي ژبو شمېرله ۱۰۰۰ څخه تر ۲۵۰۰ پورې رسېږي داحصایوله مخې هرې ژبې لپاره په منځنۍ توګه لـه ۱۰۰۰۰۰ تر ۲۰۰۰۰۰ پـورې ویونکي اټکل شوي دي چې په واقعیت کې ځینې ژبې میلیونونـه اوځینې نورې یې څو زره وګړي ویونکي لري، چې لـه دې شمېرژبو ډېرلږژبې لیکنـې او دلیک لوست ژبې دي او ډېرې ژبې دنورو پیاوړو ژبو سره داړیکو لـه املـه دلـه منځـه تلولـه ګـوابښ سـره مخـامخ دي. دافریقـادوچې ګـڼ ژبنـی وېـش: دافریقـا ژبنـی پاشـلتیا، دببلابېلو افریقـایي ټبرونودټـولنیزې او وټـه ییزې(اقتصادي) یوازې والي(انزوا) له املـه ده، چې پـه اوږدوپړاوونوکې پـه ځنګـل کې لـه قبیلـوي خرافـاتي سیالیواو ژوندانـه دپاینښت لپـاره لـه مبارزوسره بلدتیا او اشنایي پیداکړې ده. ددوي ژبنی جوړښت زموږ دژبې په څېرنه دی فني کلمې یې دکارونې پـه صورت کې لـه اروپـایي ژبې څخـه پور کړې دي چې لاملونه یې ډېر اوښکاره دي خودټولوهغـو مواردوپربیـان اوخرګندونـه کې چې لـه سیمه یزژوندانـه سره تړاو ولري ډېر لږ تـوپیر

(c) ketabton.com: The Digital Library

لري.دببلګې په توګه: په کيروندي ژبه کې دغوا اوغويي لپاره دعمر،دښکرونودبنې او نوروځانګړنو پربنسټ شاوخوا شل نومونه کارول کېږي.دافريقايي کورنۍ ژبې دادي:دپل اولف ژبې،هوسايي ژبې،يورويايي ژبې،سواحلي،کيروندي ژبې،منده يامالي ژبې، دګينه خليج ژبې،خوين ژبې،مالاکاسي ژبې،بانتوژبې او هغه چې ژبپوهان يې دانتلانتيک دلوبديځ ژبې بولي: ولتای ژبې،موسيان ژبې ،دافريقا دځانګې ژبې،کوشي لکه: سومالييايي ،سامي:لکه امهري او داسې نورې.

دژبنيوډلودتوليزې بڼې په نظرکې نيولو سره دنړۍ وګړي په اټکلي توګه لږاو ډېرپه دې ډول ډلبندي شوي دي:

- ✓ بانتوکورنۍ:۱۰۰۰۰۰۰۰۰
- ✓ دراويدي کورنۍ: ۱۲۰۰۰۰۰۰۰
- ✓ سامي يا حامي کورنۍ: ۱۲۰۰۰۰۰۰۰
- ✓ مالييايي- پولنيزيايي کورنۍ: ۱۹۰۰۰۰۰۰۰
- ✓ اورال او التايي کورنۍ: ۲۷۰۰۰۰۰۰۰
- ✓ چيني –تای کورنۍ: ۱۰۰۰۰۰۰۰۰
- ✓ اندواروپايي کورنۍ: ۲۰۰۰۰۰۰۰۰
- ✓ نورې کورنۍ: ۱۲۰۰۰۰۰۰۰
- ✓ ټوله: ۴۰۰۰۰۰۰۰۰ وګړي(۲۴۲:۴مخ)

دپورته څېړنو او مطالعې په پای داسې بايد ووايو چې دژبودګرامري،کلمه يي اولفظي تحاولاتواودتاريخ په اوږدوکې ددوي ترمنځ ځينې ريښوي اړيکواو بوې ستې څخه دلغوي بيا رغونې په پايله کې ښايي دنړۍ ژبپوهان دمهال په تېرېدواو څېړنوپه ځواکمنتيا ،پراختيا په ترڅ کې بوې واحدې ژبن ستې ته هم دنړيوال ګرامرپه څېر ورسېږي يا په بله وينا

(c) ketabton.com: The Digital Library

دژبپـوهنيزواو دژبنيوکورنيودمطـالعې او څېړنـې څخـه داسـې پايلـه اخسـتلای شوچې دژبـو تـرمنځ دريښـوي، کلمه يي، لفظي، غږيزاو ګرامـري جوړښتونوکې دځينې ژبوترمنځ نږدې، لرغـونې اوژورې اړيکې شتون لـري چې پربنسټ يې دژبو ډلې څانګې او کورنۍ رامنځتـه شـوې دي اوتراوسـه پورې په نړيواله کچهد بوې واحدې مورينې يا نياژبې ياکورنۍ تـه نـه يـو رسـېدلي، لرې نـه ده چـې دژبپوهانواواړونـده نوروپوهـانودهڅو، څېړنواو ژبنيوبيـا رغونـو(Linguistic Reconstrauction) او روشـونولهلارې دوخـت پـه تېرېدوسـره (لسګونو، سلګونو، زرګونو...) کلونـو پـه تـرڅ کـې ښايي يوې واحدې او يـواځينۍ ژبې يـا کورنۍ تـه ورسـېږو.ولې موږيـو بـل دليـل ددې ادعـا او مـوخې تـه درسـېدو لپـاره لـرو ، چې هغـه ځينې قرآنـي آيتونـه دي چـې ددې موضـوع دثبـوت او روښـانتيالپاره يـې وړانـدې کړو.څرنګه ،چې دعلوموا و ځينې لاينحل بشري اوعلمي مسـائيلودثبوت اوربښـتينولۍ لپـاره راغلـي کاربـدلي اواوس مهـال دبشـري ټـولنې ټـول قشرونه په عيني، تجربوي، ټکنالوژيکي اوساينسي توګه ورتـه ثابتـه شـوې چې حقيقت او واقيعت لري.پرهمدې بنسټ زمـا پـه انـد پـه دې برخـه کې هـم دقـرآن کـريم دا آيـت چـې وايي(وعلمـه آدم الاسـماکلها) ژبـاړه: اواللهج آدم عليه سلام ته ټول نومونه ورونبودل يـا مـوږآدم عليـه سـلام تـه ټولې ژبې ور ونبودلې (لومړۍ سپاره، بقره سوره، ۳۱ آيت ، قرطبي تفسير، ۷ټوک ، ۱۴جزمخ) ۱۳

پردې توګه ويلای شوچې دالله ج مطلب که ژبه وي نو اوس مهال خولږ ترلږه دغې مسائلې تـه رسـېدلې يـويعنې څوژبنۍ کـورنۍ پـه نړيواله کچـه اټکـل شوې دي.او کـه دالله ج موخه يامطلب نومونه وي نو بيا خو ادم ع يـو کـس وه او ورتـه پـه يـوه ژبه کې ببلابېلو څيزونولپاره نومونه ورنبودل شـوي ، څرنګـه چې ادم ع دټول بشراو انسانانو پلاريا اب البشـردی او تراوسـه داسې کـوم

(c) ketabton.com: The Digital Library

ریښتینی او مؤثق دلیل اوسند نه لروچې له ادم (ع) څخه مخکې د انسان ژوند ثابت کړي. نو دا آیت موږته په ډاګه کوي چې آدم (ع)
په یوه ژبه نومونه ورښودل شوي او بیا دآدم (ع) داولادونو او ضربې د ډبروالي ،نفوسود پراختیا اولرې والي له املهدایوه ژبه لومړی په لهجواوبیا په ببلابلو ژبواودډبروخت دتبرېدو وروسته په زرګونوژبوبدله شوه چې اوس یې څرک او آثارنه لیدل کېږي آن چې دورستیو ژبوهم څرک اونوم لانشته. کیدای شي دژبپوهانو لپاره دانظرهېڅ دمنلو وړنه وي خو دعیني ثبوتونواو باورونو پربنسټ موږ دا یو دلیل لروچې دېوې مورنۍ ژبې یا نیا کورنۍ ته درسېدو ښه دلیل وي. الله (ج) ښه پوهېږي.

۵-آریک ژبه Proto-Ārsan او څانګې یې

آریک ژبه چې ۲۵۰۰ کاله مخکې دحضرت عیسی (ع) څخه،ژوندۍ ژبه وه اوویونکي یې درلودل کله کله دآري Ārii او یا هم دآریایي Āryāi اوخپله ژبه یې آریک Āric ګڼله چې بیا وروسته سره له دې یوالي دا دواړه ټبرونه د۲۵۰۰ مخزېږد کال کې په دې دولهجواوقومونو په اندو آریایي او آریاني Indo Āryāyi-Āryāni سره تحول وکړ،البته دا تحول په هماغه آریایي میشته سیمه کې غوړېدلی دی.دآریایانولېږد او مهاجرت وروسته داندو آریایي ویونکود(ویدا) قبیله وه په پای کې دهند دقاري په شمال کې میشت شول او آریاني څانګه لومړی داورا بحیرې سهیل او له هغه ځایه دسېردریا او امو سیند سیموته راغلل،کېدای شي دآموسیند دواړو عاړو ته یې هجرت کړی وي او هلته به استوګن شوي هم وي. په دغه سیمه یې آریانا ویجه Airyana Vaejah (āiryānəm vaējāh)نوم کېښوده(۱۳-

(c) ketabton.com: The Digital Library

.۳مخ). چې دآریایانو ټاټوبی او استوګنځي معنایې درلوده.له دې وروسته دسهیل لورته خوځښت او لېږد پیل کړو او باخترته له تېرېدو وروسته په ننني ټول افغانستان او دهغه دباندې خپاره شول.چې آریاني څانګې دمنځنۍ آسیاځایي اوسېدونکي په ځان کې راجذب او خپله ټولنه یې نوره هم ګڼه کړې وه .دخپراوي سیمې ،منځنۍ آسیا لوېدیځې برخې افغانستان ته یې دآریایانو هېواد یا Aryanan Dahyu آریایي ټاټوبی نوم ورکړو.(۳۸.۱مخ)

څرنګه چې دآریک ژبې هېڅ لیکلی سند په لاس کې تراوسه نشته دهغې ژبې دپېژندلو لپاره دنومیزواو غږیزوریښې او اړینو ویوکو(اسمي،فعلي اومهموکلمو) ژبنۍ بیا رغونه Linguistic Recorstraction له لارې ورسېږو.(۳:۱۱-۴ مخ) چې دژبپوهنې ، معنا پوهنې او غږپوهنې دقواعدو او اصولوله مخې لرغونې ژبې له هغې څخه راوتلي او لیکل شوې دي چې دژبپوهانو وروستیو څېړنو له مخې لږترلږه یوه نښه راپاتې ده هغه داندو ارپایي مورینې کورنۍ (*k*g*gh) غږونه په آریک ژبه کې داندو اریایي،اریاني او نورستاني ژبودغږونو پربنسټ په لاندې توګه تثبیت کېدای شي: دآریایانواو دهنددآریایانوله ببلتون څخه څو پېړۍ وروسته دوي له ځان نه مهم لاسوندونه لکه: ګاتا(GaΘa)او ریګویدا (Regveda) په یادښت پرېښي دي،چې آریک دژبې له اصلي هستې څخه یې تکامل اوتحول کړی دی:چې دځو کلموپه پرتلنې سره به یې روښانه کړو:

۱-اریک(ګرم)*Gharma، اندو آریایي Gharma، آریایي (اوستا Garama، زړه فرس Gharma،پښتو Ghðrma غرمه.)

۲- اریک Bhand*(بندیابستن)،اندوآریایي Bhand،آریاني(اوستا او زړه فرس Bhand،پښتو Bhand)

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳- اریک Cata*(سل)، اندو آریایي Sata، آریاني (اوستا Satem، پښتو Sal سل- په پښتو کې د T او D اوښتل په i).
۴- اریک Dasa*(سل)، اندو اریایي Dasa، آریاني (اوستا Dasa، اورمړي Das، پښتو Las(په پښتو کې د D، T اوښتل په L)، دري Dah ده).
۵- اریک Pacu*(ښکرور ژوی)، اندو اریایي pasu، اریاني (اوستا Pasu، پښتو Psa پسه).
۶- آریک Garant*(زور-پیر)، اندو اریایي Jarant، آریاني (اوستا Zarant، پښتو Zor).
۷- اریک Arya*(اریا)، اندواریایي Arya، اریاني (اوستا Airya، زړه فرس Airya).
۸- اریک Drapsa*(درفش، بیرق، بیرغ یا جنډه)، اندو اریایي drapsa، اریاني (اوستا drafso، کلاسیکه فارسي درفش[۱۰۱-۳۸-خ] او په پښتو کې جنډه Janda وایي.

(*)	۱ آریک	۲ ویدایي	۳ آریاني	۴ اوستا	زړه فارسي
	*bh	bh	*b	b	b
ورور	*bhrātar	bhrátar	*brātar	brātar	brātar
وړل	*bhar	bhar	*bar	bar	bar
اخیستل	*grabh	grabh	*grab	grab	grab
	*dh	dh	*d	d	d
درلودل	*dhār-	dhār-	*dār	dār	dār
جوړول، نافذ	*dhā-	dhā-	*dā	dā	dā

(c) ketabton.com: The Digital Library

					ک
band	band	*band	bandh-	*bandh	تړل
g	g	*g	gh	*gh-	
garma-	garəga-	*garma-	gharma-	*gharma-	تود
gauša-	gauša-	*gauša-	ghóşa-	*ghauša-	غوږ
darga-	darəga-	*darga-	dirgha-	*dṛgha-	اوږد
f	f	*f	ph	*ph	
kaf	kafa	*kafa	kapha-	*kapha-	لاړۍ، قف
آســـــي saf	safa-	*safa-	sápha-	*śapha-	د آس او خرونال
θ	θ	*θ	th	*th	
yaθā	yaθa-	*yaθa-	yathā	*yathā-	څرنګه
paθi	paθā	*paθa-	path-	*path-	لاره
ṛaθa-	raθa-	*raθa-	rátha-	*rátha-	عراده
x	x	*x	kh	*kh	
x̌ara-	xara-	*xara-	khara-	*khara-	خر
haxā	haxa˚	*haxā-	sákhā	*sakha-	ملګری
f	f	*f	p	*p	
fraθ-	fras-	*fras-	praś-	*pras-	پوښتنه کول
˚dirafš	drafšō	*drafša-	drapśa-	*drapsa-	بیرغ
fra-	fra-	*fra-	Prá-	*pra-	پېښاینډ

(c) ketabton.com: The Digital Library

θ	θ	*θ	t	*t	
puθra-	puθra-	*puθra-	putra-	*putra-	هلک
xšaθra-	xšaθra-	*xšaθra-	Kşatra-	*kšatra-	حکومت،دولت
θuvām-	θwąm-	*θuvām-	tvam-	*tuām-	ستا لپاره
x	x	*x	k	*k	
xšap-	xssp-	*xšap-	kşap-	*kšap-	شپه
xšay-	Xšā(y)-	*xšāy-	Kşay-	*kšay-	مالک، حاکم
θ	s	*s	ś	*ć	
θafa-	safa-	*safa-	śapha-	*ćapha-	د اس او خره نال
θata-	sata-	*sata-	śata-	*ćata-	۱۰۰
	syāva-	*syāva-	śyāva-	*ćyāv-	تور
daθa-	dasa-	*dasa-	dáśa-	*daća-	لس
	āsu-	*āsu-	āśú-	*āću-	چالاکه
θard-	sarəd-	*sard-	śarád-	*ćarad-	کال
	pasu-	*pasu-	paśú-	*paću-	پسه
d	z	*z	j	*j	
draya h-	zrayah-	*zraya h-	jrayas-	*jraya-	سین
yad-	yaz-	*yaz-	yaj-	*yaj-	دتعظیم په موخه

(c) ketabton.com: The Digital Library

					سرتېتوول
	zantu-	*zantu-	jantú-	*jantu-	توکم، نسب
	zātō	*zata	jātáh-	*jāta-	زېږېدلی
	zarant-	*zarant-	jarant-	*jarant-	زوړ سړی
d	z	*z	h	*jh	
adam	azəm	*azam	aham	*ajham-	زه
dasta	zasta-	*zasta-	hasta	*jhasta-	لاس
	bərəzant-	*brzant-	brhant-	*brjhant-	لوړ
h	h	*h	s	*s	
	hapta-	*hapta-	sapta-	*sapta-	اووه
hačā-	hača-	*hača-	sacā-	*sačā-	له
āham-	ahmi-	*aham-	amis-	*asmi-	زه یم
haina-	Haēnā-	*haina-	*senā-	*saina-	د دښمن لښکر
hindu	hindu-	*hindu-	sindhu-	*sindhu-	هندوستان
ĥaitu-	haētu-	*haitu	setu-	*saitu-	پُل

(۴۱:۱۳)

تاريخي لاسوندونه اوتاريخي پرتليزه ژبپوهنه دا په ډاګه کوي، چې آريايي ټبرونه ژبې او کړدودونه سره ببره په خپلوی ډېرې لرغونې اړيکې هم لري او ديوې ستې (آريک) ببلابېلې څانګې دي[۳۷:۳۵مخ]. مقايسوي ژبپوهنه دغه خپلوي دلغتونو غږونو او دژبښوونې (ګرامر) جوړښتونو په برخه اوساحه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې ښه يې، همدارنګه ژبنی ځانګړنې چې ددې ډلې ژبې او لهجې يې لرې ژبپوهانو ته دا علمي دليل او اجازه ورکوي چې داتولې ژبې اوګړدودونه دبوې ستې ځانګې او ښاخونه وبولي. چې داسې ته اومنشه آريک ژبه ده دنومورې ژبې ددود او ژوند مهال ډېر لرغونی دی چې ژبپوهانو لرلرې ده وه نيم زره کاله مخکې دعيسی(ع) له ژوند څخه اتکل کړې دهاوتراوسه پورې يې دليکلولاسوندونوڅرک نه ليدل کېږي، ددې نيا يا مورينې ژبې څخه لومړی دوګړودډېروالي او لرې والي له املهګړدودونه اوډيالېکتونه رامنځته شول، چې بيا وروسته وروسته دډېر وخت اوزمان په تېرېدوسره په ځانګړوژبو واوښتل چې دابهيرپه ژبوکې داوړدمهالوببلابلو شرايطوپربنسټ رامنځته کېږي او په ځانګو لهجو وېشنه او انشعاب يې متوازن بهير نه لري، چې دآريک ژبې په برخه کې هم ددې بهير په ترڅ کې ځينې ژبې له منځه ولاړې او دځينو ويونکي ډېردځينو بيخي لرځينې په يو ځېراوځينې په بل ځېر مړې يا ژوندی راپاتې شوې. دټولنيزو، تاريخي اوجغرافيايي شرايطوسره سم دټولوآرياني ژبو پراختيا يو ډول نه وه او په خپلوی کې هم سره يوډول نسبت نه وه. يعنې لرڅه توپير شتون درلود چې له ځينودا ټولې اړوندې ژبې؛ لرغونې او معاصرې ليکلې اسناد لري اوکه يې نه لري لرويونکي لري او که ډېر داټولې هغه لهجې اوژبې دي چې له يوې آريک ستې څخه رامنځته او په ببلابلو ژبواوښتي پايله کې ځينې ژبې له نورو هغولرې اځينې نورې له يو يابل اړخه نږدې پاتې شوې چې ددغوژبو ترمنځ دالرېا ډېرلرې والی په لومړيوکې دلهجوپه ځېر وه، ولې څومره چې دتاريخي بشپړتيا او تکامل ځانګړي توب خواته پرمخ تللي هومره ډېرتوپير رامنځته شوی چې آن داسې پرې او را ورسېده چې دهمدې ډلې ديوې ژبې ويونکي دبلې هغې په ژبه سره نه پوهېږي، دببلګې په توګه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دپارسي ژبې ويونکي دبلوچي ژبې او دپښتو ژبې ويونکي داورمړي او ياهم دتاجکي ژبې ويونکي په پښتوژبه نسبتاً نه پوهېږي.

۵-۱دآريک ژبې څانګوپه اړه نظريات:

اندوآرياني(آريک) ژبنۍ ډلې ياکورنۍ،داندواروپايي کورنۍ ېوه له لاندېنيو ژبنيوڅانګوڅخه ده. اندوآرياني ژبې دېوې پراخې او لويې جغرافيايي سيمه کې ،چې دآرياناپه لوړواو پراخه سيمو ،منځنۍ آسيا ځينې برخې،دهند نيمې وچې شمالي برخې او دقفقاز ځينې برخې رانغاړي،ځای نيولی دی.دآريک ژبې دڅانګوپه اړه ېبلابېل اندونه اونظريات شتون لري چې په لاندې توګه به په هريوه لنډ بحث وکړو.

داندوآرياني(آريک) ژبودلاندېنيوڅانګو(اندوآريايي ،آرياني،داردي ،نورستاني) په اړه اختلاف شتون لري،چې ډېری يې دنورستاني او داردي ژبود څانګوپه اړه دی:

- لومړۍ نظريه- اندوآرياني(آريک) ژبنۍ ډلې دڅانګوپه اړه ده:

په دې نظريه کې ددارديژبوڅانګه داندوآرياني ژبولاندېنۍ شاخچه ګڼل شوې اونورستاني ژبې ددارديژبو دشاخچې جزاوبرخه فرض کړي دي.

۱-اندوآريايي ژبې

۲-آرياني ژبې

۳-داردي ژبې

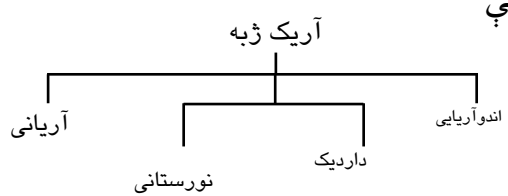

(c) ketabton.com: The Digital Library

- دویمه نظریه- داندوارياني ژبنۍ ډلې دلاند ېنیو څانګو په اړه ده:

ددې نظریې پربنسټ اندو آریاني ژبنۍ ډلې دریې لاند ېنیو اصلي څانګو درلودونکې ده.

۱-اندوآریایي ژبې

۲-آریاني ژبې

۳- داردي ژبې

- دریمه نظریه – داندوآریایي ژبنۍ ډلې دلاند ېنیو څانګو په اړه ده:

په دې ډلبندۍ کې چې په **۱۹۷۳**تر **۱۹۷۵** زېږدیز کال پورې دنارو ېژي ژبپوه له خوا وړاندې شوه(ګنورک مورګنشترنه) نورستاني ژبې داندو آریایي ژبنۍ ډلې خپلواکه (مستقله) لور فرض او اټکل کړې ده او داردي ژبې یې داندو آریاني جز یا برخه ګڼلې دي ددې نظریې پر بنسټ داندو آریاني ژبنۍ ډلې اصلي څانګې عبارت دي له:

۱-اندوآریایي ژبې

۲-آریاني ژبې

۳-نورستاني ژبې

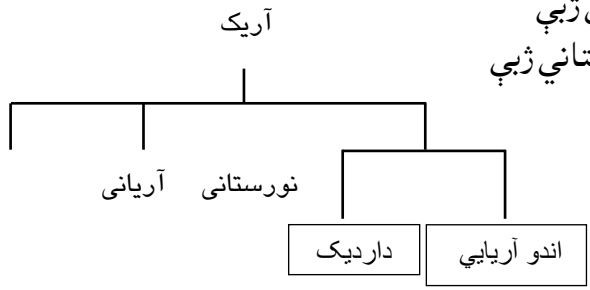

څلورمه نظریه – داندوآریاني(هندوایراني) ژبنۍ ډلې دلاند ېنیو څانګو په اړه ده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې ډلبندۍ کې ،اندو آرياني ژبنۍ کورنۍ د څلور خپلواکو (مستقلو)لونۍ يادونه شوې ده.

۱-آرياني ژبې

۲-اندو آريايي ژبې

۳- داردي ژبې

۴- نورستاني ژبې(۱۳:۳۷ -۳۸ مخونه)

آريک

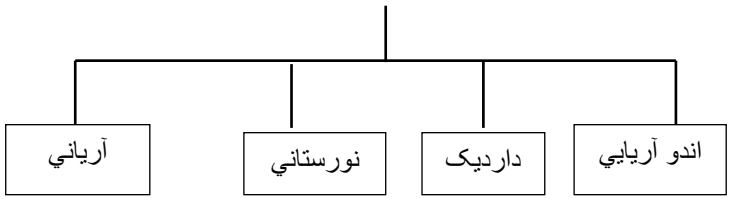

د پورته نظرياتو له ډلې څخه څلورمه يا وروستۍ نظريه چې ايرانيان يې د نورو تبعيضي کارونو په څېرد هندو ايراني په نوم يادوي چې اصلي بڼه يې (اندوآرياني)ده زما له نظره وروستۍ پريکنده نظريه ده، چې زه به هم په راتلونکي بحثونو او څېړنو کې په آرياني برخه هراړخيزاو په نورو برخو لنډ ، دفيلالوژيکي تاريخچې له مخې څه ناڅه وليکم.اوس به راشو دآريک ژبو دخانګو هراړخيزې وېشنې ته:

۵-۲اندوآريايي**IndoAryanGroup**:*دلرغونې دورې ژبې يې عبارت دي له: ويدا(۱۰۰۰زر-۱۴۰۰يوزروڅلورسوه مخزېږد) پورې، سانسګرېټ(تردويمې ميلادي پېړۍ)پورې، پراګريت(له دويمې ميلادي پېړۍ را وروسته).

(c) ketabton.com: The Digital Library

- اندوآریایي معاصرې دورې ژبې عبارت دي له: هندي، سندي، اردو، بنګالي، پنجابي، ګجراتي، مراټي، آري، سامي، سینګالي اونیپالي دي.

۵-۳ دا اردیک ژبو ډله په درې څانګو وېشل شوې دي:

ږ- ختیځه څانګه: نورستاني، وایګلي، تاتي، اشګون، پرسون او داملي.

ښ- مرکزي څانګه: پشه یي، شوماشتي، وټه پوري، ګواربا تي، تیراهي، کلاشه او کورا.

څ- لوېدیځه غرنۍ څانګه: ښکاریک، ګاور، تورواليي، مین، ګانیوالي، شینه، کشمیري، پخالوره.

۵-۴ آریاني ډلې ژبې:

*(لرغوني دورې ژبې):

اوستا(۱۲۰۰۰تر۱۰۰۰ ق م)، زړه فرس(۵۵۰تر۳۳۱ ق م) میدي(۵۰۰ ق م) ساکي (سکیتي)-سرماتي)(۹۰۰تر۲۰۰ ق م) پوري.

- آریاني (منځنۍ دورې ژبې)

ختیځه څانګه: الاني(دسکیتي-سرماتي پاتې شونې)، ساکي، ختني، خوارزمي، سغدي، باختري.

لوېدیځه څانګه: پارتي(پهلوي اشکاني)، منځنۍ پارسي(پهلوي ساساني)، دزړې پارسي پاتې شونې.

- آریاني معاصرې دورې ژبې:

ختیځه څانګه (باختري): پښتو او آستي(دالاني ژبې پاتې شونې)، یغنوبي، اورمړي، پراچي، پامیرژبې: سریکولي، زیباکي

(c) ketabton.com: The Digital Library

واخي، خوفي، يدغه، شغني، سنګليچي، اورشور، منجي، باجواوپرتنګي.[۲۱]
ب.د مخونه)

لوبديځه څانګه: دري، تاجکي، پارسي(دکلاسيکي پارسي پاتې شوني ده چې دنهمې زېږديزې پېړۍ څخه ترشلمې پېړۍ دوام درلود کلاسيکه پارسي ته ځينې نوې پارسي دري هم وايي چې له منځنۍ پارسي څخه دمنشه نيولې ده .دلوېديځې څانګې نورې ژبې بلوڅي، تاتي اوکردي.[۳۹،۱مخ] دياد دلوورډه چې ځينې ژبپوهانو لکه:څېړنپوه ډاکټرخليل الله اورمړپه خپل کتاب مقدمه برزبان اوستايي ۴۰ مخ کې ليکي:«کلاسيکه پارسي له نهمې ميلادي تر پنځلسمې ميلادي پورې دوام درلود.»

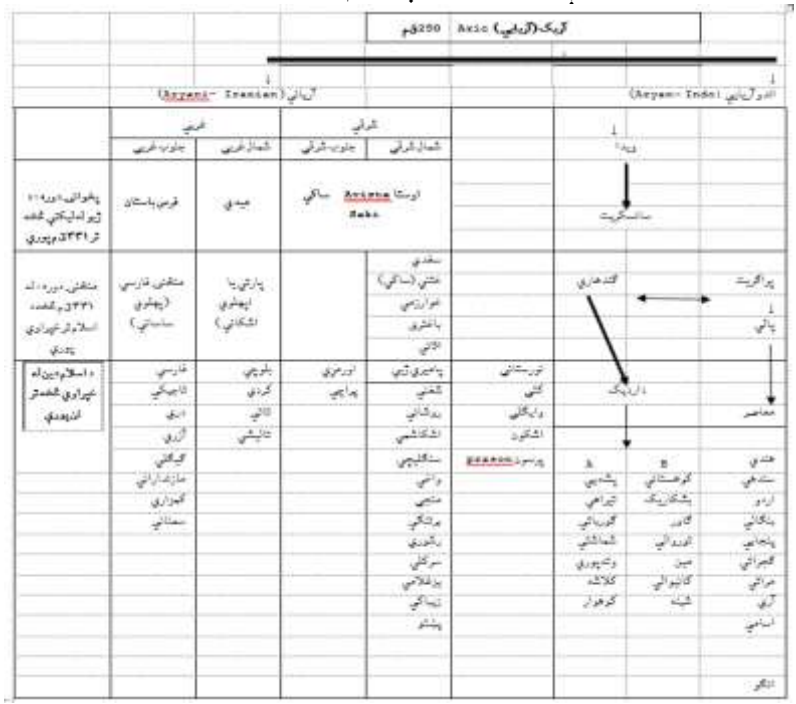

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵-۵دآریک ژبې دخانګولنډه وېشنه:

۵-۵-۱اندو آریایي څانګهIndo Aryan Granp: ویدیک سانسګریټVadicsanskrit ، سانسګریټ Sankrit، پالي Pāli

۱-مرکزي زون Central Zon : هندوستانيHindustani، هندي Hindi، اردو Urdu، رومیانRomani-romany .

۲-دختیځ زونEastern Zone-Languayes (Magadhan Prakrit): انګیکه Angika، اسامس Assamese، بنګالي Bengali، بهجپوريBhojpuri، مګاهيMagahi، مایتهليMaithili، آریهOriya.

۳- شمالي زونNortharn Zone (Pahari Languahas):نیپالیNepali، پنجابيPunjabi، سندهيSindhi، خوجکيKhojki.

۴- لوېدیځ زونZone western: ګجراتي Gujarati، کوتچيKutchi، راجستانيRajasthani.

۵-سهیلي زونSouthern Zone: کنکاني Konkani، مراټي Marathi، دخاني Dakhni، نواتيNawayathi.

۲- ټاپو(جزیرې) پورې تړلې ژبې Insular Nindo Aryan:دیویهيDhivehi، سنهالیSinhala، ژبې رانغاړي

۵-۵-۲داردیک څانګه: داندو آریایي ژبو دشمال لوېدیځ زون په نامه هم شمېرل کېږي.داردي ژبې (باګرته برداري؛ له انګلیسي داردي ژبې هم لیکلي دي) او وایي چې داردي ژبې داندو آریایي (هندي ژبو څانګه)چې دپاکستان په شمالي سیمو ،لږختیځه برخه دافغانستان او دهند دجمو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

کشمیرپه ځینو برخو کې په هغوڅبو غږېږي. البته ځینې ژبپوهانو داندو آرياني ژبو په ډله کې داندو آريايي اوآرياني ژبو ترڅنګ خپلواکه ژبه فرض کړې ده.(۳۳-۳۴)

۵-۵-۳نورستاني ژبو څانګه Nuristani Languages: اشکون Ashkunu، باشګلي Bashgali Kamkata-viri، پرسون Prasoni-Vasi-vari، تريګامي Tregami، وايګلي Waigali-kalashala.

۵-۵-۴آرياني ژبو څانګه Aryanigroup:

- ✓ ختيځه آرياني Eastern Aryani: اوستايي Gathicold Avestan.
- ✓ شمال ختيځه څانګه Nartheastern-اوستا(Extinct) Avestan، سيتي، سکيتي Seythian (Extinct)، ساکي Sakan(Axtinct)، آسي، آسيتي Ossetin، سغدي Sogdian(Extinct)، يغنوبي yaghnobi، باختري Bactarian(Extinct).
- ✓ سهيل ختيځه څانګه: Southeasten Aryani پښتو Pashto (Paşto)، پاميري Pamiri، سريکولي Sarikoli، اورمړي Ormuŗi، پراچي Parachi.
- ✓ لوېديځه څانګه Western Aryani:

شمال لوېديځه North western: بلوڅي Baloči، ګيلکي Gilaki، کردي kurdish، مازندراني Mazanadarani (Tapurian)، پارتي Parthian(Extinct)، تالشي Talysh، تاتي Tati(Iran)، ديلمي Deilami، زازکي Zazaki، لکي LakiS

- ✓ سهيل لوېديځه څانګه Southwestern (persrd) پيرسيک: لرغوني پارسي persion old (Extinct)، منځنۍ پارسي

(c) ketabton.com: The Digital Library

Middlepersian(Extinct)، معاصره يا اوسنۍ پارسي New persion ، تاجکيTajiki، دريDari، لوري-بختياري Bakhtiariluri، تاتيCaucasus Tati (۱۳:۳۴-۳۷ مخونه)

۲-په اندو آرياني ډله کې دژبو موقيعت:

لومړی به يې له داردیک ژبې له ځانګې څخه پيل کړو:داردي ژبې داندو آريايي ژبو له ځانګو څخه هم ګڼل شوي دي،چې دنورستاني اوختيځوآرياني ژبو سره دګاونډي توب له املهددغوژبولپاره کلک جوړښتي پيوندونه رامنځته کړې دي.نورستاني هغه ژبه ده چې دافغانستان په ختيځ کې لږ شمېرخلک پرې خبرې کوي؛په لومړيو کې ژبپوهانو نورستاني ژبه ددارديژبو يوه ځانګه اټکل کوله ولې اوس دګوړک مارګنسترني نارو ېژي دخېړنو پربنسټ نورستاني ژبه داندوآرياني ژبوددريو ځانګو څخه يوه خپلواکه ځانګه ده.ددې ژبپوه دخېړنوسره سم اندوآرياني ژبې په درې ځانګواندوآريايي،آرياني اونورستاني وېشل کېږي.پرته له کشميري ژبې ددارديک ځانګې نورې ژبې لږويونکي اولږسيمې ترپوښښ لاندې لري.اوډېرى له دوي څخه دليکلوکلتورفرهنګ اودتدريس ځواوکمني نه لري.ډېرى ددې ژبوويونکي په غرنيو سختوسيموکې ژوند پرمخ وړي ددې سيمولويه برخه سربېره دکړکېچنو غرنيو لارو دستونزوپه لرلوسره ددولتي ځواکونوسره په اوږدو اختلافاتواو توتريخوالي کې په سروړي.ټولې داردي ژبې دتاريخ په اوږدوکې دپرمختللوګاونډيوژبولکه آرياني ژبې او نورې هندي ژبوتراغېزې لاندې راغلي دي چې دا اغېزې ددې لامل شوې دي چې دغه ډله ژبې دي کومې ټاکلې ژبنۍ کورنۍ يا ځانګې پورې تړاو ولري او کومې

(c) ketabton.com: The Digital Library

څانګې پورې يې نه لري. ورستۍ څېړنې دا روښانه کوي چې دا ردي ژبې په لاندې څانګو وېشل کېږي:

- پښه يي څانګه:شمال ختيځه پښه يي، شمال لوېديځه پښه يي، سهيل ختيځه پښه يي او سهيل لوېديځه پښه يي.
- کونړ (پېچ) درې څانګه:(نرساتي Narsati، ګاور Gawar، ګاورباتي Gauar-Bati)، ګنګالي Gangali، شوماستي Shumashti. په کې شتون نه لري.
- دخورڅانګه khowar کلاش (چترال):خوراو کلاش Kalashamur او کيوي ګړدود په کې راځي.
- تيراهي څانګه، ختيځه دا ردي څانګه (کوهستاني مرکزي لوېديځه کوهستاني، صوات کوهستاني) باشقريک (ګروي، دېري، ګوري، قلم کوهستاني)، کترکلاي (وټه پوري)، کلکوتي.
- ماين Induskohistani څانګه:ماين څانګه (غرنۍ کوهستاني)، بتيري، چيلي سو، ګبرو (ګورو)،
- شينه څانګه –پهلور (شيني ژبه)، بروک سکات، پلوله، ساوي.
- کشميري څانګه Kashmiri: کشميري ژبه، کشتاوري، پګولي.

دومارکي Domoaki، دميلي Dameli، ننګالمي Ningalali

۷-آرياني ژبې او څانګې

مخکې له دې چې په آرياني ژبو او څانګوېې څه وليکم لومړی به د آرياني تېرونو او ژبو په نومولو لړتم او ځغلنده کتنه وکړم:د تاريخ يو لړ مؤثقو اسنادو پربنسټ د آريايي قبايلو لومړنی استوګنځی بلخ او دهندوکش سيمو دواړه لوري ديو، چې د دې سيمو لومړي هندي اريايي قبيلو د ختيځ

(c) ketabton.com: The Digital Library

او پارسیک قبایلو ورپسې دلو بدیځ لورته لېږد او مهاجرت وکړ چې له همدې ځایه او مهاله آریایي قبایل په څلورو ډلو (مرکزي باختري، پارسیک ،هندي او داردي) وویشل شول. څرنګه چې هندي آریایانو څوپېړۍ له پارسیک آریایانو څخه مخکې له آریانا څخه مهاجرت وکړ (۲۰۰۰ کاله مخکې له میلاده) او پیرسیکو-میدیکو قبایلو څوپېړۍ نورهم په باختر یعنې بلخ کې پاتې شول او بیا وروسته پارس یا اوسني ایران خاورې ته مهاجر شول. ځکه نو د باختري ژبو نږدې والی او خپلوي د هندي ژبو په نسبت پیرسیکو-میدیکو ژبو سره ډېره شوه. اوله دې وختــه دا دواړه ډلې (مرکزي باختري) او (پارسیک) د آریاني او درې واړه (مرکزي باختري، پارسیک او هندي) د اندو آریایي په نوم یادېږي ځینې څېړونکي باختري (مرکزي آریایي) او پیرسیک ژبې د ایراني په نوم یادوي او سني ایرانیان یې د نورو تبعیضي خوځښتونو په څېر لکه سید جمال الدین افغان چې خپل بولي او په ټوله نړۍ کې یې خپل د څېړنیزو آثارو اعتبار له لاسه ورکړی دا دواړه ډلې ژبې هم د ایراني په نوم یادوي چې ځینې بهرني ژبپوهان هم په دې برخه کې سهوه شوي دي. او دا ژبې یې د ایراني په نوم یادې کړې دي چې موخه یې آریایي یا آریاني دی. نه دې او سني ایران جغرافیایي سیمه یا یوازې ژبې یې. ځکه چې او سنی ایران د بوي ځانګړې او محدودې سیاسي جغرافیایي سیمې نوم دی د دې سیمې نوم په ټولو مرکزي باختري او پیرسیک ژبو اېښود ل او کارول ېوه لویه اشتباه او جفاده. ځکه چې او س دا ژبې (آریاني) لږ تر لږه د درې یا څلورو هېوادونو له سیاسي جغرافي او محدودو پولو څخه اوړي لکه: پښتو ژبه چې د تاریخي او جغرافیه یي شرایطو له مخې (سره له دې چې د افغانستان ملي او رسمي ژبه هم ده) د پارس یعنې او سني ایران او هندي ژبو ترمنځ د وصل کړۍ حیثیت لري او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې ژبې اوداسې اړونده نوروژبو یو اړخیزنسبت ایراني یاهندي ته کول دټولـو علمي اساسـاتو پرخلاف غیرمعیـاري، غیر عادلانـه اونـه منـونکې نومونه ده .که څه هم ځینې لیکلي مواد د پارس په لوبډیځو غرنیو سیمو کې په زړه پارسي لاسته راغلي دي خو دځېړونکو دځېړنې په باور اوعقیده دا سیمه هېڅکله دآریایي قبایلو لومړنی استوګنځی نه ګڼل سوی اونه نشبیت شوی دی.دلرغونوژبو په اړه تاریخي لاسوندونه (اسناد) په دې شاهدي چې دعیسـی (ع) دزوکـړې څخـه دوه یـا درې زره کالـه پخوا د پـارس پـه دغولوبډیځو سیمو کې داسې قبایل اوسېدل ،چې دهغوي ژبې نه یوازې داچې آریایي نه وې بلکې داندواروپایي ژبولـه لړۍ څخه هم نه وې.دغـه قبایـل لـه (اپلامېتو ،دکـاروان اوکرخـي پـه وادېګـانواو دروکـې چې نـن دخوزستان پـه نـوم یادېږي) ،(کاسیتوبابلي یاکاشـواولولویي)قبایلو څخه عبـارت وه یـوازې دزروکلونومخکې لـه مـیلاده پـه پیـل کـې دغوسیموته دآریـایي قبایلو دمهـاجرت اوهلتـه دمېشت کېدلو نښې لیدل کېږي.لـه دغـه وخته وروسته دپارس په شمال لوبډیځ کې میدي قبایلولوی دولت جوړ کړ چې د(میدیا) پـه نـوم پـه تـاریخ کې راغلی دی اومرکـز یې ننني همدان وه .لږترلږه همدغه وخت دنهمې مخزېږد پېړۍ پـه نیمـایي کې دپارسیاوپه اړه شواهد پـه تـاریخ کې لیدل کېږي ، چې دعربو تـرخلیج ورسېدل او پـه دې خلیج یې خپل نوم یعنې پارس خلیج کېښوده (۲،۲۹مخ)

جرمني نومیالي ژبپوه اوځېړونکي (اګوستین شلیخر) وایـي چې زه پـه دې باوریم، چې دمعاصرافغانستان اوهغه ته ورځېرمه سیمه نه یوازې دآریـایي قبایلو اوژبو بلکې داینډویوروپي قبایلواو ژبودخانګولومړنی ټاټوبی دی چې دهغه دلیکنې لنډ مطلب سرځېړونکي دوست محمد شینواري دخپل کتاب په ۷ مخ کې داسې راوړي(... هغه اینډو بوروپي اولسونه چې څومره

(c) ketabton.com: The Digital Library

ختیځ ته نږدې اویا په ببدو ختیځ کې دي، هماغومره یې ژبه لرغوني ده اولرغوني صفات ډېرلري او څومره چې لوېدیځ ته نږدې اویا ببدو په لوېدیځ کې دي.هماغومره یې ژبه لرغوني خواص لږلري، سلاویاني اوجرمني قبایلو دلوېدیځ خواته ترټولواوبیا ورپسې یوناني ،اېټالوي، کلتي قبایلومهاجرت وکړ.په خپل ټاټوبي کې پاتې شویوآریایانو څخه هندي قبایلوجنوب ختیځ نه مهاجرت وکړاوپرسیک قبایلودجنوب لوېدیځ خواته خپاره شول.په دې ډول داېنډو ېروپي قبایلوته ټاټوبی دمرکزي آسیادغرونولرې ده) .نومورې څېړونکی لیکي«هندي قبایلونستباً وروسته په مهاجرت لاس پورې کړ،دوي له خپل نوي ټاټوبي څخه هغه ولسونه وشړل ،چې له اېنډو ېروپي توکمه څخه نه وه او دهغوي له ژبویې څه خصوصیات په خپلو ژبوکې واخستل».ددغه جرمني څېړونکي له څرګندونو داسې ښکاري چې داندو اروپایي قبایلولومړی ټاټوبی آریانا یا معاصرافغانستان او ور څېرمه سیمې دي.دپورته لنډو څېړنیزوڅرګندونو څخه داسې پایله لاسته راځي چې آریاني ژبو څانګه عبارت ده له (باختري، پیرسیک ،مرکزي باختري او اړوندې ژبې) اماکه موضوع یوازې پیرسیک ژبې وي نو بیا(ایراني) ژبې ورته ویلی شوولې دباختري اومرکزي باختري ژبوته هېڅکله دایراني ژبواصطلاح نه شو کارولی.چې دواړوپیرسیک اوباختري ژبوته(آریاني) او ورسره هندي ژبوته یعنې درې واړو ژبنیو ډلو(باختري، پارسیک اوهندي)ته اندو آریاني اصطلاح کارول کېږي چې له دې سره سم راګرځو خپل سرلیک اوموضوع ته.څرنګه چې دآریک ژبې ترسرلیک لاندې هم بحث پرې وشوخو په لنډه توګه یواربیا هم ورته نغوته کوو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

آریانی ژبې Aryani Languages: په لومړي سرکې په لنډه توګه ددورومهال او لوروپربنسټ داژبې درپېژنو اوبیا به هره یوه په ځانګړې توګه هرا ړخیزه وڅېړو.

۷-۱لرغونې ژبې: اوستا(۱۰۰۰-۱۲۰۰ ق.م)،لرغونې پرس(**۵۵۰**-۳۳۱ ق.م)،میدي(**۵۵۰**ق.م) ،سیکتي ،سرماتي(له **۹**ق.م تر**۲** م) پورې.

۷-۲منځنۍ ژبې- ختیځه ځانګه (باختري): آلاني(دسیکیتي اوسرماتي پاتې شونې) ساکي،ختني،خوارزمي،سغدي،باختري.

منځنۍ دورې لوبدیځه ځانګه –(پرسیک):پارتي(پهلوي اشکاني)،منځنۍ پارسي(پهلوي ساساني)چې دلرغونې پارسي پاتې شونې ده.

۷-۳دمعاصرې ژبې- ختیځه ځانګه (باختري): پښتو ژبه ،آسي(دآلاني ژبې پاتې شونې) ،یغنوبي ،اورمړي،پراچي او پامیري ژبې چې عبارت دي له: (سریکولي، زیباکي، واخي، خوفي، یدغه، شغني، سنګلیچي، اورشور،منجي،اشکاشمي،باجواو برتانګي).

دمعاصرې دورې لوبدیځه ځانګه (پرسیک): تاجکي، دري، پارسي (دپارسي دري پاتې شونې)او یا کلاسیکه پارسي چې کلاسیکه پارسي له **۹**تر**۱۵** پېړۍ پورې شتون درلوده چې نوې پارسي هم ورته وېل کېده.له منځنۍ پارسي څخه رامنځته اومنځنۍ پارسي له لرغونې پارسي څخه راپاتې ده.

دمعاصرې دورې دلوبدیځې ډلې نورې ژبې بلوڅي ،تاتي،کردي...دي[۴:۱۳ مخ]

دآریانی ژبو ډلبندۍ څخه داسې پایله ترلاسه کېږي چې پارسي دري اوتاجکي ژبې دزړې پارسي منځنۍ پارسي څخه په لږ پرې اوډېر پرې شوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

زماني واټن څخه رامنځته شوي دي په همدې بنسټ پښتو اوآسي ژبې هم دآلاني او آلاني دسيکتي اوسرماتي څخه منځته راغلي چې سيکتي اوسرماتي ژبې دلرغوني دورې اوستا لرغوني فرس ساکي (سکتي اوسرماتي) اومیدي ژبو ترڅنګ ژوندۍ ژبې وې چې پربنسټ يې دپښتوژبې دشالید لړۍ دآرياني ژبولرغوني دورې ستنې ته رسوي.
څرنګه چې مخکې مودآريک ژبې په بحث کې هم ورته نغوته وکړه ارياني ژبې يوه ډله ژبې دي چې آره اوسټه يې بوې يواځنۍ ژبې يعنې لرغوني آرياني ژبې ته رسېږي داژبه دلرغونوهندي آريايانودژبې سره يوځای دانداروپايي ژبوختيځه څانګه چې (آريک) ورته وبل کېږي تشکيلوي.داژبې په پراخه سيمه کې چې دسهيل له خوا دفارس خليج او عمان سيند ،دلوېديځ لورته دبين النهرين اوشمال له خوا دمرکزي آسيادښتې اودقفقاز غرونه رانغاړي.په ختيځ کې دافغانستان اودپامیرځينې برخې داباسين ترخولې پورې نيولې دي آرياني ژبې په پورته يادې سيمه کې خپرېدي چې دبشپړاوي پړاوونواوګرامري جوړښت له مخې په درېوومهالي دورو وېشو.

۸-دآرياني ژبو دورې:

۸-۱لرغوني دوره: دلرغوني دورې ژبې دليکنې له پيل يعنې ۱۲ق.م تر ۳۳۱ ق.م پورې، په دې دوره کې سربېره پراوستا ،زړې پارسي ،ميدي اوساکي ژبې هم شتون درلوده ،ميدي ژبه (ميديان) دمرکزي اولوېديځ پارس اوسېدونکي وه اود ۸۲۵ق.م کال وروسته دآشورپاچاهانوپه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډبرليکونو کې ددوي دنوم يادونه شوې ده .ددې ژبې ځينې اداري اصطلاحات دزړې پارسي اويوناني په ډبرليکونو کې ليدل شوي دي ميدي ژبه دلرغونو ميدي قبايلوژبه ده چې په ۸مخزيږد پيړۍ کې يوځانګړی دولت دپارس په شمال لوېديځ(همدان) کې جوړ کړ.[۹،۲۹مخ]
همدارنګه اوستا ژبه:دلرغوني بلخ او دهغه وخت دزردشتي دين دکتابونو دليک ژبه وه.
ساکي ژبه ساکي Saki:دلرغونو ساکوژبه چې کتيبې يا ډبرليکونه يې په تورفان کې موندل شوي دي د ۸ او ۷ ق.م پيړيو څخه دسکيتي په نوم او له ۴مخزيږد ترلومړۍ مخزيږد پورې دسرماتي په نوم اولهلومړۍ ميلادي پيړۍ څخه دالاني په نوم يادە شوې ده .داژبه دتورې بحيرې له غاړو څخه دچين ترپولوپورې پراخې سيمې کې خبرې پرې کېدې اوليکنې يې لږ راپاتې دي چې په نشت حسابېږي؛يوازې يوشمېرکلمې يې چې غالباً دځانګړونومونو په توګه په لرغوني يوناني،لاتين اولرغونې هندي(سانسګريټ) کې ليدل کېږي.[۹،۵-۲-۱۳۴مخ]

۸-۲دآرياني ژبو منځنۍ دوره:

له ۳۳۱ ق.م څخه داسلام دسپېځلي دين ترخپرېدو پورې.په لوېديځه آرياناکې دپارتي(پهلوي اشکاني)،منځنۍ پارسي(پهلوي ساساني) او په ختيځ کې سغدي ،خوارزمي باختري ژبه،ساکي،ختني،تمشقي او آلاني شواهد لري.چې سغدي دزرافشان ددرې دلرغونو اوسېدونکوژبه ، خوارزمي دلرغونوخوارزم دآمو دلاندنۍ برخې ژبه او باختري دلرغونو باختري وګړو ژبه چې په يوناني ليک دوداو الفبې ډبرليکونه او کتيبې موندل شوي دي.همداډول سکيتي ژبه دهغوجګړه ماروکوچيانو ژبه ،چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دتوري بحيري او ازوف بحيري ترمنځ سيمه کې دچين ترپولويې لېږدرالېږد درلوده.

۸-۲-۲ پارتي ژبه: دلرغونو پارتيانو ژبه چې درشنکانو په دوره ۲ ق.م تر ۳ ميلادي پورې دټولې پارتيا دشاهي قلمرو، منځنۍ آسيا او پارس کې ددولت رسمي او اداري ژبه وه.(۴۳:۱۲)

۸-۲-۱ پارتي **Partian** ژبه: په زړه پارسي کې Parθava په لاتين کې Parthia، دآريانا دشمال ختيځ سيمې ژبه پارت وه چې پولې يې دخراسان دايالت دګرکان دسيمې او دترکمنستان هېواد سره برابرې دي. دآرياني ژبو په تاريخ کې ددې ژبې ارزښت او اهميت داشکاني کورنۍ چې دفرسيک له ډېرځخه يوببل قوم وو، د ۵۰۰ کلنې واکمنۍ پورې ترلې ژبه وه چې دپارس او ګاونډيو سيموباندې کړې ده (۲۴۲ ق.م تر ۲۲۴ ميلادي) پورې اشکانيان دپارس دشمال دايراني يا اېريانې کوچيانو قبايلورهبران وه ددريمې ق.م په لومړۍ نيمايي کې پرپارتيانوبريالي شول. دخپل نوي هېواد ژبه يې قبوله کړه او هغه يې دپارس دخپلې سترې پاچاهۍ درباري ژبه کړه. کومې ليکنې او آثارچې له پارتي ژبې څخه پاتې دي په دوه ډلو وېشل کېږي.

ږ- په پارتي ليک آثار: کوم ليک چې اشکانيانو دپارتي ژبې لپاره غوره کړې وو ارامي ليک څخه رامنځته شوی وو او له ښي لورګڼ لورته ليکل کېده (T-š-r-q-p-s-n-m-l-k-y-h-z-w-h-d-g-b-) ددې آثار دنسا ښار دکنډوالو کدړوچې شمېرې ۳۰۰۰ ټوټوته رسېږي چې په پوستکولايکل شوي دي او رامان، سکې، مهرونه، ګانې يا جواهرات اولنډ ډبرليکونه دي.

ښ- په مانوي ليک آثار: دا ليک هم له ښي لوري ګڼ لوري ته ليکل کېده دپارتي ليک په نسبت دمانوي ليک هرتوری يوازې يو غږيز ارزښت

(c) ketabton.com: The Digital Library

لـري(b-t-s-š-ɣ -q-d-c-f-b-z-ž-U-w-h-d-r-g-b)آثـاريې اردهنـګ پـرسArdahangwifras آمـو Ammo او مـانوي متـاآخره ياوروسـتي آثـار دي [۱۳۷:۹مخ]

۸-۲-۲سغدي ژبـه: –پارسي کې Sugudaتـاريخي مخينـه يې د سغدي ژبې ليکنې مدارک دلرغون پېژندونکولاسته راغلي آثـار اوتـاريخي دورې (آريايي، يوناني، چيني اواسلامي) په ډاګه کوي، چې سغد ټبردق.م دويمې په شاوخواکې دسمرقند په شاوخوا او زرافشان دره کې اوسېدل پـه لومړۍ مخزېږده زريـزه کـې دجيحـون او سـيحون سـيندونو تـرمنځ يـا مـاورالانهر پراخـو ورشـوګانوته راوخوځېـدل اودخپلـو نـورو پښـتونو يـانژادونو قومونويعنې؛ ساکانو، باختريـانو اوخوارزميـانو ترڅنګ استوګن شول. اود۲تر۴ ق.م پېړۍ پـورې دهخامنشـيانو تـرواکمنۍ لانـدې وه.دزرافشـان درې پراخـه سـيمه او نـورې اړونـدې سـيمې يې، چـې ديونـان دپخوانيـو ليکوالوپـه ليکنـوکې يـادې شـوي د۸زېږديـزې پېـړۍ پـه پيـل کـې دعربوسـرتېروپه لاس ورغلـې دسـغد پلازمېنه سـمرقند چين او لوبـديځ تـرمنځ دورښـمو دلاروپرسـر ځـای ګـی يـا موقعيـت درلوده.دسـغد سـوداګروګڼ شـمېرکډوال ددې لارې پـه اوږدوکـې دخپـل هېـواد دختـيځ لورتـه ميشـت کړل، چـې پـه پايلـه کـې درکسـتان اوچـين تـرمنځ لږترلـره منځګړې ژبه شوه.په لرغونې دوره کې سغدي ژبـه دزرافشـان درې اودهغې پـه ګاونـډيو سـيموکې دود وه.پـه سـغدي ژبـه ليکنـې او کتيتبـې دچينـي ،سانسګرېت، سـرياني او منځنـۍ پارسـي ژبـو ژبـاړې دي،لاسـوندونه يـې ډېـرې دبـودايي ،مـانوي اودهغـه وخـت پـه مسـيحي ديـن پـورې اړونـد دي،ديغنـايي پـه نـوم دسـغدي ژبې يـوه لهجـه دتاجکسـتان هېـواد دعليـا زرافشـان دبرخې ديغنـا پـه لـوړه دره کـې تراوسـه مهالـه خونـدي او ژونـدۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاتې ده، چې د سغدي ژبې پاتې شونې ورته ویل کېږي. له دې منځنۍ آریانې ژبې څخه د پام وړ اثار پاتې دي لکه حکاکي شوې سیکې او مسکوکات، منسوجات، پوستکي، ګانې او کډې چې په سغدي ژبه لیکل شوي دي داټول آثار د وریښمو دلارې په اوږدو کې ترلاسه شوي دي او په باوري توګه د ۵ او ۶ مخزېږد پېړۍ پورې تړاو لري. د شلمې پېړۍ په لومړۍ نیمایي کې د تورفان سیمې او مغ غرځخه چې کوم څیزونه د لرغون پوهانو کشف یا تو په لړکې ترلاسه شوي دي عبارت دي له: غیر دیني، مسیحي، بودایي او مانوي سغدي آثار هغه لیک، چې د سغدي متون په لیکلو کې ترې کار اخستل شوی دا رامي لیک څخه اشتقاق شوی دی. سغدي ژبه تر ۶ هجري یا لېږدیزې پېړۍ پورې شتون درلود او له دې مهاله وروسته د پارسي (کلاسیکي پارسي) او ترکي ژبې د نفوس او اغېزو په ترڅ کې له منځه ولاړه. دا ژبه د آریانې ژبو د منځنۍ دورې له ختځې څانګې، چې د لومړۍ زېږدیزې پېړۍ څخه تر ۱۳ میلادي پېړۍ پورې د تورې بحیرې څخه ترچین پورې په ستره جغرافیایي سیمه کې آریانې قبایلو دیو برخې خلکو ژبه وه او خبرې پرې کولې چې ابښې یې په لاندې ډول دي:(I-i-u-ū-e-ē-ə-o-ō-a-ā-b-b-c-d-ƨ-f-y-g-h-j-k-q-l-m-n-p-r-s-š-t-θ-w-x-y-z-ž-s-t-č) (۹-۵-۲-۱۳۹مخ)

۸-۲-۳خوارزمي :

خوارزمي ژبه (اوستا Xuairzem زړه فارسي huvarazmiya): د سغدي خپلوانه ده او د آریانې د منځنۍ دورې د شمال ختیځو ژبو له ډلې څخه شمېرل کېږي، چې مخکې د آمو سیند کوزنۍ برخې په واحد ونو کې دود وه او تر اورال سیند پورې غزېدلې وه. تر څوارلسمې مېلادي پېړۍ پورې هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

شتون درلود ، خوله دغه نېتې وروسته تر کې ژبې اغېزو په خپل ځان کې ورکه کړه. د خوارزمي ژبې له پاره ښايي په دوه دورو ېشنه وکړو :
منځنۍ يا پخوانۍ خوارزمي ، چې په (آرامي خوارزمي) ليک ليکل شوې او مناخره خوارزمي چې په (عربي خوارزمي) الفباء ليکل شوې ده (۵۲۵:۳مخ).

د توپراق قلعه د لرغون پېژندونکو تر لاسه شوي آثار چې په خوارزمي ژبه په پوستکو (څرمنو) اولرګيو باندې ليکل شوي ، د څلورمې او درېيمې قبل الميلاد پېړۍ پورې تړاولري.
د متاخرې خوارزمي آثار چې د حجم او مطلب له پلوه ډېر د پام وړدي ، په دولسمه اودیارلسمه زېږديز پېړۍ کې په عربي ليک ليکل شوې دي.(متاسفانه ددې متونود لوستلو ستونزه د ټکو او اعرابو نشتوالی دی)
ابوريحان البيروني د خوارزمي ژبې يو شمېر لغات (د مياشتو ، ورځو ، جشنونو او دولس ګونو مياشتو نومونه په خپل آثار ، التفهيم او آثار الباقيه کې را نقل کړي دي.

۸-۲-۴ باختري ژبه : Bactria

پاختري ژبه د آرياني ژبو د منځنۍ دورې د شمال ختيځ ګروپ څخه اود لرغوني پلخ د سيمې ژبه ده. دا ژبه له يوې خوا د پښتو ، يدغه اوفخجي ژبو سره او له بلې خوا د منځنۍ دورې د سغدي ، خوارزمي او پارتي ژبو سره ډېره نږدې خپلوي لري.
داژبه د سرخ کوتل د ډېر ليک تر موندلو پورې په بېلابېلو ژبويا د بده. ځينو پوهانو تخاري Tokharia او د سرخ کوتل د ډېر ليک کاشف رښتيني او حقيقي تخاري Tokharia -eteo ، ځينو نورود اوښتي يوناني

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکدود د کارونې له مخې د ګریکو باختري Greco-Bactarian په نامه او ځینو نورو بیاد کوشاني واکمنانو په نامه دا ژبه کوشاني Coshano نومولې ده.

د باختري ژبې د نامه او اساساً د هغې د فهم د کیلي په برخه کې تر هر چا دمخه د هېننګ پور وړي یو.

نومورې لومړۍ ځل په ۱۹۲۰ م کال د سرخ کوتل د ډبر لیک د تحلیل او ژباړې وروسته دا ژبه د باختري په نامه ونومولې او همدارنګه ده دکوشاني واکمنانو د مورنۍ ژبې په نومونو کې د iska وروستاړی لکه وازشکا vazesko ، هویشکا ooesko او کنیشکا Kanesko چې د لرغوني آریایي د تفضیلي صفت Sta-ka * یې تکامل کړی ، و پیژانده.

نومورې څرګنده کړه چې د دې درې نومونو وروستني جز یوازې د پاختري ژبې د غږیز تحول له لارې دفهم وړ دی او معنی لري.

ګرشوېچ د هېننګ نظر تائیدوي او لیکي: «هېننګ په دې څرګندونې سره چې د دې درې ګونو نومونو وروستاړي ، یوازې دهغې ژبې په ځانګړي غږیز تحول کې مفهوم او معنی پیداکوي ، کوم چې نومورې دغه ژبه باختري ګڼلې، نو هېننګ د کوشاني واکمنانو د مورنۍ ژبې په پېژندنه کې ، چې په خپله باختري ژبه وه ، بریالی شوی دی. سره له دې چې د دې واکمنانو نیکونه لکه څرنګه چې ټول په دې باور دي ، ساکان وه. دوی کیدای شي د یوې کورنۍ غړي وي، چې دغه مهال یې د دښتې ساکا نو له منځه سرا پورته کړی وه.»

په باختري ژبه کې لنډ واولونه i, u,a او اوږده واولونه l,o,a د کلمې په پیل او منځ کې لیدل شوي دي. خو د e,o او u لپاره په ندرت سره شواهد

(c) ketabton.com: The Digital Library

موندل کېدای شي. په دې ژبه کې شل کانسوننټ لیدل شوي چې عبارت دي له:

x,f,t,ts,s,s,r,p,n,m,L,k,e, dz,z,z,g,r,t

۸-۲-۵Sarmatian سرماتی Alani او آلاني:

د سرماتي اصطلاح دلته په ځانګړې توګه د توري بحیرې په شمالي څنډو کې د ایوني سوداګریزو ښارونو د یوناني کتیبو په آریاني نومونوباندې چې د اشخاصو له نومونو او د یوشمېر اقوامو له نومونو څخه تشکیل شوي ، اطلاق کېږي. (د څلورمې ق،م پېړۍ څخه تر لومړۍ ق،م پېړۍ پورې).

ښایي د کوبان سیمې Θeo onatafan زرینه کتیبه سرمتي وي، د هرورت او اسرابو د لیکنې پربنسټ د روسیې جنوب او د توري بحیرې شمالي څنډې تر دانیوب سیند پورې ددوي سرمتي کېدل په څلورمه ق،م پیړۍ کې شوي وي.

آلاني ژبه په پیل کې د تاریخي ګزارشونو پربنسټ ، په ځانګړې توګه د ځانګړو ژبو صورتونو (بڼو)په اړوند پوله بندي شوې وي. ګومان کېږي چې بېزانسي ، چېني ، مغولي ، اسلامي ، سرياني ، زړه ارمني ، زړه ګرجي او زاړه رومي را وروسته زاړه منابع او همدارنګه د منځنیو پېړیو د مجارستان زاړه منابع و ،زړې آلاني عام نومونه ، د اشخاصو نومونه ، د اقوامو نومونه او د ځایونو نومونه په ځان کې رانغاړي. د سرمتي او آلاني نور اسناد د آریاني د پورونې ښکارندوی دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سرمتي او آلاني ترمنځ د ژبپوهنې دقیق تفکیک نا شونی دی. د الانیانو مهم آثار دوه نادرمتون دي ، چې یویې په یوناني لیک د بېزانسي لیکوال یو حناتزس (۱۱۱۰ م- ۱۱۸۰ م شاوخوا) دوه کرښیزمتن دی، چې د خدایانو د پیدا ېښت د اسطوروپه پایله کې لیکل شوي او دوهم یې په زلیخپوک کې د لسمې او یوولسمې مېلادي پېړۍ په یوناني لیک د قبر بر شناختې آلاني لیکنه ده.

۸-۳آریـانې ژبو معاصـره دوره:(د۸او۹ زېږدیزې پېړۍ څخـه تراوسـه پورې). اوسنۍ آریـانې ژبې او ګړدودونه چې لـه مرکزي آسیا نـه ترعمـان اوپامیر څخه ترقفقازه پورې وېل کېږي او خلک خبرې پرې کوي.

دآریاني ژبودوروته دلنډې کتنې څخه وروسته اوس دبحث اصلي بهیرتـه بېرته ورګرځو چې له ساکي ژبې وروسته دزماني وېش له مخې پرپـارتي ژبـه بحث وکړو.

۸-۳-۱د معاصری دورې د ژبو ځانګړتیا وې:

له تاریخي پلوه معاصرې ژبې د اتمې اونهمې زېږدیزې پېړۍ څخه پـه عربي لیکدود (دهرې ژبې په څویا ډېرو ځانګړو توروسره) لیکل کېږي ، پرتـه لـه څو ژبو څخه چې د پخواني شوروي اتحاد په سیمه کې دود وې او د شملې پېړۍ د دېرشوکلونو را هیسې تراوسه پورې دهغې دلیکنې لـه پـاره د هر ې ژبې دځانګړې سیریلي الفباء(ابېځو) څخه کار اخیستل کېږي.

د آریـانې د معاصـري دورې لـه ژبـو څخـه ، پارسـي ، دري او تـاجکي اوس مهال درېواړه دېبلوهېوادو ژبې دي ، چې د تـاریخ پـه اوږدوکې یې پـه ېبلا ېبلو لیکدودونو له ځانه ډېر آثـار پریښـي دي او د اوومې او اتمې مـیلادي

(c) ketabton.com: The Digital Library

پېړۍ څخه يې د آريانا په خاوره کې خپل خپراوي ته پراختيا ورکړې او د لوېديځې آرياني لهجې (پهلوي اشکاني) ځای يې ونيو ، په فارس او خراسان کې په پراخه توګه وغوړېدې.
په راوروسته پېړيو کې يې ماوراالنهر ته مخه کړه. د زرافشان درې او دهغې دګاونډيو سيمو او اوسېدونکي چې سغدي ژبې وو او همدارنګه د بېلابېلو لهجو لکه باختري، ساکي ، او د پخواني تخارستان د تخارۍ د ويونکو تر منځ يې نفوذ پيدا کړاو تر يو وخته پورې د دويمې ژبې په کچه کاربدله ، چې ددې ګړدودونو له منځه را وروسته له بوې خوا دري اوله بلې خوا ترکي ژبې د هغوی ځای ونيو.
پس له هغې چې دغه سيمې دري ژبې شوي ، ځينې غېږيزاو ګرامري توکي په ځانګړې توګه ددغه سيمې دپخوانيو ژبو کلمات يې په ځان کې جذب کړل.
کله چې دري ،دغه سيمې ترخپل پوښښ لاندې کړې، په منابعو کې د پارسي، دري په نوم ونومول شوه.
ليکدود يې د څوځانګړو تورو په ډېرېدوسره عربي شو. ددې له پاره چې د منځنۍ پارسي اوزړې فارسي سره يې توپير وشي چې دوی يې پخوانۍ بڼې وې، په علمي ليکنو کې د نوې فارسي (کلاسيکې فارسي) په نوم يادېږي.
له لسمې زېږديزې پېړۍ څخه د فارسي او دري ژبې د شعرواودعلي- تاريخي ادبياتودغوړېدا دوران پيلېږي او نړۍ وال د ستروشاعرانو لکه رودکي، فردوسي ،سنايي، خيام ، سعدي ، حافظ ، جامي او مولانا شاهدان دي. په دې دوره کې سترتاريخ پوهان لکه بيهقي ، ګردېزي ، ابن سينا او ..... په پارسي او دري ژبه خپل آثار نړۍ والوته وړاندې کوي.
پارسي او دري ژبه نه بوازې دمرکزي آسيا او فارس د اقوامو ليکنۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوادبي ژبه وه ، بلکې په نړۍ ختيځ او منځني ختيځ کې د نورو ګڼو قومونو لکه د آذربايجان ، کردانو ،هندیانواو د مرکزي آسیا دترک قومونو لیکنې ژبه هم وه.

د پارسي اودري ادبیات د ښلا ښلوټبرونو د استازو (په ښلا ښلو مورینو ژبو) لاس ته راوړنه وه ، چې له قسطنطنیې څخه د ختيځ ترکستان تر ښارونو اوله قفقاز څخه د هند تر شمال لوېدیځ پورې په پراخه قلمرو کې میشت وو.

ددې ټولوسره سره باید په یاد ولروچې د پارسي او دري ادبي ژبو د قواعدو په تشکیل کې دپخواني افغانستان(خراسان) ، سیستان او ماوراالنهر شاعرانو او لیکوالانو اصلي ونډه درلوده.

پارسي اودري د منځنۍ پارسي مستقیمه پاتې شونې ده او د منځنۍ فارسي سره یې توپیر په ځینو کانسوننټونو او ګرامري نظام کې په لاندې توګه خلاصه کولای شو:

په پارسي دري کې نومیز(اسمي) نظام د پهلوي په شان تحلیلي اړخ او د مخنیو او وروستنیو اضافي تورو څخه متشکلو یو شمېر جوړښتونو پراختیاته میلان لري. تحلیلي توصیفي شکلونو (مرکب صورتونو) ته د پراختیا میلان د فعل په نظام کې هم څرګنده لیدل کېږي. د ماضي نقلي مرکب صورتونه:

نوشته ام ، بعیده ماضي: نوشته بودم ، راتلونکې: خواهم نوشت ، مجهول: نوشته شد ، له اسم څخه د مشتق مرکبو فعلونو پر یمانه پراختیا ، لکه تبریک ګفتن ، ګرم شدن..... او نور.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د غږیزنظام پخوانی او اوسنی تحول

زړه فارسی	a	a	i	l	ai	u	u	au	ai	au
منځنـــی فارسی	a	a	i	l	e	u	u	o		
فارســـی دری	a	a	i	l	e	u	u	o		
دری	a	a	e	l	e	u	o	u		
تاجکی	a	o		e	e	u		u		
فارسی	a	a	e	i			o	u		

	دری	تاجکی	فارسی	فارســـی دری	منځنـی فارسی	زړه فارسی
چند	cand	cand	cand	cand	cand	cwand
آباد	abad	obod	abad	abad	Abad/t	a-pata
امروز	emruz	imruz	emruz	imroz	Im-roz	*Ima-rauch
شیر	sir	sir	sir	sir	sir	xsira
سفید	safed	safed	safid	saped	sapet	spaita
خود	xud	xud	xud	xod	Xod/d	xauda

(c) ketabton.com: The Digital Library

xauda	Bud/d	bud/bud	bud	bud	bud	بود
gausa	gos	gos	gus	gus	gus	کوش

۸-۳-۲ پښتو ژبه: (Pashto) paşto

د آرياني ژبو د شمال ختيځ ډلې ژبه ده او د افغانستان په ټولوولايتونو کې رواج اودود ده. په پاکستان کې (د پاکستان په شمال لويديځ کې) په سلوکې د اويا وګړو ژبه ده، چې له شمال څخه په چترال (په ځانګړې توګه تر خوريانو) پورې اوله ختيځ څخه په هزارې اوديره اسماعيل خان (په ځانګړې توګه تر پنجابيانو پورې محدوده ده. د پاکستان په شمالیسرحد اتو کې غالبه ژبه ده او خوره وره د پاکستان په نورو برخوکې هم ويل کيږي.[۲۱۴:۳۱مخ]

په هند کې ډېر شمېر پښتانه اوسېږي او د نفوسوارشمېر يې نه دي څرګند شوی. يو محدود شمېر پښتانه د چين په (سيانکيان) کې او له پنځو سو زرو څخه ډېر په ايران کې ژوند کوي. د افغانستان نفوس په سلوکې شپيته اوياووترمنځ پښتانه جوړوي اوتشکيل وي. په اوسنيو سيموکې د پښتنو د ميشتېدلو اټکل ستونزمن دی. شواهد په ډاګه کوي چې دوی لومړني آريايي مهاجرين دي. د پښتو paşto نوم کيداي شي په parşr کې د aw د وروستاړي[۴۸:ب] په ډېرولوسره parşuah يا parşa/u وي.
[۴۲:۲۴مخ]چې دژبو په نومونو کې په څو منځنيۍ آرياني ژبو کې موندل کېږي.
داسې ښکاري چې د پښتو کلمه د ختيځو آرياني قومونوسره چې په زړو ادبي منابعو کې راغلي دي، اړيکې لري لکه د parşioc دنوم سره چې بطليموس راوړی، له ادبي دوري څخه مخکې پښتوژبې سيمې په دوو ګړودوزو ډلوو وېشل شوي، چې د دغو دوو لهجواوسنۍ استازې، له

(c) ketabton.com: The Digital Library

یوې خوا دنوې پښتو ټولنې لهجې اوله بلې خوا ونیتسیاو په نورو سهېل ختیځو لهجو کې زړې پاتې شوې دي.
تراوسه پورې ېې هانود پښتو ژبې څلورلاندنۍ لهجې په ګوته کړې دي:
۱- سهېل لوېدیځه لهجه (کندهاري)
۲- شمال لوېدیځه (مرکزي غلجایي) یا خیځه لهجه: د افغانستان په ختیځ او شمال کې (د کابل ختیځ او د افغانستان شمال ختیځ ولایتونه)
۳- سهېل ختیځه لهجه: بلوچستان، بنو، وزیري، کاکشي شرنې، سپین /تور ترین.
۴- شمال ختیځه لهجه: د پاکستان شمال لوېدیځ، پېښور، یوسفزي، مومند، شمال ختیځ غلجي، افریدي، بنګښ اورکزي.[۹،۲۵مخ] زما په اند په اوس وخت کې پښتو ژبه څلور لهجې لري: کندهاري، مرکزي (کابل او شاوخوا ولایتونه)، لویه پکتیا، د افغانستان مشرقي ولایات او کوزه پښتونخوا. البته په کوزه پښتونخوا کې کوټه او اړونده سیمې کندهاري لهجې ته ورته دي.

۸-۳-۳ پامیري ژبې: Pamirian Languages

د ختیځو آریاني ژبو یوه ډله ده، چې د تاجکستان د بدخشان دغزني ایالت درود پنج دري په اوږدو، دهغې په شاوخوا ځانګو، دخاروغ په اداري مرکزیت او همدارنګه د دوی په ګاونډي د افغانستان په بدخشان کې په ېوه پراخه سیمه کې ویل کیږي. واخي، چې مرکزیي د واخان غاښي دي دا ژبه هم د چترال ګلګېت، هنزه او د سین کیانګ په ګاونډیو سیمو کې ویونکي لري، په داسې حال کې چې سریکولي یوازې د سریکول دمعبر په ختیځ کې دود ده، چې د پخواني شوروي اتحاد اوچین ترمنځ سرحد جوړوي. پردې

(c) ketabton.com: The Digital Library

بنسټ سریکولي ډېره ختیځه ژوندۍ آریاني ژبه ده. د پامیري ژبو ویونکي د (۱۰۰۰۰۰) نفرو په شاو خوا کي ګڼل کیږي.

پامیري ژبې په ګوښې او جلا توګه دا سې شمېرلای شو:

شغني – روشاني څانګه: sugni and Rosani

شغني (شغني xurnun ziv د پخواني شوروي اتحاد د آب پنج په غاړو، په شمال کې له دشت څخه په جنوب کې تر درمورخت پورې او هم د ګونت (غند) درې او شهداي (شاه درې) په اوږدو کې وېل کېږي. د ویونکو ستر او مهم استوګنځی یې د خاروغ ښار دی، چې (۱۴۰۰۰) تنه نفوس (۱۹۷۴م) لري.

په افغانستان کې شغني ژبه د آب پنج د لوېدیځو غاړو او د پر شیت په څو درو پورې محدوده ده. ډېره ګڼ مېشته سیمه بر پنجه کلیوبانډو کلیوالـه سیمه ده. په جنوب کې د درمارخ کلي د غاران د ناحیې سره سرحدي کرښه جوړوي، د موجوده ګزارشونو پر بنسټ د افغانستان خواتـه وګړي ډېرکم شوي دي.

په شغني ژبه کې لاندې لهجې پېژندل شوي دي:

۱- د بجو لهجه، چې د شغني سیمې پـه شمالي سرحد کې د آب پنج پـه یـوه کوچنۍ فرعي دره کې پرې خلک خبرې کوي.

۲- د شهدري لهجه (شغنۍ xoxdara ziv) چې د شهدري په اوږدو کې لـه منشاء څخه تر تودیم Tavdem کل پورې وېل کېږي.

۳- د بروز (برواز) لهجه چې پخوا رشت قلعـه (راشت قلعـه) تـه نږدې پـه همدې نامه پـه یوه کلي کې پرې خبرې کېدلې، خو اوس معیاري لهجې د هغه ځای نیولی دی. د شغني ژبې ویونکي (۲۰۰۰۰) تنو پـه شاوخوا کې پـه

(c) ketabton.com: The Digital Library

پخواني شوروي اتحاد او د (۲۰۰۰۰ څخه تر ۳۰۰۰۰) تنو پورې په افغانستان کې ګډل شوي دي.

روشاني Rosani:

د رود پنج په غاړه له پستخوف څخه، چې په جنوب کې شغني سره هم سرحد تر شپید پورې په شمال کې دود ده. د هغه دولسو کلیو څخه چې روشاني په کې رواج ده د روشن (ومر)، درزود Derzud، بروش Barusan، او د روشن Derisan کلي ستر دي. د ویونکو شمېرېې د (۱۰۰۰۰) تنو په شاوخوا کې دی، چې له (۱۰۰۰ څخه تر ۱۵۰۰) تنو پورې یې په خوفي لهجه خبرې کوي. دا لهجه د خوف په فرعي دره کې رواج ده په افغانستان کې روشا نن سیمه یوه نرۍ تراړه ده، چې اصلي کلي یې چشنود Chasnud او پا یور Pajwar دي او د ښیوې په سیمه کې هم د روشانیانو د شتون خبر ورکړل شوی دی. د ویونکو شمېرېې له (۲۰۰۰ څخه تر ۳۰۰۰) پورې اټکل شوي دي.

برتنګي Bartangi:

د برتنګ د سیند په اوږدو کې له رامک څخه تر نکبست Nikbist پورې لږترلږه په شلو کلیو کې ویل کېږي، چې مهم کلي یې له برتنګ، سپنج Sipanz، بسید Basid، رزوچ Razuc، هیجس Hidzes او رومد Ravmid څخه عبارت دي. په دوو لهجو بسید، سپنج او رومد سره جلا کېږي. د ویونکو شمېرېې د (۳۰۰۰) تنو په شاوخوا کې اټکل شوي دي.

رشروي Rasorvi:

د رشروي ژبه د مرغاب اوګودره سیندونو په مسیر کې په اتو کلیو کې رواج ده. یعنې د پامیر په بوه ډېره صعب الوصول سیمه کې وېل کېږي. ددې کلیو له ډلې څخه روشاروه ستر کلي او ددې ژبې د پیدایښت اصلي منشاء

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده ، چې په پخوانيو آثارو کې اوشري ورته وېل کېده (ظاهراً قرغېزي تلفظ رشروي وا وروستۍ ژبې ته يې لار موندلې ده) . ددې ژبې د ويونکو شمېر (۲۰۰۰) تنه دي.

سريکولي Sariquli:

دا دهغو خلکو ژبه ده ، چې په پخوانيو زمانو کې له شغنان څخه لوړو درونه کډه شوې دي او دغه لوړې درې د چين د سين کيانګ – اولېغور وارنيونو ترمنځ سرحد دی. سريکولي لوړيې د پامير ډېرۍ ختيځې لوړې دي. دا ژبه د شغني – روشاني ځانګې پورې د نورو اړوندو ژبو څخه د جغرافيايي جلا والي له پلوه ډېر ارزښت ورده. دا ژبه درې لهجې لري:

۱- مرکزي لهجه چې د دې سيمې په اداري مرکز تاش قرغان او همدارنګه په ګاونډيو کليو په آندره (تيزناف ، جوشمان) کې رواج ده.

۲- د نژدې ختيځ لهجه ، چې د مرکزي لهجې ترڅنګ په وچه wacha دره کې تر بلدير Baldir پورې او همدارنګه په مريونګ Marinog کې هم وېل کېږي.

۳- د لېرې ختيځ لهجه ، چې په بورنګسل Burangsal ، کيچيک Kichik او تونګ Tung کې رواج ده. د سريکولي ژبې د ويونکو شمېر (۱۰۰۰۰) تنو ته رسېږي.

يزغلامي Yazghulami:

درود يزغلام په دره کې د آب پنج له ځانګې څخه تر خافک کلي پورې رواج ده ددې ژبې د ويونکو داستوګنې مهمه سيمه اندربګ Andarbag ده او د ويونکو شمېر يې (۲۰۰۰) تنو ته رسېږي.

اشکاشمي Iskasemi:(۱۳۱:۲۱مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

زیاتره په اشکاشم اودهغې په ګاونډیو سیمو، چې دآب پنج رود په غاړه د افغانستان لورته پرتې اوپه دغه ځای کې د رود مسیرله لویدیځ څخه شمال خواته اوړي، رواج ده، خو کېدای شي دغه ژبه د نوموړي رود په غاړه د تاجکستان لورته د رین Run په کوچني کلي کې هم وموندل شي. (تاجکي غاړې ته دغه موجود کلی د تاجکي ژبې اشکاشم په نامه دی). یو کم شمېر رین میشتو اشکاشمي ژبو خلکو په راوروسته وختو نوکې دغه ځای پرېښي د پخواني شوروي په ګورن (د تاجکستان په غرنیو سیمو) کې یې د شومجین Sumdzin په نامه په بوه نوې سیمه کې کورونه جوړکړي دي. د اشکاشمي ژبې ویونکي (۲۰۰۰) تنه ګڼل شوي، (۱۵۰۰) تنه یې په افغانستان اوپاتې نورېې د پخوانۍ شوروي په سیمه کي اوسېږي.

زیبا کي Zebaki:

زیباک د آسیا ددې پرخې (د پامېږي ژبو) یوه څو ژبیزه سیمه ګڼل کېږي. ځکه د غلته په زیباکي، تاجکي، واخي او شغني ژبو خبري کېږي. ددې ژبې د ویونکو شمېره له (۱۵۰۰) تنو څخه نه زیاتېږي.

سنګلېچي Sanglici:

سنګلېچي ژبه د دریو سیمو، پروخ Parux، اسکتول Iskatul او سنګلیچ Sanglich لهجه ده، چې د وردوچ warduj رود په لوړه دره کې واقع دی. د وېونکو شمېرې د څو سوو تنو څخه نه اوړي.

واخي Waxi:

د وخي جغرافیایي موقعیت د پامیر او هندوکش تر منځ د واخان غاښی دی. واخي ژبې کلي د آب پنج په غاړه د پخواني شوروي لورته له غرکوټ Namadkot څخه تر اتم Ratm پورې پراته دي اوپه منځ کې یې څو تاجکي ژبې کلي موجود دي. په دې کې دوه لهجې، علیا او سفلی

(c) ketabton.com: The Digital Library

تشخيص كيداى شي. سفلي لهجه له غركوټ څخه تر درشج Darsaj پورې او عليا لهجه له شيتهرو Sitharv څخه تر اتم پورې رواج ده.
د آشور ، لنگر او اتم كلي علياء لهجه كاروي.
په افغانستان كې ، واخي ژبې كلي اشكاشم ته نږدې له پوتور putur څخه تر رحد پورې د واخان سيند په برنيو غاړو كې غږېدلې دي. د واخي ژبې لهجوي توپير په افغانستان كې هم مشهود دى. واخي ژبې كلي ، په چترال كې د يرخون Yarxur سيند د برنيو غاړو په اوږدو كې يعنې په هغه ځاى كې ، چې واخيان د خوريانو Xwar سره گاونډيان دي ، هم ليدل شوي دي.
واخيان ايشكومن Iskoman په كرمبر Karambar دره كې هم استوگن دي او مركزيې ايميت دى. د وروستيو سر شمېرنو پر بنسټ د واخي ژبې د ويو نكو شمېر له (۲۵۰۰۰) پا (۳۰۰۰۰) څخه ډېر نه دي ، چې له دې ډلې څخه (۱۰۰۰۰) تنه يې په پخواني يشوروي كې او (۱۰۰۰۰) تنه يې په افغانستان او (۳۰۰۰) تنه يې په هنزه كې دي
آسي (استي) assetic:
آسي ژبه دختيځو آرياني ژبو له جملې څخه ده چې د قفقازپه شمال كې وېل كېږي. دا ژبه دوه لهجې لري ، ختيځې لهجې ته يې (ايروني) او لويديځې ته يې (ديگوري) وېل كېږي. ډېرى آس قوم په ايروني لهجه ، د ادبي ژبې بنسټ دى ، خبرې كوي. ليكدوديې روسي (د څو ځانگړو اضافي تورو په درلودلوسره) دي. دا ژبه د لويديځو ساكانو د ژبې پاتې شونې ده او د لرغونې دورې د آريا ني ژبو ډېرى ځانگړتياوې يې تر اوسه ساتلې دي. د ويونكو شمېر (۵۰۰۰۰۰) تنو ته رسېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۸-۳-۴ اورمړي ژبه:Ormari

دا قوم د پښتنو له خوا د اورمړ په نامه ژبه يې اورمړي او استوګنځی يې اورمړ ياد شوی دی. دتاجکانو له خوا د اورمړ له خوا د اورمړپه نامه ، ژبه يې اورمړي او تاټوبی يې برکي برک ښودل شوی دی. پخپله اورمړيان ځانونوته اورمړ ، خپلې ژبې ته اورمړي او خپل استوګنځي ته ګرام وايي.
اورمړي ژبه په افغانستان کې د کابل د سهېل په اتيا کيلومتری کې د عبدالصمد خان کلي ، نورالله خان کلي اود تقي کلي کې چې د لوګر ولايت د برکي برک ولسوالۍ اړوند دي وېل کېږي.
په پاکستان کې د وزيرستان په کانې ګرام کې د پاسنيو(بالا) اوکوزنيو(پاين) اورمړو په نامه يادېږي. په لوګر ولايت کې اوس دا ژبه د سلو څخه په زياتو کرونيو کې چې دوګړو شمېريې (۱۰۰۰) تنو څخه اوړي ، وېل کېږي او په کانېګرام کې ددې ژبې د ويونکو شمېرهم د همدې اندازې په شاوخوا کې ښودل شوی دی.
داچې د وزيرستان دکانېګرام او لوګر برکي برک د اورمړيانو تر منځ اړيکې له ډېر پخوا څخه پرې شوي دي ، ددې دوو ډلو اورمړيانو لهجو له يوبل څخه په جلا او خپلواکه توګه تحول کړی دی. نن ورځ د يوې ډلې وګړي دبلې ډلې د وګړو په لهجه نشي پوهېدلای.

پراچيParaci:

پراچي ژبه د جنوب ختيځو آرياني ژبو له ډلې څخه ګنل کېږي. نن ورځ پراچي ژبه د هندوکش د جنوبي لمن په دريو دروکې رواج ده ، لومړی د شتل sutul درې په اتوکو چنيو او سترو کليوکې ، چې پنځه سوه کورنۍ پکې ګډون لري او ستر کلي يې دا دي: ماده ، اندواسات سنګ لخشان ، رويده ،سيغوار ، احمد اندور او استوفالو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهم د غوچلان درې په شپږو سترو اوکوچنيو کليو ، تاتخيشات ، کنده (ديان) ، سمبار ، ماليا ، مندېسات او ساغوسات کې چې (۲۳۰) کورنۍ لري.

دريم د پچغال درې په يويشتو کليو ، ذکری ، غښن پاين ، دولت خاه خيل ، کيلی ، حسن خان خيل ، چنداغول /چندانمو کې چې اووه سوه کورنۍ لري .ددې کليو پسې وروسته يوه پشه يي ژبې سيمه موجود ده او نور پراچي ژبې کلي چې ددې سيمې په تغقيب پراته دي عبارت له: شيغر ، لوکاسات ، المديسات ، مغول بيک خيل ديقام ، اينيگرسات ، ابراهيم خيل ، ملک خيل ، زکرياخيل ، جبارخيل ، لتوخيل. کندی موسابر خيل ،فلعچه او خوجغار څخه. شتل ده پنجشېر ته نږدې واقع ده او پچغان اوغچلان درې په نجراب کې دي.

يغنا بي ژبه : Yaghnobi

دا ژبه د تاجکستان د يغنا ب په دره کې وېل کېږي. سره له دې چې زيات ويونکي نه لري د ژبپوهنې د موازينو مطا بق د (سغدي) ژبې ژوندۍ بڼه او د هغې بلا فاصله پاتې شونې ، چې تر اوسه پېژندل شوې ده او د تاريخي ژبپوهانو ډېر پام يې ځان ته را اړولی دی.

کردي ژبه: Kurdis

کردي ژبه آرياني ژبه ده چې د ايران لويديځ ته په ترکيه ، عراق ، ارمنستان اوسوريه کې وېل کېږي. کردي ژبه ګڼې لهجې لري:

۱- کورمانجي هغه لهجه ده ، چې په عراق ترکيه اوايران کې رواج ده او په عربي ليکدود ليکل کېږي. کردي ژبه په سوريه کې په لاتين ليک او په ارمنستان کې په روسي ليک ليکل کېږي.

۲- گورماني لهجه د کرمانشاه په ناحيه او زازا (د ترکي په ځينوناحيو) کې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳- اومانې د کرمانشاه په شمالي ناحیه کې رواج ده. د زازا او ګوراني لهجو ځینې ځانګړنې د مرکزي ایراني لهجې په ځانګړې توګه د سمناني او سیوندي سره د نږدې اړیکو درلودل دي.

۸-۳-۵ بلوڅي ژبه: Baluchi

بلوڅي ژبه د بلوچستان په تاریخي سیمه کې دود ده ، چې نوم یې د هغې د اوسېدونکو یعنې بلوڅ څخه اخیستل شوی دی. په اوسني وخت کې ددې ولایت ځینې برخې په پارس اوسني ایران پورې او ځینې نورې یې په پاکستان پورې تړاو لري. له بلوچستان پرته د افغانستان په جنوبي سیمو ، د پنجاب په جنوب لویدیځې برخې اود سند په ښي غاړه او د ایران د پولې دننه په کرمان ، لارستان ، سیستان او خراسان کې هم ویونکي لري.

بلوڅي ژبه په دوو اصلي ځانګو وېشل کیږي: ختیځه ځانګه رخشاني Raxsani لهجه لري چې ستره ځانګه ده ، ټوله مرکزي سیمه یې نیولې ده او د افغانستان او ترکمنستان لهجه هم په کې شامله ده.

سرواني لهجه په ایران کې د زاهدان جنوب ته ، لتوني Lotoni لهجه په ایران کې د سرواني لهجې جنوب لورته او کچي Keci لهجه په مکران او پاکستان کې ده

هغه سیمې چې بلوڅي په کې دود ده:

الف_ د افغانستان په لوېدیځ کې له چخانسور څخه د هلمند سیند په امتداد ختیځ لورته تر لنډي محمد امین خان پورې د سلو زرو تنو په شاوخوا کې بلوڅ او د دوو سوو زرو تنو په شاوخوا کې پراهیان دي.

ب- د ترکمنستان جمهوریت د مروې په کلیو باندې وکې (په ټولیزه توګه د نولسمې پیړۍ په وروستیو کې څلوېښت زره افغاني کډوال شتون لري).

(c) ketabton.com: The Digital Library

ج–ایران کې (په ټولیزه توګه د سیستان او بلوچستان په ایالتونو ، لویدیځ لورته د زابل د شا وخوا څخه تر عمان بحیرې پورې په جنوب کې اوه سوه پنځوس زره تنه)

د - په عربي شبه جزیره کې (په ټولیزه توګه عمان ، عربي متحده امارات او کویټ کې اکثره هندي او پاکستاني مهاجرین پنځه سوه زره تنه دي) .

ه – پاکستان کې (په ټولیزه توګه د بلوچستان د سند په صوبو کې ، پرته له براهوي میشتې تراړې څخه یې شمېر ۳۲۰۰۰۰۰ تنو ته رسېږي) .

د بلوچي ژبې د ختیځې او لویدیځې ډلې فونمیکه الفبا

ختیځه ډله:- au - ai-p-t-ṭ -č-k-b-ḍ - d - q- j- f-x-ɵ-s-š-ž-Y-m-ṇ - a- ā- ē - ō -i - ī -u - ū -(n)-w-l-ɣ-r-y-h-b-ō-z

لوېدیځه ډله: - au - ai-p-t-ṭ -b d- ḍ -j -q-(f)- s-š-(x)-z-ž-Y- ṇ - n-ṃ-r -ɣ -h-y- w-l -y- a - ā- ē - ō -i - ī -u - ū

په مورنۍ ژبه لیکنه د نولسمې پېړۍ د دویمې برو کمو خورو ورو آثارو پرته ، د ډېرې په شلمه پېړۍ کې د ۱۹۳۰ وروسته او په ځانګړې توګه له ۱۳۴۷ لمریزکال څخه د پاکستان د دولت د جوړېدو سره هممهاله محدوده شوه .

تاتي ژبه:

دا د تات ټبرژبه ده چې دا قوم د آذربایجان او داغستان په ځینو سیمو کې اوسېږي. ټول تاتي ژبي خلک اوس په آذري ژبه هم خبرې کوي. د داغستان تاتي ژبې اوسېدونکي د ژبې په ځانګړي توپیر سره روسي لیک کاروي. تاتي ژبه د آسي ژبې په څېر خپل ترکیبي حالت ساتلی دی او کیدای شي چې له منځنۍ ساکي ژبې له لهجې څخه تحول کړی وي.

تالشي ژبه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

داژبه د آذربایجان په خاوره کې وېل کېږي. تالشان د خزر بحیرې په لویدیځه غاړه اودهغې په غرنیو سیمو کې اوسېږي. دوي د قفقاز د دوو ژبو، آسي او تاتي تر څنګ د یوې څانګې په حیث له منځه ساکي څخه تحول کړی دی.

کومزاري ژبه:

دا ژبه د فارس خلیج جنوب په یوه سیمه کې او د عربستان شبه جزیرې شمال ته (بندرعباس ته مخامخ) وېل کېږي.

لري او بختیاري ژبه:

د صربستان په سیمه اود بختیاري قبایلو تر منځ څولهجې لکه (سري) او (لکي) رواج دی چې د نویو ایراني لهجو په کتارکې شمېرل کېږي.

۹-د تاریخ په اوږدو کې د آریاني ژبو ځانګړتیاوې:

دآریاني ژبولرغونې دوره ډېره پخوانۍ دوره ده.اوستا،لرغونې پرس، میدي اوساکي چې دخپلوډلیکونو اوشواهدو په وسیله پېژندل شوي دي ددې ژبو ترځنګ کېدای شي دژبپوهنې دنږېوالي له مخې دلرغونې سغدي،لرغونې پارتي،لرغونې خوارزمي او لرغونې پاختري ژبو په شتون باندې هم سړی باوري شي.داټولې معاصرې ژبې او ګډودونه په اصل کې له یوې واحدې چې آریاني مورینه Proto-Aryni نومېږي منشه اخستې ده .دآریاني مورینې یا لرغونې آریاني ژبې هېڅ لاسوند(سند) په لاس کې نشته. یوازې دهغې څخه پاتو شونوژبو د پرتلنې له لارې،چې لیکلي اسناد لري په اټکلي یافرزي بڼه کېدای شي دهغې په اړه ځینې مواد تثبیت کړو.آریاني ژبې ترکیبې ژبې وې دنومونو، ستاینومونو، نومزرو اوغونډلیز(نحوي) ونډه او رول یې په غونډله(جمله) کې د۷ یا ۸

(c) ketabton.com: The Digital Library

حالتونوله لاړې ترسره کېده؛ نومونه له دې شمېرو: یو ګړی، دوه ګړي او ډېر ګړي (مفرد، تثنیه او جمع) او له دې جنسونو: نارینه، ښځینه او نرښځو کی (مخنث) څخه برخمنې وي. د اضافت د تورو شمېرا و د نحوي بڼو او ننبوونډه هم ډېره لږه وه. د لرغونې، منځنۍ او معاصرې دورې ژبې په دوه څانګو: لویدیځه او ختیځه وېشل کېږي، چې د لویدیځې څانګې ژبې: منځنۍ پارسي (پهلوي ساساني)، پارتي (پهلوي اشکاني) د ترکیبي اکر (حالت) څخه تحلیلي حالت ته اوښتې دي. په دا سې حال کې چې ختیځې ژبې لکه سغدي، خوارزمي، باختري او آلاني د لرغونې ترکیبي بڼه د بشپړاوي یعنې تکامل سره ساتلې ده.(۱۳۴:۱مخ)

منځنۍ پارسي Middiam ژبه: دا پارسي د ساسانیانو رسمي ژبه وه او پارتي د اشکانیانو رسمي ژبه وه، منځنۍ پارسي د زړې پارسي پاتې شونې او د پارسي، د ري کلاسیک پارسي یا نوې پارسي مورده. د منځنۍ پارسي ډېرلیکونه په درېمه، څلورمه او پنځمه میلادي پېړۍ کې د ساساني پاچاهانو او د دغې دورې د سیاسي، مذهبي مشرانو له خوا لیکنې شوې او تر اوسه شته، چې بیا د سامانیانو په وخت کې د پارس له پولو اوښته، شمال او شمال ختیځ ته خپره شوه او ورو ورو یې د نورو وړو آریاني ژبو او ګړ دودونو ځای ونیوه. په ۷ او ۸ پېړۍ کې د عربو د برغلونو پر مهال د پارس، افغانستان ځینې شمالي برخې او مرکزي آسیا د پراخ قلمرو په ځینو برخو کې چې د خراسان په پراخوسیمو داخلې وې وېل کېده او (د عربو د سوبو او فوتوحاتو په وخت کې لرغونې نومیزې یعنې اسمي ځانګړنې، اوښتنې، د جنسیت یعنې نارینه او ښځینه او ګرامري حالت یعنې فاعل او مفعول د نومځرو تصریف تقریباً بشپړ له لاسه ورکړوو ۱۱:۲۹مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

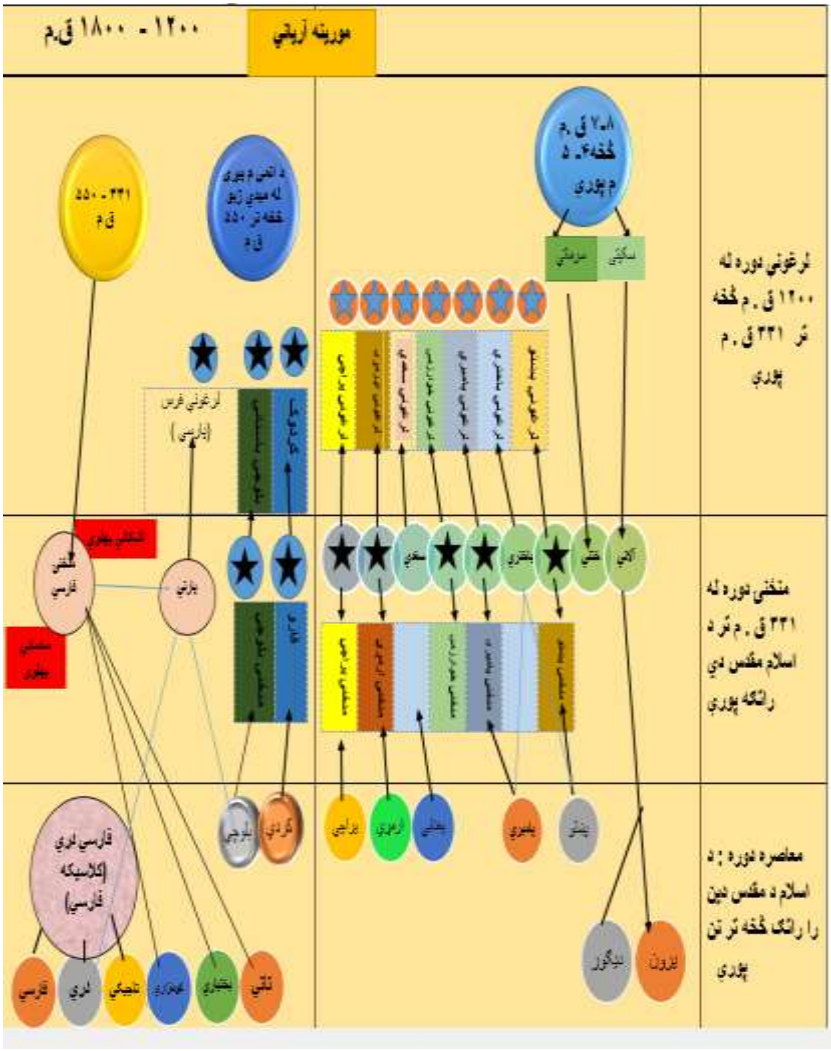

(c) ketabton.com: The Digital Library

دربیم څپرکی

۱۰- لرغونې دوره

۱۰-اوستاژبه (Awesta)

په آریاني ژبو او ادبیاتو کې تراوس مهاله پورې ترټولو مهم اولرغونی اثراوستا ژبه ګڼل کېږي، چې د ۷مخزېږدپېړۍ دزردشتي دین دمتونوټولګه په لاس راکوي، دعربو مسلمانانوپه لاس دآریانا له سوبې اویا فتحې وروسته دزردشت دین پلویان دهند سیمو ته ولاړل اوتراوسه پورې پاتې خلک هلته ژوند کوي اولرغونی کیش یې ساتلی چې لږاوډېر مذهبي ټولنه یې جوړه کړې ده چې په آریاناکې وروسته له دې یعنې داسلام له راتګ څخه زردشتیانوته ګبر ویل کېدل، که څه هم چې دآریاناپه ځینو سیموکې هم په لږشمېرزردشتیان اوسېدل دپارس اوهند په شمال غربي برخوکې ؛دهندوستان پارسیانوداوستاکتابونوپاتې شونې چې آریایي نیکونوپه لرغونوزمانوکې له آریاناڅخه راوړې وې دزردشتي دین کتاب لرغوني کیش سره یوځای وساتلې په آریایي قبایلوکې سندرې ،کیسې، داستانونه، حماسې اوافسانې په هغووختوکې چې یوځای په یوه ټاټوبي کې سره اوسېدل شتون درلود اودقبیلوي لږېدنو اومهاجرتونوسره سم داسندرې اوکیسې پراخې او ډول ډول شوي دي.(۱۴؛۲۵-۲۲مخونه)

او ورو ورو په تدریجي یې د هغه وخت دمذهبي موتونواوعبادتي لمانځنواو دعاوورنګ غوره کړی دی دبېلګې په توګه: (ویدا) سندرې په هندي ټبرونوکې لومړی ولسي روایات اوبیا لیکلي له یوه نسل بل نسل ته لږېدېدلي اودهغه وخت مذهبي بڼه یې موندلې ده.همدارنګه داسې سندرې

(c) ketabton.com: The Digital Library

او روایات باختري قبایلو هم درلودل کوم چې په خپل اصلي استوګنځي یاهبواد باختر کې پاتې او یایې دلوبدیځ لورته لېږد بدلي وه. ولې د ۱۷ او ۲ مخزېږدپېړۍ دزردشت دهغه وخت دین رامنځته کېدو هغوي ته دپای ټکی کېښود او په ځای یې د(ګاته)نظمونه جوړ شول، چې خلکو به ده (آهورموزد)یا اورمزد نومي ددوي په وینا خدای لمانځنې ته رابلل اودلرغوني باختر څخه دهغه وخت زردشت دین ورو ورو دلوبدیځ لورته خپرېده اوډېر ورو سته یې (میدیا) دمیدیانو واکمنۍ سیمې دمرکز په توګه وګرځېدله او مذهبي مشري یې د(مادیا) دمغانو قبیلې په غاړه شوه. دنومورې دین دپراختیا اوپیاوړتیا سره سم ورو ورو دزردشتي دین کتاب یاقانون یې بشپړجوړ شو او په هغه وخت کې یې ددې قانون پربنسټ(ګاتي) لوړ مقام او درناوي وړ وه .روایتاً له یونسل نه بل ته لېږد بدلی دی، چې ددې لېږد په بهیر کې څه ناڅه بدلون او تغیرات رامنځته کېږي په ځانګړي ډول په همدې متونو کې چې خپله دهغه وخت دمذهب بسټ اېښودونکي (زردشت) سره کوم تړاو اوړیکه نه لري.مګر دغه بدلون او تغیرات دیوه ګړدود یاډیالیکت نمونه نه ګڼل کېږي، داځکه چې بل ګړدود ته دنقل په صورت کې خپلې ځانګړنې نشي ساتلی، بلکې په لږیاډېره اندازه هغه دبل ګړدود ځانګړتیاوې مني، په همدې توګه دلیکنو اوکتیبوژبه په تدریج سره دعامو خبرواترواو افادې څخه لرې شوې او یوازې دهغه وخت دمذهبي چارودسرته رسولولپاره په کار وړل کېدله، څرنګه چې دمذهبي مسائیلو لپاره همدا یوه ژبه وه اودوختونوپه تېرېدسره دوروستیوو ختودلیکوالواو مؤلفینو له خوا کوم چې نوي مذهبي متون اولیکنې شوې، هغه هم په همدې ژبه وه نو له دې امله دا ژبه دعامو خبرواترو ووتله او له دې ځایه داستونزه پیل شوه چې په دغه مړه ژبه ترنورو لومړی متونونه او لیکني آثار تشخیص

(c) ketabton.com: The Digital Library

شي. داوستا ليکلی اثراو متونونه کښ دای شي لومړی ځل سل کاله دعيسی(ع) له زېږون د (ارشکانو) په وخت کې دآرامي الفبا او ابځود بنسټ او اساس په يو ډول ليکل شوي وو ، چې په هغوي کې دخپلواکو (واول) غږونو لپاره توري نه وه اودنا خپلواکو يعنې (کانسوننټونو) غږونو لپاره هم يو توری کولای شول، چې دډ پروغږونو لپاره وکارول شي. په همدې بنسټ ليکلي متون هم زمورږ لاسته نه دي راغلي او ځينې پوهان خو داحقيقت ښخي نه مني. بې اختلافه راتلونکې قانونچه د (ساسانيانو) په وخت کې د ۴ پېړۍ په پای يا د ۲ پېړۍ په منځ کې جوړه شوې ده ، هغه په استثنايي توګه نالیکلي اويا دارشکانو دمتن په وسيله دنالیکلي دود داغېزې لاندې تردغه وخته رارسېدلې ده . داوستايي دينې متونو لپاره دپهلوي الفبا پربنسټ ځانګړي توري په کار اچول شوي وه؛ چې هرتوري خپل تلفظ په بشپړه توګه ادا کاوه ددغو متونوټولګه ، (اوستا) نومېدله ، چې (بنسټ) او اساس معنا لري. په زړه پارسي کې ورته (استاک) کارېدله چې ژباړه اوتفسيريې په پهلوي ژبه نومېږي چې معنا يې پوهنه يا علم ده چې دپښتوژبې پې+ ژند =پېژندنه سره يې ريښه يوه ده له پورته ياد وخت وروسته داوستا دليکنې دويمه دوره پيل کېږي او په منځنۍ آسياکې داسلام دسپېځلي دي دخپرېدو او عربي الفبا دمنځته راتلو اوفرهنګي مسائيلوورو ورو کمزوي تجزيه او هېره شول. او يوازې دعبارت برخه پاتې شوه ، اوداوستايي متونونو ژبې اوکلتوري مسائيلولومړی حجم له ۴ برخې نه ډېرنه دی راپاتې (ارشاد اورنګزيب ۱۸۷مخ) څرنګه چې مخکې هم نغوته ورته وشوه کوم اوستا چې په لاس کې راپاتې دی په ۵ برخو وېشلی دی: يسنها ، ويسپرد ، وندیداد ، يشتها اوخورده اوستا له بل پلوه دژبنيو

(c) ketabton.com: The Digital Library

لرغونتوبونو او ځانګړنو له مخې اوستايي موتون په دوه ډلو وېشل شوي دي:۱ګاهاني ۲ مؤتخره اوستايي موتون(۲۰:۳۷مخ)

ځينو پوهانو اوستا ژبه دزړې اصلي آرياني ژبې څخه دويدي ژبې سره يوځای او غبرګه رامنځته شوې ګڼي او درامنځته کېدو ټاټوبی باختردی، چې باختري ژبې يې هم بولي، لومړنی اوستا چې دزردشت دوخت ژبه وه ؛او داوستا کتاب پرې کښل شوی وه ، ورو ورو له باختري څخه شاوخوا سيموته خپره شوه. اوددې زړې باختري اوستايي ژبې آثار نه دي راپاتې.(ګاته)چې داوستا يو ټوک دی دځېرونکوپه اند هغې زړې باختري او اوستاته تړدې دی(حبيبي-تاريخ،۱۹۲تر۱۹۳مخونه) اوستا ژبه دهغه وخت په روحاني مسائيلواو ددينې کتابونوپورې اړه درلوده اوپه وروستيووختونوکې همدې پورته يادو مسائيلوپورې منحصره پاتې شوه .(۱۸۷:۱۵مخ)

۱۰-۲داوستاکشف،څېړنې اوپېژندنې لنډه تاريخچه:

دلرغونويوناني، ارمني، سرياني اودعربو ليکوالواوپوهانو ليکنې داوستادديني اومذهبي کتابونو يادونه په لرغوني آرياناکې کوي همدارنګه د(۱۰تر۱۱پېړۍ) دفردوسي په شاهنامه کې دآرياني ژبو اوټبرونوحماسې ،افسانې په نظمونوکې داوستا يادونه شوې ده.دپورته يادونو سره سم ،پوهانوداوستا دلومړنۍ خطي نسخې په اړه په ۱۷ او ۱۸ زېږديزه پېړۍ کې خبرتيا اومعلومات ترلاسه کړل چې ديوځو ټوټويا خطي قطعودرلودونکې وه .څرنګه چې دالېکنۍ ټوټې په يوه ناپېژندل شوې ژبه

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکل شوې وې دوبلوا وکارونې وړنه وې. ترڅو پورې چې د ۱۸ پېړۍ په نیمایي کې یو فرانسوي څېړونکی دانکتیل دوپرون Anguetil Duperron په نوم (۱۷۳۱-۱۸۰۵ میلادي) هند ته سفر وکړاو داوستا پېژندنې بنسټ یې کېښود؛ نوموړي وروسته له دې چې څو خطي پانې داوستا سره، چې داکسفورډ په آرشیف کې وې بلداوآشنا شونو دهند په لوري یې په مسؤلیت سره سفر پیل کړاو داهیله او اتکل یې درلود چې داوستا دکتابونو رازونه به راسپړي. ده په هند کې شپه کاله تېرکړل (۱۷۵۵-۱۷۶۱ز) او له ډېرو ناخوالوسره مخ شو. دهغه وخت دزردشتي دین روحانیونوسره په اړیکه کې شواو دهغوي باور یې ترلاسه کړ. دلرغونو اوستایي موتونو په ویلو او مطالعه لاس پورې کړاو څو خطي نسخې یې په لاس راوړې په ۱۷۶۱ ز کال ببرته پاریس ته ستون شواو دراټول کړیو لیکنو نسخو په څېړنه یې لاس پورې کړ، چې وروسته دده دهڅو اوکوښښونو په پایله کې داوستا ژبې دژباړې لومړنۍ بڼه په یوه اروپایي ژبه (فرانسوي) منځته راغله او متونو نه یې داوستا ترسرلیک لاندې، دزردشت... له تعلیقاتو او حواشي سره خپاره شول.[۲]*

په دې توګه داوستا پېژندنې په برخه کې دالومړنۍ اثردی چې تراوسه پورې اوستا دآریاني ژبو او ادبیاتو په اړه ترټولو لرغونی اومهم اثر ګڼل کېږي. دوپرون دا څېړنه هم تردوه درې پېړیو او آن تراوسه دفیلالوژۍ، پوهانو، ژبپوهانو، تاریخ پوهانواوختیځ پوهانودډېرې پاملرنې ورګرځېدلې اودلوړځېړنیزارزښت څخه برخمن دی؛ ځکه چې ځینې برخې

---

[۲]* Zend Avesta Ovraga De zoroastre...trad.en fruncais sur poriϴnal zend.

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې داوستا لږترلږه دوه دوه نيم زره کاله مخکې د عيسی (ع) دزوکړې څخه زمانې پورې اړه لري اودهغه وخت دآرياني يا آريايي وګړو او ټبرونو د ژوند هر اړخيزې خاوې لږ او ډېرې څرګندوي لکه: تاريخي، کلتوري مسائيل ،دودونه ،مذهبي عقايد ،باورونه اودپهلوانۍ حماسې اتلولۍ په خپلو ليکنو کې رانغاړي. که څه هم چې دا لومړنی اثر دی او ارزښت ډېر لري خوځينې نيمګړتيا وې هم لري ځکه چې انکتيل دوپرون په فقه لغوي (فيلالوژيکي) پوه کې ځانګړې زده کړې اوتخصص نه لاره ،ځينې روايات پرته له دې چې ښه وځېړل شي منلي وه ،چې دا مسله بيا د سانسګرېټ پېژندنې او داندو اروپايي ژبود تطبيقي ګرامر د تاريخ په څېړلو سره پای ته ورسېده او داوستا اصليت وپېژندل شو.(۱۴:۲۲مخ)

وروسته له ده په کال (۱۸۲۲ز) کې يو ډنمارکي ژبپوه د (راسموس کريستيان راسک) په نوم (۱۸۳۲-۱۸۸۷ز) چې يو له بنسټ اېښودونکو د تطبيقي ژبپوهنې اوتاريخ دی داوستا ژبې لرغونتوب اوله لرغونې هندي ژبې (سانسګرېټ) سره يې نږدې خپلوي ثابته کړه .چې داوستا او سانسګرېټ ژبو نږدې والی د (بورنوف) فرانسوي سانسګرېټ پېژندونکي (۱۸۰۱تر ۱۸۵۲ز) پورې دپاملرنې اوکارونې وړوګرځېده او هغه ددواړوژبو نږدې خپلوی په مرسته دمنظمو پرتلنو او تطبيقو لوله لارې وکولای شول دمتنونو ډېرې هغه ځايونه چې نه لوستل کېدل او يا يې معنا اومفهوم نه ورکاوه کوم چې د (دوپرون) ژباړه وه اوځوک نه پرې پوهېدل چې ښه يې ولولي ده وکولای شول چې پرې پوه او ښه يې ولولي او په کې يې سمونې هم وکړي.ددغو اونوروژباړواواقتباسونو چې د سانسګرېټ ژبې نه E.Burnouf بورنوف ګټه واخسته له دې بريالی شو چې په اوستا پوهه تر لاسه او په ۱۸۳۳ ز.کال د (يسنه) تفسير لومړی ټوک خپور کړي.ددې ټوک

(c) ketabton.com: The Digital Library

په خپرولو سره يې داوستا ژبې دګرامر(ژبښودنې) اصلي قواعد او ځانګړنې وړاندې کړلې.داوستا کشف،ژباړه،تعبير اوتفسيريې چې په ډېره زيرکۍ او دقيقه کړنلاره يې (بورنوف)له خوا وړاندې شوه.*[3] دآ.ميه(Ā.Meillet) په آند «دسليم عقل ځواکمني اويا نبوغ په هغه کې څرګندېږي» چې ددې کارانداوآرياني ډلې او انداروپايي کورنۍ دژبپوهنې په بشپړاوي او پرمختګ کې يې ډېره اړينه اومهمه ونډه او رول ولوباوه.په همدې توګه کله چې په (۱۸۳۳ز) کال د F.boppف. بوف (۱۷۹۱تر۱۸۶۷ز) تطبيقي ژبښودنه(ګرامر) خپور اوچاپ شو؛ژبپوهانو ورسره سم اوستا ژبه دسانسګريټ،لرغوني يوناني،لاتيني او نورو لرغونو ژبوسره پرتله اوتطبيق کړه په ځېړنه اومطالعه يې بوخت شول.همداراز په ۱۹ پېړۍ کې دوه ځېړنيز مکتوبونه داوستا ځېړنې اومطالعې لپاره رامنځته شول،چې يو يې داوستا دتعبير اوسپړلوپه برخه کې ډېرى دمنځنۍ پارسي ژبې اوادبياتوپه روايا توتکيه کوله ؛ اوبل مکتب ،چې ډېرى له ژبپوهانورامنځته شوى وه دپارسي ژبې اوادبياتواو پارسيانو دروايا تواهميت اوصحت سموالى رد کړاودا وستايي ژبې دمتن دلوستلواوتقريرپه برخه کې دسناسګريټ سره په پرتلنه متکي وه .د۱۹پېړۍ په دويمه نيمايي کې ، يولړکوښښونه داوستا دهغوژباړل شويوآثارواو کره کتنې لاندې شويوموتونو چې زمورږ دوخت خلکوته رارسېدلي وه دخپراوي لپاره پيل شوو.داخبره ددې لپاره چې د اوستادتدوين اواستنساخ(له منځه تلو)اوږدتاريخ اولړۍ لري دبېلابېلو

---

*[3] E.Burnauf.cmmentaire surle yacna.T.۱.paris.-۱۸۳۳-۱۸۳۵.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیړیو په اوږدو کې دا لړۍ ترسره شوې. همدارنګه هغه پېښې او سرنوشت چې آریانا دا سلام سپېځلي دین دراتګ سره دا وستا نسخ ورسره لاس اوګریوان شو ډېرې اوږدې ستونزې لري. څرنګه چې او ستاډ پرو پخوانیو زمانو، وختونو او پیړیو کې په نالیکلې توګه حافظه په حافظه اونسل په نسل لېږدېده نو تبعاً به په ډېرشمېر بدلونونه او له منځه تلنې په کې راغلې وي او یو ډېرشمېر بدلونونه آن تردې کېدای شي چې په ډېره پیمانه، روایات، انګېرنې، باورونه، دودونه او کلتوري عقیدوي خرافاتي مسائیل به دتدوین او لیکلو تروخته په کې رامنځته شوې وي. همدارنګه ځینې څیزونه چې دآریایانو له خوا په هغه وخت کې نوي رامنځته شوي او په کې ورضمیمه شوي وي: بله مسله داچې څه وخت، څنګه او په کوم وخت، کوم ځای، څه شرایطو کې دا وستا متن لیکلوته هڅه او اقدام وشو، په آریانا او آریاني پېژندنه کې یوه پېچلې او کړکېچنه موضوع ده. دآریانا دلرغوني ختیځ او منځنۍ آسیا تاریخپوهان او دلرغونو پوهانو کتابونو، ادبیاتو، دژبو څېړونکو او دیني تاریخپوهانو دې موضوع درونبنانتیاله پاره خپله پاملرنه راواړوله او دځینې نیمګړتیاوو، ناسمو، ناقضو څیزونو اوچاروپه اړه په ببلابېلو برخو کې هراړخیز اندونه وړاندې کړل. چې اوس دټولو، آریاني اولرغونو ژبو دپېژندونکو له پاره یې ځینې نظرونه دمنلو وړنه دي اودزردشتیانو درواياتو پربنسټ داوستا دمتن ځینې برخې دهخامنشیانو په وخت کې شتون درلود او دغوایې په څرمنو لیکل شوې وې. هغه هم په زرین لیک وېشلی او په لوړو ودانیو کې ورځخه ساتنه کېده. داسې ویل کېږي چې دانسخې دسکندر مقدوني دیرغلونو په وخت کې له منځه ولاړې. اوبیا دلومړي ولاش یا بلاش (ولګز) په وخت کې دپارت پاچا (۵۱ تر ۷۸ ق.م) څرنګه چې له روایاتو ښکاري داوستا دمتن دتحریري

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکنې بیا رغونې هڅې پیل شوې او دګنج شېز(اورمیه) اورخونې (آتشګدې) ته وسپارل شو.کیدای شي چې دا روایات دتاریخ له پلوه سم وي.داسې ویل کېږي چې کولای شولومړنۍ اوستا چې په آرامي آبېڅو(لفبا) چې خپلواک یا مصوت توري یې نه درلودل لیکل شوې وي،نومورې الفبالږترلږه دمیلادي تاریخ دلومړنیو وختونو په شاوخواکې په آریانا اومنځنۍ آسیاکې دود شوه اودآریاني ژبو په لیکنه کې ترینه کار اخستل کېده.ډېرلاسوندونه اوشواهد داسې ښکاره کوي چې احتمالاً په همدې وخت کې داسې دودونه اوروسوم دیوناني کلتورپه مقابل کې راژوندي شول.چې ترټولومهمې ببلګې یې داوستایي ژبې دبیا رغونې اوتحکیم له پاره دادي ،چې دهغه وخت دولس او محلي دودونو، خرافاتو، دودونو، روسوموا وکلتوري مسائیلوراټولونه همدرانګه دولسي کیسواو ډول ډول ټوټکو، پالونو،افسانو،لیکنې هماغه کوښښونه دي چې داوستا دلرغونو دودونومذهبي مسائیلودساتلو لپاره وشول او وروسته بیا داوستا احکامو اومطالبوته ورننوتل.دلرغونو ساسانیانو په وخت کې کله چې آریایانو سره یې ګډوند درلوده داوستا دببلابېلو موتونودراټولوامر یې ورکړلو،ترڅو دهغه وخت زردشتي دین پاینبت اوپیاوړتیا پاتې شي او یوشمېرمذهبي بهیرونه ورسره یوځای ترڅو دهغه وخت دروحانیونواو زردشتي مشرانواو واکمنودګټو ځواب ویونکي وي.داسې وېل کېږي چې دهغه وخت زردشتي دین محریرینو (لیکوالو) ،روحانیونو،داوستادمدون متن څخه هغه څه چې ددوي په اند اصیل ،لرغوني او ددوي له ګټو اوغوښتنو سره سم نه وه ترې لرې کړل.او هغه څه چې ددوي او(کش) له غوښتنو سره سم او ګټې یې تضمین کولې پرې وړې ورکړل. اودښه رسم دیني تلفظ دتثبیت په موخه یې دهغه کتاب له پاره ځانګړې اوستایي الفبا

(c) ketabton.com: The Digital Library

تدوین کړه او څو خپلواک اوناخپلواک غړونه او توري (مصوت، مصمت) پرې وړې کړل. باید یادونه وشي چې داوستا تدوینول دمذهبي روحانیونو له خوا ددې سبب شول چې زورې متن له ډېرو تحریفاتو او لاسوهنو سره مخامخ شي او داصلي متن دټاکلو بیارامنځته کولو پروسه یې له ستونزو سره مخامخ کړه ،ځکه چې هغه لومړنۍ ژبه داوستا ددوي یعنې روحانیونوله پاره مړه او دنه پوهېدنې وړښکارېده. په دې توګه یې داوستا لرغونې ژبه ددیني او مذهبي اړتیاووامراسمو له پاره ساتل شوې وه .دهغه وخت په منځنۍ پارسي وژبارله او داوستا تفسیر او نورنسبي کتابونه چې اوستا پورې یې تړاو درلود په همدې ژبه رامنځته شول.په ښکاره خوداسې ویل کېږي چې داوستا وروستی متن دهغه وخت ددیني موازینوسره برابروه په څلورمه زېدیز پیړۍ کې ددوهم شاپور (۳۱۰تر ۳۷۹ میلادي) په وخت کې تدوین شوی دی او ژباړه یې منځنۍ پارسي لیکل شوې ده تفسیر یې په شپږمه پېړۍ کې دلومړي خسرو د واکمنۍ په موده کې (۵۳۱تر ۵۷۹ ز) ترسره شوه.(۱۴- ۲۸تر ۷۲مخونو) څرنګه چې مخکې څېړنو کې ورته په تفصیل سره نغوته وشوه داوستا پېژندنې په برخه کې دوه مکتوبونه رامنځته شول.

۱-یوسنتي مکتب (فردریشن شپیګلFriedrich Spiegelف.یوستی) چې دمنځنۍ پارسي ژبې په لیکنواو زرتشتي ادبیاتومتکي وو.

۲- پرتلیزمکتب- تاریخي (ر.روث اونور) چې دکاربنا او بنسټ یې دتطبیقي ژبپوهنې پرښونواو اطلاعاتوولاړوه او دزړوهندي موتونوپه نشرشواهدوسره ترڅېړنې لاندې نیول.د ۱۹ پېړۍ په وروستیوکې دپورته یادودوه مکتبونوله کړنلارو څخه یو هدفمند ترکیب رامنځته شو ،چې په دې برخه کې دکارفرېدرېشن ګلدنرKarlpriedrich Geldnerنوم

(c) ketabton.com: The Digital Library

دیادولووړ او اړین دی، کوم چې دده انتقادي او ستایيي متن (۱۸۸۲تر۱۸۹۹ز) تراوسه بې جوګې دی.همدارازجیمز ډارمستټر (James Darmesteter) هم داوستا بشپړه ژباړه او په زړه پورې توضیحات سره برابراو وړاندې کړل(۱۸۹۲-۱۸۹۳ز) همدارنګه په دې برخه کې باید له ه-هوپشمان او و.جکسون نوم واخستل شي، رک. بارتولومه، چې ډېرمهم اثریې له هغو عبارت دی (دآریاني ژبې له تاریخ مخکې دوره)(دلرغونې پارسي او اوستاژبې) او د(لرغونې آریاني قاموس) په اوستا پېژندنه کې نوی دوران رامنځته کړاو اوس هم دپوهنې اواطلاعاتودارزښت او اهمیت وړ اوډکه کنجینه شمېرل کېږي په شلمه پېړۍ کې هم اوستا پېژندنه یا پوهنه په ډېری هېوادونوکې پرمخ ولاړه هغه پوهان ،چې داوستا په ببلابېلوارخونو اومسائیلو ،پلټنه اوخېړنه کړې ده عبارت دي له: هانس رایشلت(Hansrilchelt) ،پوهان هنرېش هوپشمان (Gohann Heinrich Habschmann) ،هـ یونکر،ی هرتل وهلومت هومباخ Helmut humbach له المان: ا.بنونیست،ژ.وومزی وی.دوشن ګیلمن له فرانسې:و.هنینګ،هـ بیلي وچ.ګرشوېچ. له انګلستان :ای.کوربلوېچ له لهستان:ګ.مورګنسترن،آ.کریستنس،ک.بارو هـ نېبرک.له اسکاندنیاوي: آنکلساریا او نورپارسي څېړونکي په هند

(تاوادیا هم چې په المانې کې دخېړنې کسب اوشغل درلودله همدې ډلې راپورته شوی دی) ،م. اسمېت.له متحده ایالاتو: اوآ.آ.فریمان،آبایف وا.آ.برتلس له اتحاد شوروي. البته دا لړۍ چې پورته یاده شوه یوځه نیمګړتیا وې لري په ځانګړې توګه داچې ټول هغه څېړونکي چې داندو اروپایي کورنۍ دژبو په تاریخ پرتلیز ګرامر اوځانګړې توګه دآریاني ژبو

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره سروکار لري اوستا په ببلابلو سطحو کې په څېړنو او مطالعه هم بوخت وه[۱۳،۱۰۰تر۱۰۱مخونو]

۱۰-۳داوستا ابېخي یا الفبا:

دتاریخي څېړنو اوپلټنو څخه داسې ښکاري چې دا لیک په غالب ګمان سره دساسانیانو دواکمنۍ ددورې په وروستیو کې رامنځته شوی وي.او دیوې ژبې دغږونو دسمو تلفظي بڼو دتثبیت له پاره په نړیوالـه کچـه یومناسب اودقیق لیک ګټل شوی دی.دالیک دپهلوي آرامي پربنسټ وضع شوی اودښۍ خوا څخه کېنۍ لورته لیکل کېده.[۳۲،۱۲مخ]

(اوددبیرې دیـن) یعنـي دینـي لیـک ورتـه وېـل کېـده ،دالیـک ۴۸ تـوري(غږیزې نښـې) لري،چې لـه دې ډلې څخـه ۱۴ نښې خپلـواک غږونـه (واول) او څلـوردیرش نښې دنـاخپلواکو اونـیم واکـو غږونـو (کانسـوننټ، سـیمي واول) دي.داتـوري لـه حلقـي تورو څخـه پیـل شـوي او پـه شونډیزو تورو پای ته رسېږي په دې معنا چې کـه څه هم توري دسم تلفظي روش،دحلق،خـولې ،ژبې،غاښونو اوشـونډو لـه مخـې ادا کېـږي اصـلي داوستا ژبې دغږونو دادا اوتلفظ څخه زمونږ پوهاوی ټولیز،کلي او اجمالي دی؛ځکه چې هوازې دهندي پارسي دموببدانو پرتلفظ دی.په همدې بنسټ دتلفظ کړنلاره او شیوه یې دهغوي دمورنۍ ژبې چې کله ګجراتي اوکله هم سندي یـا آریـاني ګروډونـه او لهجـې دي پـه هغـه تلفـظ کې بې اغیـزې نـه دي(تاریخ زبان فارسي-خانلري) پـه ښکاره توګه تکیـه پـه لرغـوني آریـاني دموسیقۍ په ډول تکیه ده او دا تکیه په اسـتایي کې کلمه کلمه(ګاهاني) پـه ځای پاتې شوې ده ،ولې پـه نوې اوسـتایي اولرغـوني پارسي کې دشدت تکیه دهغوي ځای نیولی ده.[۱۲، ۷۹مخ]

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدارنګه داوستا ډېره لرغوني نسخه (K-۷) په نوم یاد ېږي چې دکوپنهاګن پوهنتون په کتابتون کې شتون لري اوپه ۱۳۲۸ میلادي کال کې لیکل شوې ده. a āəə e ē o ōãạ l ī u ū k g γ x č Ĵ t d ō ɵ ţ p b w f ŋ ń n m y v r s z š ž h ĥ x دلته د بارتلمه په اند (نظر) د (و) توري ته (y – v) ټاکلي (انتخاب) او هوفمان (ii و uu) ټاکلي دي.

د اوستا د خپلواکو غږونو جدول (چوکاټ):

لنډ	a	i	u	ə	e	O	
لوړ	ā	ī	ū	ə̈	ē	Ō	ǎ
غبرګ غږ	ao	āi	āu	ə̈u	aē	Ōi	

د اوستا او زړې پارسي ېېواکه غږونه:

	شوندیز Labial	غاښیز dental	تالویز Palatal	ملازي Velar	ستونیز Glotta
انسدادي Plosive	p b	t d		k g	
مرکب Affricate			č ĵ		
موښلي Tricative	f (β)	sθ (zδ)	šž	x γ	H
روان Liquid		lr			
خیشومي nasal	m	n		(ŋ)	

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۰-۴ داوستايي ليک تاريخچه:

څرنګه چې مخکې موهم يادونه وکړه داوستايي ژبې ۴۸ توري راپاتې دي ، ولې شمېرېې له دې څخه ډېر وه .په دې اړه مسعودي په خپل کتاب (التنبيه والاشراف) کې چې د ۳۴۵ لمريزکال تآليف دی ، دهغو توروشمېرچې اوستاپرې ليکل شوې اوهغه ليک چې زردشت منځ ته راوړی دی ۲۰ توري ښوولي.همداراز ابن الندیم په الفهرست کتاب چې په ۳۷۷ لمريز کې ليکل شوی(دعبدالله بن مقفع په ۱۴۲ لمريزکال وفات) په نقل ليکي :پارسيانولره ۷ ډوله کتابونه دي چې موخه يې آريايان دي يو له هغوڅخه الفباوه چې ديني کتابونه په هغه ليکل اوهغه يې د(دبيره دين نوماوه) اوپه هغه به يې اوستا ليکله بل ليک هم لري، چې هغه ته به يې (دبيره ويش) ويلواو ۳۲۵ توري لري اوپه هغه فراست (قواروي ياقيافوي آثار)اوزجر(برزالي اوپه ډول يې) داوبوشره هار، دغورېونګهار، دسترګو اشارې اودهمدې په شان به يې پرې ليکل.دعيسی (ع) دپيدا ېښت څخه په سلګونو کاله دمخه په آريانا اوهند کې تجويد دود وو.په دې معناچې سندرې ، سرودونه اودعايې به يې په زمزمو ، وزن اوآهنګ ويلې.ډېرد قت په سم ويلو او آهنګ له وتونزوڅخه دتوروسم تلفظ، ډېرارزښت درلوده اوددې ادعا اغېزه چې دخدای په درکې دمنلو وړګرځي په سم ويلواوښه تلفظ پورې تړلې وې، چې داپه خپله په هغه وخت کې يوه پوهه اوعلم وو.چې په هغه کې په دې سمو ويلو ، په آهنګ سره اودوتونزويا مخارجوڅخه دتورو او غږونو دسم تلفظ څخه بحث پرې کېده ، چې دا پوهه دمنځنيو پېړيوڅخه راپدېخوا دتجويد په نوم يادې او يادېږي.داوستا له تدوينېدواو کتاب په څېرجوړېدوڅخه وروسته ، دمذهبي موتونودلوستنې اوقرات په موخه ځانګړي توري يانښې دظبط او زمزمولهپاره شتون درلود.په همدې توګه داوستا او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویداګانو دسم لوستنې دزده کړې له پاره دقیق او په ترتیب تګلارې او روشونه دآهنګونو ،غږیزو وتونځو ،قطع وصل په ځنډ او پیوست ویلو په لوړیا غلي غږ ویلو او داسې نورو مسائیلو له پاره درلودل. تجوید چې اوس عربي اصطلاح پېژندل کېږي په لغت کې دښه کولو په معنا ده او په اصطلاح کې ادا کول دهرتوري له ځانګړي غږیز وتونځي دهغه توري له پاره دی، په داسې بڼه چې وپېژندل شي دیوډول تورولـه منځ څخه. دتجوید کلمه په عربي کې د(جاد) لـه ریښې څخه دی او داکلمه په هېڅ بڼه اوصیغه په ادبیاتو کې نه ده کاربدلې، لغوي معنایې داصطلاحي سره هېڅ ډول اړیکه نه لري.دجاد کلمه په واقیعت کې معرب (ګاثا GāΘāwg̊wg̊) اوستایي ده چې دسرود یا سندرې په آهنګ سره ویلو معنا لري(دآریاني ګ بدلون په عربي ج سره دډېری عربي تاریخ پوهانو په آثارو کې لیدل شوی دی.وپلیامزجکسون A.V.W jackson ،ویلهلم ګایګر W.Geiger اوکرستیان برتلومه Chr.Bartholomae دتورو تلفظي په لړ تو پیر د نظر سره په لاندې توګه وېشلي دي تهجي توري له درې وتونځو راوزي:۱- حلق۲- خوله۳- شونډې، غاښونه اوخیشوم.چې هریو له دې ۳ څخه هم څو وتونزې لري:حلق ۳ وتونځي لري، خوله ۱۰ وتونځي لري، شنډې اوغاښونه هم څو وتونځي لري.(۹۸:۱۳مخ)

۱۰-۵داوستا تدوین

دمخکښنیو څېړنو پربنسټ داوستا لیک داوستا په سرنوشت او سرګذشت پورې تړلې مسئله ده. د(اومونډ بردوزیکلي) دځېړنې پربنسټ لومړنی انځوریزیا تصویري لیک په لویه آریاناکې دود وه ،چې اوستا پرې لیکل شوې وه اودمقدوني سکندر دیرغلونو په ترڅ کې اوستا یي متنونه ګډوډ

(c) ketabton.com: The Digital Library

او خواره واره شول، چې وروسته بيا څوآرياييې پاچاهانو په ببلابېلو دوروکې هڅې وکړې چې دا متون راټول او بيايې له سره تدوين کړي.داسلامي لومړيو پېړيو دليکوالو په ليکنو کې په عربي او پارسي ژبو څو ګواري داخبرې راغلې دي، چې سکندر دزردشت کتاب (اوستا) چې دغويانو په ۱۲۰۰ ځرمنو ليکل شوی وو ،وسوځاوه اوله دې برخو څخه يې يوه برخه په ساتنځايونو کې پاتې شوه داخبرې اومعلومات دثعالبي، مسعودي، ابن مسکويه، طبري او ابن بلخي په روايا تو کې يوشان راغلي دي.داوستا دليکلو هڅې داشکاني دپيدا ېښت په دوره اودساسانيدورې په پيل کې، مخکې له دې چې په اوسني ليک وليکل شي روانې اوموجودې وې.له دې څخه داسې ښکاري چې کېدای شي اوستا ډېروختونه سينه په سينه حفظ اوساتل شوې وي اوله پخوانيو موتونو اوځېرنو څخه داسې ښکاري چې داشکاني دورې دلومړي بالاش په زمانه کې او يا دساسانيانو په وختونو کې هڅې شوې وي چې دهغه مهال په دوديز ليک په هغې الفبا چې اوستا ژبه پرې وليکل شوه، له آرامي ليکدود څخه اقتباس شوې ده اوپهلوي ليک له آرامي څخه اقتباس شوی دی اودهغه له مخې يې يونوی ليک اختراع کړاو اوستايې پرې وليکله .کېدای شي اوستا په ۴ زېرديز پېړۍ کې ليکل شوې وي او وروستی تدوين يې په ۱۲ ميلادي پېړۍ کې شوی وي.ولې داسې ويل کېږي، چې نالیکلی دوديعنې په يادوزده کول يې د(موبدانو) له خو ترپايه ساتل شوی وو.داوستا ليکلې نسخې ډېرې دي او هغه اوستا چې اوس راپاتې ده ددې پروپخوا ادبياتو پاتې شونې ده ، څه ناڅه نيمګړې او آن چې په يوه لاس ليکل شوې ده .داسې اوستا چې ټول موتون په کې وي په لاس کې نشته او داشته اوستا له ببلابېلو موتونو څخه راټوله شوې ده چې داوستا متن

(c) ketabton.com: The Digital Library

دپاتې شوي لوی ادب راټولې شوې برخې دي، چې زردشت دهغې بنسټ ایښودونکی او منځته راوړنکی وو. له همدې امله داوستا د پیدایښت ځای اومهال ټاکنه ،دزردشت دتاریخ دراخرګندېدو اودآریاني ټبرونوله دیني باورونواو تصوراتوسره نږدې اړیکې لري. دزردشت دژوندانه دمهال اوځای په اړه دنظریاتوببلابېلوالی شتون لري، ځینې پوهان په دې باوردي چې زردشت دژوند وختونه دمقدونې سکندر دیرغل څخه ۳۵۸ کاله وړاندې وه ،یعنې د۷مخزېږدپېړۍ وروستۍ برخې یا د۶ میلادي پېړۍ لومړۍ وختونه ګڼي. ولې ځینې نورېیا دګاټونودزور ګردوداو لهجې ځانګړتیاووته اودویدایي سانسګریټ سره دهغې نږدې والي ته په کتودزردشت دژوند وختونه ددویمې مخزېږد زریزې وروستي وختونه یا دلومړۍ مخزېږدزریزې لومړني وختونه ګڼي. دیادونې وړده چې دګاټونولهجه دځینو اړخونوله املهآن دویدایي سانسګریټ څخه زړه ښکاري. هغه دودیزنظرچې دزردشت استوګنځی یې آذربایجان باله نور دمنلووړنه دی. په ځواکمن احتمال سره دزردشت ټاټوبی دلویې آریانا دختیځوسیمو څخه ګڼل شوی. تراوسه دبلخ ،سغداوخورازم سیمې په لاندې دلایلوسره دزردشت دلومړنیو کړنو او فعالیتونوسیمې ګڼل شوې دي: دزردشتیزم پالنې زانګواو داوستادتدوین ځای دلویې آریانا ختیځې سیمې ګڼل شوې دي چې وروسته بیا له هغه ځایه ټولې مرکزي آسیاته زردشتیزم خپورشوی دی.

۱- داوستا جغرافیایي مطالب دآریانا ختیځې سیمې راپېژني.

۲- داوستا دحماسي مضامینواړیکې دختیځ له حماسي روایاتوسره یوشان دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳-دپارسیانو روایات دزرتشت ظهورله باختر(بلخ) او دزرتشتیانو سپښلي ځایونه دآریانا ختیځ سیمې ګڼي.
۴-ژبپوهان دهغوکلمو په راتولوسره چې په یوناني زړومتنونوکې دباکتریایي(لرغونی بلخ) ترسرلیک لاندې راغلي اوهم دهغوکلمواو نومونو په شننې سره چې په ارامي او یوناني کتیبواو اسنادوکې دباکتریا څخه ترلاسه شوي،دې نتیجې ته رسېدلي دي چې ددې موادوژبه داوستایي ژبې سره توپیر نه لري اوپه دواړواوستایي ګړدودونوکې کېدای شي ددغولفظي موادوشواهد ومومو.دیادونې وړده،داوستایي ژبې لومړنی ګرامر،چې دویلیمزجکسن په ۱۸۷۷زکال خپورکړدباختري ژبې دګرامرنوم یې درلود.
۵-دبلخ وروستي پاچاګشتاسپ،چې له کیاني کورنۍ څخه وه،پرآریانیم وېجو واکمن و،زرتشت دده په وخت کې راڅرګند شواو ده ته یې خپل دین ورانده کړ.

۱۰-۲داوستا منځپانګه

دمنځپانګې له مخې اوستا په درې برخو وېشل کېږي:
۱-ګاهانیکGaδānlg/Gahāīg په ګاتونواو دهغې په تفسیرونو باندې لیکنې لري اوعرفاني،معنوي مسائیل رانغاړي.
۲-هادیک مانسریکHadig Mansarīg دعاګانې او ذکرونه په کې لیکل شوي دي،چې په دیني اومذهبي مراسمو کې به وېل او لوستل کېده.
۳-داریک Dātig/Dādig فقهي متون دي،هغه څه چې داوستا په نوم تدوین شوي دي دلیک اوژبنۍ لیکنې له مخې یوشان نه دي،ژبپوهانو هغه په دو برخووېشلي دي،چې یوه یې زړه اوستا یا ګاتونه؛او بله یې معاصره

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوستا ده .ګاتونه: G.Ă.Θ.Ă دسندرو او سرود په معنا دی اوویونکی یې په خپله زرتشت دی دشېرژبه ددې سبب شوې چې ددې سرودونو د مفاهیمو اومعناسم درک یې ستونزمن کړی دی.ګاتونه دآریانا ډېرلرلږادبي آثاردي، چې دریګ ویداسره په یووخت اوهمهاله ګډل شوې دي، ویلم جکسن لیکي:«دېوې قاعدې په توګه اوستا په خپل ذات کې ډېره زړه ده ؛اوپه عمومي توګه په هماغه کچه دسانسګرېت وېدونه اوکله کله ،نه همېشه حتآ له هغې څخه ډېر زاړه معلومېږي»اوستا څو ټوټه ییزاثردی اودهغې برخې دغای، وخت اوپیدایښت له مخې یوشان نه دي.داوستا ډېرې لرغونې برخې یعنې ګاتونه دمخزېږد دویمې زریزې په لومړنۍ نیمایي کې دآریایانوپه تاتوبي کې منځته راغلي دي، ګاتونه ډېرلرغونی سبک لري ،ګرامر یې دمعاصرې یا متآخرې اوستا په پرتله سم دي.ځېنې اوستایي ګرامري قوانین په کې په بشپړه توګه مراعات شوې دي، د کلموورو ستي خپلواک غږونه(واولونه) یې ډېرراښکودي، دکانسوننټ غږونه یې لکه Dاو Gدمعاصرې اوستا برعکس دکلموپه منځ کې بدلون نه دی موندلی.(۱:۷۲۳مخ)

۱۰-۷ اوستاګاتونه

Baga-baϒa بغ، Raga-Raϒaرغا-په بدخشان کې یوه سیمه ده-Dādig dātigفقهي قانون، Ada-ataوروسته –بیا.ګاتونه اوولس سرودنه لري ،چې په یسنونوکې دي اوپرپنځو برخو وېشل شوي دي:اهنوګات gāΘā Ahynauuaitiدسرداری، اوبادارې په معنا.، اشتودګات gāΘā uštauuaitiدسلامتي اوعافیت په معنا. ، سپنتمدګاټ gāΘā Spantāmainitiدعقل ډېرونکي په

(c) ketabton.com: The Digital Library

معنا.،وهوخشترګاټ Vahuxšaϴra gāϴā دنېکې واکمنۍ اولاسبري
په معنا.،وهیشتوایشت ګات Vahištošt gāϴā
دنېې غوښتنې اونېکې شتمنۍ په معنا.

۱۰-۸معاصره اوستا

دا اوستا دزرتشتیانودننې دین کتاب له شپږ برخوڅخه پنځه برخې جوړوي.(۱۹:۱۸۱مخ) په دې برخه کې دوروستیوعقایدوسره مخامخ کېږو ،دمعاصرې اوستادتألیف اوتدوین په اړه پریکنده نظرنه شو ځرګندولی اواحتمال لري چې ډېرلرغونی یې هپتنګهایتي Haptanghaiti داووڅېرکویسنونه دي ،چې په ۳۵-۴۱ یسنونوکې راغونډ اومطالب یې په نثردي،ترګاټونووروسته داوستا ډېره لرغونې برخه ده.

۱۰-۸-۱یسنونه: دلمانځنې اودعا په معنادي،چې دوه اویاڅېرکي لري،له دې ډلې څخه یې اوولس څېرکي دګاټونودي اوپاتې نوراته دېرش څېرکي یې یسنونه دي.دوه روحانیون،چې زوتZut او راسپي Raspi نومېدل ددیني یسني مراسمو په ورځ دهوم Homa دګیا شیره زېښې او له دم کړوشیدوسره یې خوري او ګډوي یې.

۱۰-۸-۲یشتونه: یشتونه له لغوي پلوه دیس له کلمې سره هم ریښه دي اوټکي په ټکي معنایې لمانځنه او دعاده.په دې سرودونوکې خدایان ستایل شوي اوزړو خدایانو لکه:Miϴraمهر،ناهید Anahita تشترTištraاونوروته ځانګړي شوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۰-۸-۳ ویسپرد: دسرودونو په معناده ،مطالب يې ديسن سره ورته والی لري؛ کېدای شي ديسنونو له متونو څخه اقتباس شوی وي،چې دنوروز په دودونو او مراسمو(شپږوني فصلي جشنونه) کې به وېل کېده.وسپرد ۲۴ څپرکي لري.

۱۰-۸-۴ وندیداد: وندیوداد-اوستا Vi-daēva-dēta د(دیو قانون ماتوونکي په معنا یادهغه چاچې قانون يې له دېوانو ګوښې اوېښل دي یا ددېود قانون ضد معنا ده.) ددوي په اصطلاح دېوان خدایان دي او آریاني وو.چې په مزد یسنایي دین کې شرل شوي او رټل شوي دي. وېندوداد په لمانځه ، پاکوالیو دیني آدابو او ګناهونو پورې د اړوندو آدابو او قوانینو ټولګه ده ، مطلب يې دپوښتنو او ځوابونو په بڼه راوړل شوی دی،پوښتنې دزردشت له خولې اهورامزداته خطاب دي او اهورامزدا په هره برخه کې پوښتنوته ځوابونه وایي دواستا ددې برخې دتألیف نسبت له زرتشت څخه راوروسته دورو ته کېږي،مګر مطالب يې له دې زمانې څخه ډېرلرغوني او ځینوځایونو کې آن له زردشت څخه ترمخه دورو پورې تړاو لري،دوندیداد دمتن دګرامر له پلوه تحریف شوی دی،دنورومتونولکه: دیسنونو او یشتونو په پرتله اوستایي ګرامري قواعد په کې په سمه توګه نه دي مراعات شوي وندېوداد ۲۲ فرګرده(څپرکي)لري لومړی فصل يې ۱۲ټوټوځمکو اودویم څپرکی يې درجم د داستان په اړه دی،له دریم فصل څخه تر ۱۹ څپرکي پورې دزردشتي ديني قوانین راغلي او وروستي درې څپرکي دهغه مهال له طبابت څخه بحث کوي.(۲۰۱-۲۰۷مخونه)

۱۰-۹ کوچنۍ اوستا

په دې اوستاکې لنډې دعاګانې دي چې عادي خلکو به په خپلو موقیعتونو پورې اړوندودو دونوکې لوستلې،اوتدوین يې احتمالاً په څلورمه میلادي

(c) ketabton.com: The Digital Library

پېړۍ کې دويم ساساني شاپور په وختونو کې شوی دی. داوستا اوخرده اوستامتون غالباً دپازند له متونو سره يوځای وي مطلب يې په ټولو خطي نسخو کې سره يوډول نه ده. دخرده اوستا مطلب داشم آوهويسا اهووال ييرو، ينګه ها تام په دعاګانو سره يې چې دزرتشتيانو اصلي دعاګاني دي پيل کېږي. مهمې برخې يې دنيرنګې کستي، سورش باژ، دهريشام دعا، پنځه ځای اونوروځخه عبارت دي. تراوسه پورې چې داوستا ژبې معتبرې ژباړې اوژبنۍ څېړنې ترسره شوي دنړۍ نامتو پوهانو نه ځلو: کريستان باتلومه Chrbartholomae، ګيګر Geiger، ګلدنر Geldner، هوپشمان Hubschmann، جکسن Jakson اوانسلر Inslor پورې اړه لري.(۱: ۷۲۲-۷۲۴مخونه)

په پای کې ويلای شو چې اوستاژبه هغه ژبه ده چې دزرتشتي دين لارښوونې پرې شوې وې اود(يسنونو، يشتونو، ويسپرد، وندېداد اوکوچنۍ او معاصره اوستا) په دې پورې اړونده آثاروځخه پرته ددې ژبې نورې هېڅ نښې نښانې په لاس کې نشته، آن تردې چې په خپله داوستا په متونو کې هم ددې ژبې اصلي نوم ته نغوته نه ده شوې اود اوستا کلمه هم په خپله په اوستايي متونو کې نه ده راغلې چې دلومړي ځل له پاره په پهلوي متونو کې داپستاک Apastāk کلمه او کلاسيکو پارسي متونو کې داپستا، اوستا، استااو وستا په بڼه راغلې ده همدا راز په عربي متونو کې داپستاک، اپستاق... راغلې. ددې کلمې دقيقه معنا نښکاره نه ده په قوي احتمال دستاينې او په ځينې متونو کې د(بنستې، اصل اواصلي متن) معنايې هم ورکړې ده. چې داژبه دلويې آريانا دلرغونوژبو څخه ده، لرغونې آرياني ژبې اصطلاحاً هغوژبوته وېل کېږي چې ددويمې مخزېږد زريزې له وروستيو څخه تردې سوه مخزېږد پورې، په ختيځ کې دشمالي چين له

(c) ketabton.com: The Digital Library

پولو څخه (د ساکي قبايلو ترمنځ) ترتوري بحيري پورې او په لوېديځ کې دآزوف تربحيري (د سکيتي قبايلو ترمنځ)، په شمال لوېديځ کې (د ميدي قبايلو ترمنځ) او سهيل لورته دهند ترپولو دآرياني ټبرونو دبېلتون له مهاله ،دآرياني ټبرونو ترمنځ په پراخه ساحه کې وېل کېدې. او ستا ژبه هېڅ يو پېژندل شوي آرياني قوم ته نه شو منسوبولی. او ستا ژبه په حقيقت کې دګڼو ديني متونو ټولګه ده چې په بېلابېلو دورو، بېلابېلو سيمو او بېلابېلو وګړو په وسيله رامنځته شوې ده، تراوسه هېڅ يوه معاصره ژبه نه شو کولای چې د اوستا ژبې مستقيمه يا مخامخ اوښتې بڼه يا پاتې شوني وګڼو. مګر دالماني ژبپوهانو او پو هاند ډاکټر مجاور احمد زيار دځېرنو او کره لاسوندونو پربنسټ پښتو ژبه مستقيماً د اوستا پاتې شوني ده، او بل نظر داسې ده چې ساکي له اوستا او پښتو له ساکي څخه مستقيماً پاتې شوني ژبې دي (www.zyar.net:۳۳)

۱۱-زاړه فرس قبايل

د آريايي قبايلو څخه بله ډله چې ده هغه آرياني ژبې پارسيان يا لرغوني پارسيان دي. چې د لرغوني ختيځ تاريخ کې يې د نورو ټبرونو په څېر ونډه درلوده ، پوهان داسې باور لري چې «پادشوا» چې د آشوري د نهمې مخزيږد پيړۍ په لوکو کې ليدل کيده ، (يعنې تقريباً په لرغونو منابعو کې د ميدي قبايلو په اړه لومړنيو معلوماتو او اطلاعاتو رامنځته کيدو سره سم) تر ټولو لرغونې تذکره ده ، چې د نومورو قبايلو په اړه په لرغونو آثارو کې شاهدي ورکوي.[۴]

[۴] دياکونوف د ميديا نو په تاريخ کې د يادشوا ناحيه پرته له فارسيانو بولي (يادشوا په ناحيه کې پارسيان نه وه).۵۹ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

په هغه دوره کې پارسی قبایلو د یو ځواکمن او خپلواک قوت په توګه د نړۍ په تاریخ کې میدان ته نه دي دانګلي څو پېړۍ وروسته د تاریخ څخه د اریانا په سهېل لویدځو سیمو د خلیج په ځنډو کې یادونه کوي او هغه برخه د آریانا د پارس قبایلو په نوم یاده شوې ده. (پارسایي لرغونی پارسي او «پرسید» یوناني - چې معرب یې فارس او فارستان دی) وروسته له دې چې پارس قبایل په نومړې ناحیه کې استوګن او ځای پر ځای شول په کال ۵۵۳ مخزیږد د میدي قبایلو د پاچا پرورانديې د سرکشۍ او بغاوت جنډه برته کړه او په پایله کې د میدیانو پاچایي له منځه ویوړه او نوی دولت یې چې د پخوانۍ میدي امپراطورۍ ځمکې تر ولکې لاندې وې تر خپلې هخامنشي پاچاهۍ لاندې سره یوځای کړې او په (۵۵۰ مخزیږد) یې د دولت بنسټ کېښود کوروش دنوي دولت بنسټ اېښودونکي (له ۵۵۸ څخه تر ۵۲۹ مخزیږد پورې) واکمني وکړه. چې ډېر د پارس قبایلو په وسلوال ځواک ډاډمن و. ډېرې جګړې او سوبې وکړې او ډېرې او بیلابیلې سیمې د اریانا ، مرکزي او کوچنۍ آسیا د ځان تابع کړې دا سوبې او فتحې د کوروش د ځاینا ستي یعنې کمبوجیه (کامبیز ۵۲۹ تر ۵۲۲ م. ز) واکمني وکړه او لومړی داریوش (۴۸۶ - ۵۲۲ م.ز) دورو پورې هم رونې وې ، د لومړی داریوش په وخت کې ، د پنځمې او شپږمې مخزیږد پېړیو په بهیر کې دهخامنشیانو واکمني دمنځنۍ آسیا ، ارمنستان ، له شماله نیولې تر حبشې په سهیل کې د اژه د سیند تر څنډو - د لوېدیځ لورته تر سند تر روده په ختیځ کې وغځېده. د پارس قبایل چې په ګڼ ملتي (له بیلابیلو اقشارو او ټبرونو څخه جوړ هېواد) یا ګډ او مرکب ملتي هېواد کې یې واکمنانو مقام او ځای درلوده لکه میدیان چې له منځنۍ آسیا راغلي وه. پارسیان هم لکه د نورو قبایلو په څېر چې د اوستا لرغوني سرودونه او سندرې ساتلې

(c) ketabton.com: The Digital Library

او ویلي ځانونه چې آریایي بلل ، هخامنشي واکمنانو هم ځانونه آریایان بلل:

Adam dārayavahuš xšāyaθiya vazraka xšayaθiya xšāyaθi yam….vištaspa hyāpuθra haxxāmanišiya parsaparsahyā puθraariya ariyačiθra.

ژباړه: زه داریوش ، ستر ټولواک ، شاهنشاه ، د وشتاسب ، هخامنش زوی ، پارس او د پارس آریایي او له آریایي پښته (نژاده) د یوناني تاریخ پوهانو په لیکنو کې د آریانا ، آریا او آریایي په کلمو کې د ډېرو نومیالیو نومونو سره مخامخ کېږي. د لومړي داریوش په نورو کتیبو او لومړي خشایا رشای په کتیبو کې هم همدا جملې لکه: (داریوش ، دشوش په کتیبه ۱۴ - ۷ e, او د خشایارشا په استخر کتیبه ۱۳ - ۲ h) کې د آریا کلمه (arya) ، چې کیدای شي د پوځي لوړ پوړو چارواکو ځانګړی نوم وی راغلې ده. لکه د لومړي داریوش د نیا یعنې (انی) نوم داسې ویل کېږي چې آریارمنه Arigaramna وه. د بهستون په کتیبه په ۴ پایه یا ستنه کې د آریا کلمه کارېدلې او راوړل شوې ده. (۱۴-۲مخ) په پای کې باید ووایو ، چې زاړه فرس قبایل د هغه وخت د نورو قبایلو له ساکان ، میدیان ، پارتیان ، سغدیان ،پکهتیان... نورو په څېر د یوې آریانا یو ټبر وه ، چې د میلاد څخه د لومړۍ زریزې په نیمایي کې د داریوش په کتیبه کې د نورو قبایلو په څیر نوم راغلی او داریوش هم خپل ځان آریایي پارس ښوولی دی.

۱۲-زړه فرس ژبه Old Persian

د تاریخي اسنادو پربنسټ د آریایي او آریاني لرغونو قبایلو لومړنی ټاټوبی د معاصر افغانستان او ورځېرمه سیمې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او په هماغه وخت کې د پرسیک قبایلو د باختري سره یې معاشرتي، کلتوري او وتلې ییزې (اقتصادي) اړیکې دومره ټینګې نه وې او همدا د اړیکو سوړ والی او سست والی ددې سبب شو چې د دوې ژبه لومړی په ببلابلو ګړدودونو یعنې لهجو او بیا په ببلابلو ژبو بدله او وویشل شوه. دغه ببلتونونه او په ځانګړې ژبو وېشل د پېړیو پېړیو جغرافیایي لرېوالي نورهم ډېرکړ، چې په خپل اصلي ټاټوبي باختر کې د باختري او په لوېدیځ پارس کې د پرسیک ژبې د ببلو ببلو ژبنیو ډلو په څېر را منځته شوې، چې دا دوه ډلې د باختر او پرسیک په نومونو اوس پېژنو چې ټولګې ته یې آریاني ژبې وېل کېږي. په اوسني ایران کې د ځینو ځان غوښتونکو عناصرو له خوا ورته ایراني ژبې وېل کېږي او د اصطلاح ځینو بهرنیو څېړونکو هم په تېروتنې او تقلید سره ایراني کارولې ده. د پرسیک ژبو په لړکې په کومه چې ډېر لرغوني لیکونه لیکل شوي تو کي او مواد یې د ژبپوهانو په واک کې شته ، هغه زړه پارسي ده چې په مېخي لیکدود لیکل شوې ده. دغه لیکنې د هخامنشي کورنۍ د ۲-۴ ق.ز پېړۍ د پاچایانو په امر د بوې لوېې سودا ګریزې لارې پر سر په شاهي هډ ېره کې په زرینو ټیکلیو او ډبرو په توتو لیکل شوې وې چې د بغداد اوري په لویه لارکې معاصر کرمان ښارته نږدې د بوې لوېې ډېرینې درې پر مخ لیکل شوې وه. همدا راز په اوسني شیراز کې د نقش رستم په نوم کتیبه، چې هغه هم لومړي دارته منسوبه ده ډېر بشري او تاریخي ارزښت لري. زړه پارسي چې په میخي لیکدود لیکل کېده که څه هم لیکدود دومره بشپړتوري نه لري چې په ژبه کې د ټولوشته غږونو افاده یې کړې وای د ببلګې په توګه د(ر) او (را) له پاره یو توری وه. د او ږد واو او لنډ واو (و-ي، u-i) کارونه یو ډول کېده. همدا راز د دې فتحونګ یا د پفتحانګ او مونوفتونګ (غبرګ

(c) ketabton.com: The Digital Library

غږيزو اويا ډېر غږيزو ګډون) دکارونې له پاره هم ځانګړې نښې نه درلودې په دې بڼه:

Vazrak - vazaraka- vazara ka - vazrka – vazarak

په څو ډوله وېل کېدای شوې له دې املـه دزړې پارسي دفونيټيک تثبيت دنورولرغونو ژبو اوستا اوزړې هندي(سانسګرېټ) اودمنځنۍ پارسي په مرسته شوې دي.په ځانګړې توګه دغـه پرتله کې اوستا ښـه ځای او اونډه لري.(۲۹:۲۸۳-۲۸۴ مخونه)

زړه پارسي ژبه دلرغونوفرس ټبرژبه وه،اوترټولو لرغونی اومهم اثر يې چې ورته پاتې ده دبستون په غره دلوي داريوش کتيبه يا ډبرليک دی.دا کتيبه دبستون غره په دوه سوه پنځـه ويشت پايو پـه درې ژبو:علامي،واکدي او زړه پارسي حک شوې دی(۵۱) اوپـه منځ کې يې ددا ريوش ددربار بدو يوه صحنه هم حک شوې ده،دلرغونې پارسي کتيبـه دصحنې لاندې پـه پنځو پايويا ستنوکې حک شوې ده ،چې لومړی پايه ۹۲ ،دويمه پايـه ۹۸ ،دريمـه پايـه ۹۲ څلورمـه پايـه ۹۲ ،پنځمـه پايـه ۳۶ ليکې اوسطره ده،چې دعلامي ژبې دوه روايته لري،لومړی روايت په ۴ ستنوبنې لورته لرغـونې پارسي او

---

(1) دبستون په کتيبه کې دپوهاند عبدالحی حبيبي دژېرنې له مخې درې مسرې په پښتوژبه دي،په دې اړه دپښتو ادبياتو تاريخ،لومړی ټوک،۳۸۴المريز،۳۲۲مخونه وګورئ

۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

بل روایت په ۳ ستنو کینې لورته حک شوی دی. چې وروسته د داریوش له واکمنۍ په پارسي ژبه کې کتیبې لیکنې پیل او دود شوې.(۱۲: ۱۵ - ۱۲ مخونه)
د تاریخ پوهانو په وینا زړه پارسي یا فرس قدیم چې د لرغونو پارسیانو ژبه وه او اوس له دغې ژبې پرته له څو ډبرلیکونو چې پورته یې هم یادونه شوې نورځه نه دي راپاتې، له دغو ډبرلیکونو څخه ژبپوهانو دزړې پارسي ب وازې ۴۰۰ الفاظ موندلي دي ، چې په میخي لیک کښل شوي دي.(۳۱: ۳۲ مخ)
دیو لړ تاریخي لاسوندونو پربنسټ آریاني لرغونوژبو د لیکنې له پیل ۱۲۰۰ ق.م تر ۳۳۱ ق.م پورې دوام درلود چې زړه فرس هم په همدې مهال کې شتون درلود او داشتون یې دځینو پورته یادو کتیبو او ډبرلیکونو څخه راپېژندل شوی.(۲۸:۱ مخ)
همدارنګه باید ووایو چې د پرسیک ژبو په ډله کې کوم چې لرغونې او پخوانۍ لیکل شوې هغه زړه پارسي ده، چې په میخي لیکدود لیکل کېده دا لیکنې د هخامنشیانو په دوره (۶۰۰ تر ۴۰۰ مخ زېږد پېړیو کې د پاچاهانو په امر د سرو زرو په ټکلیو ، کودیو او ډبروباندې د لویو سودا ګریزولارو په سر په شاهي هډېره کې لیکل کې دې، دغه لیکنې لړ تر لړه ۲۵۰۰ کاله مخکې د عیسی(ع) سلام له زېږون څخه پخواني متون وړاندې کړې دي.(۱۹۱:۱۵ مخ)
همدا راز لرغونې پارسي یا فرس باستان له (۵۵۰ تر ۳۳۱ م.ز) کاله د آریاني ژبو د لرغونې دورې ژبه وه.(۴۰:۱۳ مخ)
زړه پارسي د آریایي قبایلو ژبه وه چې د مخ زېږد لومړۍ زریزې په لومړۍ نیمایي کې د هخامنشیانو د میخي ډبرلیکونو څخه (۴-۶ ق.م) پېړیو پورې راتې پېژندل شوې ده . (۱۹:۱۴ مخ) اما د دفتر ،د یوان، مکاتبې او لیکلو ژبه یې د فارس شاهنشاهي ارامي ژبه وه .(ارامي ژبه د سامي کورنۍ له ژبو ده او د عربستان د شمالي ټبرونو ژبه وه) ارامي ژبو یونکو او ارامي

(c) ketabton.com: The Digital Library

پېژندونکو مامورینو بـــه دولتـــي مکتوبونـــه دپاچـــا او نورولـــوړ پوړو چارواکو چې په زړه پاړسي بیانبدل او دهغه پاچا ویناچې بله ژبه یې درلوده په رامي ژبه را اړول اولیکل یې.له نورو پاچاهیو به چې مکتوبونه په رامي ژبه راتلل پاچاته په خپله ژبه که به پاړسي وه په پاړسي او که به بله ژبه وه په خپله ژبه به یې ورته ژباړل او وېل به یې.چې ددې مکتوبونو له ډلې څخه چې په چرم لیکل شوي وه او پنځمې ق.م پېړۍ پورې اړه لري په رامي ژبه دي چې دمصر په هېواد کې لاسته راغلي دي.(۲۳:۲۰مخ) داژبه یعنې زړه پاړسي دفارس په سهیل لوبدیځ کې دود ژبه وه او دپورته یادونو پربنسټ دهخامنشي دورې ډبر لیکونه ورباندې لیکل شوي دي.(۲۵۴:۴مخ)

۱۲-۱دزړې فرس ژبې ابېځي(الفبا):

زړه پاړسي په داسې تورولیکل شوې ده ،چې هغو توروته میخي توري یا میخي الفبا وایي او دنومونې لامل یې دادی چې ددې تورو بنې اوشکلونه دمېخونو په ډول او ورسره مشابهت لري،داسې ښکاري چې دزړې پاړسي دلیکنې له پاره به لوی داریوش دتوروا و الفبا دجوړولو او بیا پرې لیکلو امر ورکړی وي.دزړې پاړسي الفبا له اکدي الفبا او اکدي الفبا له سومري الفبا څخه اخستل شوې ده.دزړې پاړسي الفبا ۳۶ توري ، دوه دبېلتون یا ببلولو اصطلاح وې او ۸ اندلیکنې Idaogram لري، زړه پاړسي داعدادودښوونې له پاره هم ننبې درلودې، لږ یې ترمور رارسېدلې دي اوپاتې شوې دي.دلرغونې پاړسي دتورو څخه هریو پرته له درې تورو چې خپلواکو(واول) غږونو دښوولو له پاره کاربدل نورټول خپلواک یعنې واول له ځانه سره لري، چې دهمدې لامل پربنسټ دزړې پاړسي الفبې څېه ییزه (هجایي)ده، دلرغونې پاړسي الفبې له کینې لوري څخه ښي لوري ته لیکل کېده ،دا الفبې دهخامنشي کورنۍ دپاچاهۍ ترپایه پورې

(c) ketabton.com: The Digital Library

کارېدله،ولې وروسته له هغه له دود او رواج ولوېده او وروسته بيا هېره شوې ده.د ۱۹ پېړۍ په لومړيو کې دلوېديځې نړۍ پوهان ددې الفبې په ويلو بريالي شول دميخونو په بڼه ننبسوچې دزړې پارسي دليکلولپاره کارترې اخستل کېده دلغتونو تلفظ يې په سمه توګه نه شوښوولی.دلرغونې پارسي دالفبې منځته راوړونکو(مخترعينو)يولړقواعد ميخي شکله ننبسوددلالت له پاره دلرغونې پارسي په واجونو(غږونو)باندې وضع کړي وو:هغه ننبې چې انګليسي (a) لري دناخپلواکه (صامتها) غږونوله پاره چې وروسته له هغو ناخپلواک (صامت) راځي يا کوم څيز وروسته له هغونه راته او ياهغه ناخپلواکه غږونه چې وروسته له هغوي(a) راتلله په کار وړل کېدل.لکه لکنې بڼه AD□M□،تلفظ بڼه:Adam زه يا من، چې دaخپلواک(واول) غږ داصطلاح په پيل کې دA په وسيله ښوول شوې دی... په لرغونې پارسي کې دL او Z غږونه نه وه او دپردیو لغتونو په ليکنه کې چې L او Z به يې درلودل □L او □Z به يې کارول.دانديليکنې يا Ideogram اصلي بڼه دمفرد فاعلي حالت دښوولوله پاره په کار وړل کېدلې. او دنوروبنيودښوولوله پاره وروستي توري اوياهم داصطلاح دپوره بڼې توري په پای يا وروستۍ برخه دهغوو راچول کېدل.لکه:ليکنې بڼهDH،تلفظي بڼه Dahyāuš هېواد /ليکلې بڼهBG،تلفظي بڼه bagah خدای/ ليکنې بڼه BU،تلفظي بڼه būmiš ځمکه اوداسې نور، پرهمدې بنسټ دآريانا پېژندونکو ترمنځ دلرغونې پارسي داصطلاحاتو اولفظونو تلفظ په دې سبب ،چې دلرغونې پارسي الفبې دلفظونو او اصطلاحاتو دقيق او سم تلفظ نه بڼه يي،اختلافات اودنظربدلون شتون لري.داوستا او سانسګرېټ سره دپرتلنې په مرسته ځينې آريانا پېژندونکي، اصطلاحات او لفظونه په داسې بڼه يې غږونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکي(فونیمیکه) بڼه یې لیکي، چې له ځینې نورو آریانا پېژندونکو سره یې دهغې اصطلاح یا لفظ په غږلیکنه (فونیمیکه)بڼه کې توپیر شتونلري. :AB□R□غږلیکنه بارتلمه:

۱ 𐎠 a	۲ 𐎡 i	۳ 𐎢 u	۴ 𐎣 k^a	۵ 𐎤 x^a	۶ 𐎥 g^a
۷ 𐎦 h^a	۸ 𐎧 $č^a$	۹ 𐎨 j^a	۱۰ 𐎩 y^a	۱۱ 𐎪 t^a	۱۲ 𐎫 $θ^a$
۱۳ 𐎬 d^a	۱۴ 𐎭 n^a	۱۵ 𐎮 $č^a$	۱۶ 𐎯 r^a	۱۷ 𐎰 s^a	۱۸ 𐎱 $š^a$
۱۹ 𐎲 z^a	۲۰ 𐎳 p^a	۲۱ 𐎴 f^a	۲۲ 𐎵 b^a	۲۳ 𐎶 m^a	۲۴ 𐎷 v^a
۲۵ 𐎸 l^a	۲۶ 𐎹 g^u	۲۷ 𐎺 t_u	۲۸ 𐎻 d_u	۲۹ 𐎼 n_u	۳۰ 𐎽 r_u
۳۱ 𐎾 m_u	۳۲ 𐎿 k_u	۳۳ 𐏀 d_i	۳۴ 𐏁 m_i	۳۵ 𐏂 v_i	۳۶ 𐏃 j

xšāyaθiya		شاه
baga		خدای
būmi		بوم
aⁿuramazdā		اهورامزدا
aⁿuramazdā		
aⁿuramazdāha		
dahyu		دهیو
dahyu		

، دکنت:غږلیکنه abaratبرد.(۱۲: ۳۰-۳۲ مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

ساده		مرکب	
لنډ	لوړ	لنډ	لوړ
āa		ai	āi
īl		au	āu
ūu			

د زړې پارسۍ صامتونه:

k	t	p
g	d	b
č		
ĵ		
θsšhx	f	
z		w
	n	m
	r	

۱۳-ساکانو قبایل

د غه ټبر ته هندیانو او پارسیانو ساک ویل او په آشوري ژبه کې دشکوز ویل کېدل لکه چې په هخامنشي کتیبو کې سکه (saka) یا سکا (sāka) لیکل شوي او دا هغه نوم دی ، چې په زړه پارسي کې دهغو ساکانو له پاره کارول شوي ، چې دمنځنۍ آسیا له خوا یې له پارس سره اړیکې درلودې. [۲۹-۱۱۲ مخ] په یوناني منابعو کې (Skuthai) Σxbϑal ورته ویل شوي دي. د سکا کلمه په وخت او ځای کې تر اندازې ډېره مبهمه او نا مشخصه معنا لري. دلوېدیځو ساکي قبایلو ژبه په لرغوني دوره کې د تور سمندرګي په شمالي سیمو کې ، د ځانګړو نومونو او د پاتې قبایلو دنومونو په لیدو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

کتو په یوناني لیکنو کې Sythian او Sythigue یاده شوې ده ، د بهستون په کتیبه کې څلور ډلې ساکان یاد شوي دي:

۱- سکه پردرایا (Sakā paradyaya) داهه (Daha) یعنې د سمندر د پورې غاړې ساکان ، او داهه د آرین اړوند هغه ډله ده چې د خوارزم په دښته کې یې ځای نیولی او بیا د خزر سمندرګي په سهیل غاړه میشت شول او خلک ورځخه په تنګ شول. د فارس پاچا ، داهه دغه ډله تیت او پرک کړه ، یوه ډله ترې زابلستان ته ولېږده ، چې سکزي Sakzay ورته ویل کېدل.

۲- سکه تیګړه خودا (sakātigraxaday) مساجتیاز (Massagetae) (د تېرې خولې ساکان) یعنې تر سیحون خوا ساکان: هخامنشیانو د خپلې واکمنۍ په لومړیو وختونو کې له ساکانو سره سرحدي جګړې کولې ، په همدې جګړو کې د هخامنشیانو بنسټګر لوی کوروش له ختیځو ساکانو سره په یوه نښته کې چې مساجتیان نومیدل د نښوې (خښوې) په سیمه کې په (**۵۲۹** م.ز) کال ووژل شو.

۳- سکه پرسوغودم (Sakā parasuqudam) یعنې د سغد ها خوا ساکان.

۴- سکه هنومه ورګه (sakā hauma varga) امیر جیبانان (Amyrgians) یعنې هوم څښونکي ساکان یا تر سیحون پورې غاړه ساکان.

د واسیلي ایوانوویچ اباېف په اند او وینا په یوناني او رومي تاریخي منابعو کې په لاندې توګه د ساکانو د مهمو طایفو یادونه شوې ده. (۱۴:۲۰-۲۱ مخونه)

سرمت یا سرمیان « د یوناني (Σαρματα) د روسیې د سهیلي په ستیپونو کې د لرغونو میشتو تېرونو یوه ټولګه وه. سرمتیان آریایي توکمه قوم او

(c) ketabton.com: The Digital Library

آرياني ژبي وو. چې ساکانو لوبديځه څانګه ګڼل کېدل او له ميلاد څخه دمخه په څلورمه او پنځمه پېړۍ کې ژوند کاوه؛ چې د وخت په تېرېدو سره د سرمت نوم د قوم په ستره ټولګه يا په بېلابېلو قبيلو اطلاق شو. خو د دوی ستره برخه په سهيلي سيمه کې د سرمتيانو وو، له څلورمې مخزېږد پېړۍ څخه وروسته د مهاجرتونو (د هونيانو او ترکانو) د دورې په پيلېدو سره ددې توجه نفوذ ورو ورو لږ شو. د منځنيو پېړيو په پيل کې د دوی قوم او اولاده په الانيانو مشهوره شوه. نن ورځ هغوی د آسيا په نوم پېژندل کېږي چې په اوستييا سيمه کې اوسېږي.

مساکتيان يا مساجتيان: Massagetai (يوناني MassayΣtal) په منځنۍ آسيا کې نيمه کوچي ساکي آرياني ټبرو سکه (Saka) يا سکا (Sakā) يو نوم دی؛ چې په پخوانيو متونو کې هغو ساکانو ته چې د منځنۍ آسيا له لوري يې له پارس سره شخړه او مجادله کوله، کارول شوي دي. د «کستا» وروستاړي په ساکي ژبه کې د جمعې نښه ده. او مساکت د ماسايانو په معنا يعنې ساکان دي.

الانيان (يوناني کې ورته Alavol) وايي. په لرغوني دوره کې د شمال له آرياني اقوامو څخه يو قوم وو، چې بنسټ يې د خزر سمندرګي په ختيځ کې ده، لومړی په تاريخ کې د آرين په نوم ياد ېدل او په خوارزم کې په هغه سيمه کې چې اوس د ښيوې مرغزار دی، اوسېدل او بيا قفقاز ته ولېږد ېدل. د آلانيانو يا الان نو د آريانا د کلمې متکامله بڼه ده. د دې قوم اولاده د روسيې او ګرجستان په پولو کې په اوسيتيا کې اوسېږي او خپل ټبر او ژبې ته ايرون وايي. د هيرودوت په ليکنو کې ساکان د سکيت په نوم ياد شوي دي دوی تل له ځان سره پيالې درلودې، ځرنګه چې په يوناني ژبه کې سکيت د پيالې په معنا ده، نو پر همدې بنسټ دوی ته دا نوم د هيرودوت

(c) ketabton.com: The Digital Library

له خوا ورکړل شوی دی. هیرودوت وایي، چې اروپایي ساکانو به ځانونو ته سکُلُس (Secolotes) ویل همدا کلمه په اروپایي ژبو کې په سسیت (Scythe) اوښتې ده ، نومورې زیاتوي: ځکه آریایانو ټولو سکوتیانو ته ساکان ویل ، په عربي ژبه کې هم تاریخ پوهانو او جغرافیه پوهانو د اسلامي سترواکۍ په بهیر کې هغو ته ساک ویلي دي په دقیقه توګه څرګنده نه ده چې ساکانو خپلو ځایونو ته څه ویل. ګرشمن لیکي: ساکانو د فارس د اشغال او نیولو پر مهال د کردستان د «سقز» سیمه خپله پلازمینه کړې وه لکه چې د دوی آثار په دغه شاو خوا کې پیدا شوي دي او وېل کېږي چې د «سقز» کلمه د ساکانو له نوم څخه رامنځته او مشتقه ده.

پوچیان: دا نوم چینیانو د منځنۍ آسیا یو لرغونی کوچي ټبر ته ، چې ساک وو کارواوه (تاریخ کیمبرج ، دریم ټوک ، لومړۍ برخه ۱۳۸۱ لمریز کال ۸۵۸ مخ) پوچیان د ساکانو هغه ډله وه ، چې له میلاد څخه دمخه په لومړۍ پېړۍ کې په باختر کې و کوشان د سترواکۍ (امپراتورۍ) بنسټ کېښود او د دویمې مخزېږد پېړۍ له دویمې نیمایي څخه د لومړۍ میلادي تر لومړیو پورې په منځنۍ آسیا ، افغانستان او تر هنده واکمن وو. تاریخي ساکان ، پیل کې له نورو اندو اروپایي خلکو سره یوځای او وروسته بیا نورو سیمو ته ولېږد بدل ، ساکان له لومړۍ مخزېږد زریزې څخه تر لومړۍ زېږدیزې زریزې پورې دتور سمندرګي له غاړو څخه د چین تر پولو پورې دا پراخه سیمه په ولکه کې درلوده او د دوی استوګنځی له شمال څخه د سایبیریا تر سهیلي دښتو ، له سهیل څخه تر خزر تر ډانیوب سین پورې رسېده. د ساک ټبرونو مهاجرت د اندو اروپایي سترو مهاجرتونو په دوران کې شوی دی. ځینو آریایي قبایلو د سایبیریا سهیلي لوړې سیمې پرېښودې ، یوه ډله اورال غرونو په لور او بله ډله د سیر دریا او آمو سیند

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لور وخوځېده ، دوی له تیان شان غرونو واوښتل او د کاشغر سیمې ته وونتوتل ، له هغه ځایه ختیځ ترکستان او کوتچه ، قره چار او توشن هوانګ درې تر کانسور جورې ترخپل واک لاندې کړلې او چین له خاورې سره ګاونډیان شول. (دایره المعارف ، ایرانیکا ، استرابی های هخامنشیان) د پارتیانو په وخت او مهال کې (پارتیان د ساکانو د پرني ټبر یوه څانګه ګڼي) [۴۵:۷۱مخ] (سبک شناسي بهر، لومړی ټوک ،پوهاند محمد حسین یمین ، سرګذشت زبان فارسي دري ، ۱۳۸۵، ۷۱ مخ ، کورش صفوي ، آشنایي با تاریخ زبانهای ایراني ۱۳۲ مخ) د دویمې مخزیږد پیړۍ په وروستیو کې کوچي ساکان د پارتیانو په ختیځو پولو او سرحدونو کې وړاندې ولاړل او د اوسني کندهار او سیستان سیمې یې ونیولې ساکانو له هغه ځایه کابل او پنجاب ته نغوذ وکړ. د سیستان نیول دایمي و. کله چې د سیستان نوم په واقعیت کې ددې ټبر له نوم څخه اخستل شوی او ورسره اړه هم لري. ساکان تر ډېره بریده د مادیانو (میدیانو)او پارسیانو د تمدن اغېزمن وو او د خپلو قومیانو ، سرمتیانو غوندې له مردایي او زردشتي غور څنډو څخه چې په پای کې وکړای شول د میدیانو او پارسیانو عقیدې او باورونه بدل کړل. لرې وو. [۴: ۱۳۹-۳۱۱-۳۰۹ مخونه]

۱۴-ساکي ژبه

ساکانو لومړی زریزه مخکې له میلاده اولومړی زریزه وروسته له میلاده په ډېر وپراخو سیموکې دتورې بحیرې پرغاړو د چین تر پولو پورې نیولې وې اودلرغونې ساکي ژبې څخه کومه لیکنه راپاتې نه ده یوازې دلو بدیځې ساکي څخه یوځو لغتونه چې هغه هم ځانګړي نومونه دي او ویونکو یې دتورې بحیرې پرغاړوژوند کاوه په یوناني او لاتیني کې راپاتې دي. چې دمنځنۍ آسیا دساکي ژبې څخه هم ېوه اندازه لغتونه په ځانګړونومونو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

هندي سانسګريټ ، يوناني اولاتيني په ځای پاتې دي.ځونومونې يې دلغتوچې دلوړديځو ساکي ژبوڅخه په يوناني او لاتيني ليکونوکې پرځای پاتې دي را اخلو:arvant،تيزاو روښانه(تند اوسريع)،aspaآس،ātarآذر،bāzuبازو(مټ)،čarmaچرم،čyavکښدل،gaušaغوږ،haptaاووه،haškaوچ.(۱۲:۱۵مخ)

ساکي ياسکيتي ژبه دساکي اوسرمتي قبايلو ژبه وه ،چې داتمې او اوومې مخزېږد پېړيوڅخه تر څلورمې اوپنځمې ميلادي پېړۍ پورې دتورې بحيرې په شمالي څنډوکې استوګنه وه. له دې ژبې څخه لکه څنګه مو چې پورته يادونه وکړه هېڅ آثار نه دي راپاتې فقط يوڅوسکيتي يعنې ساکي کلمې اوډبرځانګړي نومونه،دقبايلواوځايونو(اماکنو)نومونه ديوناني تأليفاتوکې ليدل کېږي.(۱۴:۱۸مخ)

دساکي قبيلې اصلي ځای په لرغوني افغانستان(آريانا)کې دهندوکش شاوخواسيمې دي،دپورته اونورو ليکنو اوڅېړنو پربنسټ ددې وو يوه ډله ترميلاد نېږدې يوزرکاله وړاندې دشمال لورته ولېږديدل،چې آن دتورې بحيرې ترڅنډواو دچين ترپولوپورې ورسېدل اوبله ډله يې دمرکزي آريايانو(باختريانو)،پارتيانو،سغديانو،خوارزميانو اونورو ترڅنګ پاتې شوو.چې زرکاله له ميلاد څخه وروسته هم دآريانا په پراخو سيموکې استوګن وو،چې دباختري قبايلوپه ببلابېلونومونياد شوي دي،دميلاد څخه دوه پېړۍ وړاندې دساکو يوې ډلې په باختر،انګيان(سيستان) اوآراخوزيا باندې واکمني ترلاسه کړه،چې بيا دهند ترشمال لوېديځ برخوهم ورسېدل.کله چې دهلمند او هامون درود سيموته يې مخه کړه هلته ميشت شول په پارتيانويې يرغلونه وکړل او هغوي ته يې ماته ورکړه ؛نو دپارس ختيځو سيموته هم ننه وتل اوبيايې له دې سره دمعاصر افغانستان

(c) ketabton.com: The Digital Library

او اوسني سیستان(انګیان) سهیل لوبدیځې سیمې ونیولې، دغه ځای ددوي په نوم ساکستان یاد شو، چې اوس ورته سیستان وایي اودا دنیمروز ولایت اودهغې شاوخوا سیمې دژبې په اړه باید ووایو چې داژبه دمرکزي باختري په نوم هم یادېږي.(۱۸۹:۱۵مخ) داژبه دآریاني ژبو دمنځنۍ دورې په بحثونو کې هم راځي چې هلته به په خپل ځای بحث پرې وشي. دځینې اروپایي او په ځانګړې توګه المانې ژبپوهانو دژبنیو څېړنو په ترڅ کې دا په ډاګه شوې ده، چې دلرغونې ساکي ژبه او منځنۍ ساکي ژبه دپښتو ژبې نیا(مورینه) اوپښتوژبه یې لمسۍ ده.(www.zyar.nej:۳۳)

۱۵-میدي قبایل

دمیدي قبایلو دنوم یادونه په ۸۳۵ م.ز کال په پښنو کې دلومړي ځل له پاره ددرېیم آشوري پاچا(شولمانو آشاربدو-ی) په لوحو کې یاده شوې ده. یادو قبایلو بیا وروسته یومریي(غلامي) لرونکی دولت دپارس په شمال لوبدیځ کې رامنځته کړ، چې مرکز یا پلازمینه یې داکباتانا (EXBatana) په لرغوني یونان کې (ham>hāgmatūna)او(gmataمفعولي حالت ham-gamدغونډ بدلویا ټولبدلوپه معنا او ټکي په ټکي معنایې دغونډې ځای یا دراتولبدو ځای- اوسنی همدان)چې په خپل نوم یې نومولی ده.(داچې لوبدیځ وال یې مدي یا مېدي ورته وایي) اومعاصریې هم داځمکنۍ سیمه په هماغه نوم پېژندلې.ددوي دژبې اصلي اثارشتون نه لري.کوم معلومات او اطلاعات چې په اوسنیو منابعو کې دمیدي ژبې اوقبایلو په اړه دي په نشت شمېرل کېږي.ولې سربېره پردې ددوي دژبې او قبیلې تړاو او اړوند تیا ثبوت دآریاني ژبو له ډلې او آریاني قبایلو سره دبسنې اومنلو وړدی.یوناني نوم وتي تاریخ پوه دمیدي قبایلو د۲ قبیلو او اهمدارنګه دځو کلمونو مونه په خپلو آثارو کې راوړي دي.او روښانه کړې

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې ده چې ميدي قبايلو په آرياني لهجو او ګړ دودونو خبرې کولې. ميديانو نومونه چې د آشور پاچاهانو په ځانګړې توګه (سارګون ۷۲۱-۷۰۵ مخ ز ب ر د پورې) يادونه شوې ده په دې ادعا شاهدي ده ، دا به کاپې وي چې دلته يوازې دهغې ميدي قبيلې: آريازانتو aryazantu (آريا قبيله) او يا دهرودوت هغه لفظي ژباړه چې دسپي (سګ) کلمه راوړې يادونه وکړو (اسپاکا -spaka ی ميدي سره پرتله شي په Śpan سپان Sran اوستايي اوساکي يې -Saka- ی ، لرغوني پارسي داوسنۍ پارسي سګ او په پښتو کې دسپي (spay) سره سمون لري.) دميدي او يا دجګړې دلوړپوړو مشرانو يې چې په لرغوني پارسي کې راغلې دي را اخلو (تخمسپاد tuxmaspada) چې لفظي معنا يې دغوا کمن لښکر دلودونکې دی. ميدي قبايلو دلرغوني ختيځ په تاريخ کې مهمه او اړينه ونډه ترسره کړې ده. داوومې مخ ز ب ر د پيړۍ په وروستيو کې کياکسار (هوخشتره) دميديانو پاچا دبابليانو سره په ګډه دلرغوني ختيځ ډبرغوا کمن دولت يعنې (آشور) تارومارکړ او پلازمينه (نينوا) يې ورانه ويجاړه کړه (۶۱۲ م.ز) او د ميدي پاچاهۍ او ټولواکۍ نفوذ او لمنې يې پراخو سيموچ يې (د آريانا لويديځې برخې تروړوکې آسيا (کوچنۍ يا صغيره آسيا (کاپادوکيه) د لويديځ لورته غځيدلې وه تر دليس سندونو (فزل اوسني ايرماق پورې) غځيدلې وه. (۱۴: ۵۷-۵۹ مخونه)

۱۲-ميدي ژبه

داژبه دميدي قبايلو ژبه وه ، چې دمخ ز ب ر د لومړۍ زريزې په لومړۍ نيمايي کې دپارس شمالي سيمو اوخذر (کاسپي) سند سهيل لورته استوګنه درلوده. زمو ر معلومات او اطلاعات ددې ژبې په اړه دساکي ژبې څخه هم لرو. دميدي ژبې اړوند او ورسره پيوسته متون يا ليکنې دپوهانو په واک

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې نه شته ،فقط يوڅو محدودې کلمې دميدي ژبې اړوند دلرغوني يوناني نامتوتاريخ پوه په تأليفاتواوليکنو اوپه ځينو نورو يوناني متون ليکنو کې ساتلې پاتې دي.(۱۴: ۱۹مخ)

دميديانو په اړه هېڅ يوه آرياني ژبه کې يوه ليکنه نه ده راپاتې.ولې ديوناني تاريخ پوهانوپه ليکنو کې دځينو داستانونو،کيسو اوشعرونوته نغوته په دې دوروکې شوې ده.(۲۰: ۱۷مخ)

ددې ژبې دځينو لغتونو نمونې چې په يوناني اوزړه پارسي په ليکنو کې راپاتې دي په لنډه توګه را اخلو:wazark لوی،ستراوبزرګ.xšāyaΘya ټولواک پاچااوشاه،asanتيږه،ډبره-سنګ،miΘra مهر. د هخامنشيانو وروسته دميدي ژبې هېڅ معلومات ، اطلاعات او اثرپه لاس کې نشته.(۱۲: ۱۵مخ)

د ژبپوهانو په څېړنو کې د ميدي ژبې د غږونو انډول داسې ثبيت شوي دي۲.

سانسکريټ	زړه فارسي	اوستا	ميدي	آريک	انـــــدو اروپايي
ś	θ	s	č	*č	*k
J	D	Z	j/gh	*z	*g,gh
Sv	s	sp	su	*sp	*ku
Hv	z	bz	zh	*zb	*ghu
Tr	ç	θr	θr	*θr	*tr,tl
-	šI	θy	θi	*θi	*ti
-	hu	hv,xv	f	-	*su

څېړنپوهاکتر خليل الله اورمړ،دآريانالرغوني ژبې

(c) ketabton.com: The Digital Library

پایله:

د څېړنې د اصولو سره سم د دې ټولو بحثونو او سپړنو په پای کې دې پایلې ته رسیږو ، چې آریا د نجیب، نومیالي، مبلمه پال او په ځینې حالاتو کې د بزګر، ښاغلي او د آریاورته او سېدونکي ته هم ویل شوي. همدا راز آریانا د نجیبو او ښاغلو د تاټوبي په معناده ، چې د لرغونې آریا د اضافي حالت د جمع بڼه ده، او د آریایانو له خوا ره وا ره کېدو وروسته هم تر اوسه زمور د هېوادافغانستان لرغونی نوم دی. په دې توګه آریایي یو نسبتي نوم دی، چې د آریا له پښته وي او په آریایي ژبو خبرې کوي. هدا رنګه د آریاني کلمې او اصطلاح د آریانا د او سېدونکو او د آریک ژبې څخه د را منځته شویو ژبو (باختري او پېرسیک) ویونکو په معنا ده، او د نومورو ژبو د جغرافیایي سیمو په معنا هم ده. په همدې سره را ځو د ژبې تعریف ته؛ ژبه د یو لړ معنا لرونکو او لېږدونکو وییزو، او رېیزو غږونو ښه اسې سېستماتیکه ټولګه ده، چې انسانان خپل اندونه، خیالونه، فکرونه، عاطفې، احساسات، پوهې، تجربې، غوښتنې او هرا ړخیزې اړیکې د هغې په وسیله یو تربله رسوي. چې وړتیا او استعداد انسان له پاره طبعي او فطري ځانګړنه ده او په ټولنیز چاپېریال کې ښه اکتسابي، میثاقي او قراردادي پدیده ګڼل کېږي. ژبه د انسان د هویت تر ټولو مهم توکی دی. د ژبې او وورسره تړلو مسایلو د څېړنې له پاره اړینه ده چې فلالوژی، پېژندنې ته سرور ښکاره کړو ؛ فلالوژي یوناني کلمه ده ، د فکر کولو ، بحث او ویناسره د دوستي معنا لري. فیلوس (دوست) او لوکوس (فکر کولو او بحث) په معناده په عربي کې ورته (فقه اللغه) وایي. د ټولو هغو علمو بیانونکي ده چې د یو قوم او یا هم ټبرونو د یوې ډلې ژبه څېړي او هغه فرهنګي (د عام کلتور او ادبي اثارو) چې د هغې ژبې یا ژبو د ګروپه وسیله را منځته شوي ارزوي. د فلالوژی موخه او دنده یې د تاریخ په ښه بلابلو پړاونو کې د ښو ژبې او هغې اړوند اثار او د قوم کلتوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ارزونه اوخېړل ده.آريانې فلالوژي (فقه اللغه) دآريانې ژبو او ټبرونو اړوند کلتوري، ژبني او تاريخي مسايل ترځېړنې او پرتلنې لاندې نيسي او دختيځپوهنې په څانګو کې د تاريخ له نظره اهميت او د آريانا پوهنې او اړوند وشرقي معلوماتو په اړه لوړمقام اودريځ لري.په اروپا کې درنسانس له پيلبد و راوروسته دعلوموپه برخه کې د ببلابېلو څانګو درامنځته کېدو له امله دفلالوژۍ پوهې هغه پراخه معنامحدوده کړه .چې ېوه له مهموڅانګوڅخه يې ژبپوهنه ده؛هغه پوهه ده چې دژبې په اړه هراړخيز ومعلوماتوڅخه بحث کوي.اودژبې داخلي جوړښت ،ډولونه،له نوروژبوسره يې پرتلنه ،تاريخي تحولات ،ژبنيونيزمسايل اوتشرېحات په علمي اوسيستماتيکه توګه څېړي.ژبپوهنې دتاريخ په اوږدوکې ببلابېل پراونه تېرکړي په آريانا(ګندهارا-اټک ياورځېرمه سيمې)کې دپانېنې له خوا په علمي توګه بنسټ کېښوول شو.په يونان کې په هراړخيره توګه نظريات اوخېړنه پرې وشوه اودخپلوژبوپه برخه کې ورته کاروشو.عربانوله پخواهم دسامي حامي آرامي تمدونونوپه وخت کې په ابتدايي اوداسلام دسپېځلي دين له راتګ سره سم يې دعلوموپه ځلانده انقلاب سره ،ژبپوهنه په هره برخه کې په خپله ژبه عربي کې وځلوله.په پای کې اروپايانواونورو په علمي توګه پياوړې کړه،چې په نظري اوتطبيقي ،همدارازتاريخي،پرتليزه ،تشريحي اودنوروپوهنوسره په تړاوکې ببلابېل ډولونه اوبرخې رامنځته شوې.څرنګه ،چې ژبپوهنه ژبنې موضوعات څېړي ،نودخېړنواوپرتلنوپه ترڅ کې دژبوببلابېلې کورنۍ،ډلې،څانګې اوښاخونه ،دجنېټکې اوشکلي يا ګرامري جوړښتونواوخپلوی دپرتلنې په پايله کې رامنځته شول.او د ژبنيوکورنيوښودنه دژبپوهانولهخوا په څېړه ييزواوشجريي نقشوکې را څرګندې شوې.په ټوليزه توګه دنړۍ ژبې په اتوکورنيوډلبندي اووېشل شوې دي چې وګړوشمېريې اتکلي اوتخميني ښوول شوي:۱-اندواروپايي کورنۍ(۲۰۰۰۰۰۰۰۰۰وګړي)،۲-دراوبدي کورنۍ(۱۲۰۰۰۰۰۰۰وګړي).دپورته

(c) ketabton.com: The Digital Library

یادو ټولوژبنیو کورنیوژبې دنسبي (جینټکي) یاشکلي ګرامري هراړخیزولغوي، ریښوي، ژبنیو جوړښتي، پرتلنو، پلټنو، سپړنو اوخېړنو په پایله کې پېژندل شوي اوپه اړوندو کورنیوپورې تړاوورکړل شوی.زموږدهېوادډېری ژبې داندواروپایي کورنۍ، آریک ژبې (اندوآریاني)ډلې، آریاني څانګې اوراوروسته باختري ښاخ پورې اړه لري.چې له آریک ژبې هیڅ اثراولاسوندنه ده راپاتې اولرغونې دورې دژبودلغوي یاژبنۍ بیارغونې Linguistic Reconstructionلەلارې ورته فرضي رسېږو آریک ژبه ژبپوهانوپه لږتوپېرسره په څلورو ځانګو وېشلې:۱-اندوآریایي(هندي اوارونديې)،۲- داردی،۳-نورستاني،۴- آرایاني(باختري اوپرسیک).ددېولەډلې څخه دآریاني ځانګې ژبې په دري دورو وېشل کېږي:لرغونې ،منځنۍ اومعاصره.چې هره دوره به یې په لنډه توګه څرګنده کړو:۱- لرغونې دوره: اوستاژبه(۱۰۰۰-۱۲۰۰مخزېږد)،لرغونې فارس(۵۵۰-۳۳۱م.ز)، مېدي(۵۵۰م.ز)، ساکي(سکیتي، سرماتي)(۹۰۰م.زتر۲۰۰زېږدیز). ۲-منځنۍ دوره:-ختیځ ښاخ(باختري): آلاني(دسکیتي اوسرماتي پاتې شونې)، ساکي، ختني، خوارزمي، سغدي، باختري. لوېدیځ ښاخ(پرسیک):پارتي)(پهلوی اشکاني)، منځنۍ پارسي (پهلوی ساسانی) دلرغونې پارسي پاتې شونې. ۳- معاصره دوره: ختیځ ښاخ(باختري):پښتو،آسي(دآلاني ژبې پاتې شونې)څرنګه چې پښتودآلاني اوآلاني دسکیتي اوسرماتي پاتې شونې دي نوپه دي توګه دپښتوژبې دشالید لړۍ د لرغونوآریاني ژبوستې ته رسېږي، یغنوبي، اورمړي، پراچي اوپامیري ژبې چې عبارت دي له:سریکولي، زیباکي، واخي، خوفي، یدغه، شغني، سنګلیچي، ارشور، منجي، اشکاشمي، باجواوبرتانګي. لوېدیځ ښاخ(پرسیک): دري، تاجکي، پارسي (دمنځنۍ پارسي ۹۰۰-۱۵۰۰.ز، پاتې شونې)، بلوڅي، تاتي، کردي، او داسې نورې ژبې.دپوتەلنډویا دنوسره سره اوستاژبه په لرغونوآریاني ژبوکې ترټولوپخوانی اومهم اثرګڼل کېږي، چې یادونه یې دلرغونو

(c) ketabton.com: The Digital Library

یونانیانو ،ارمنیانو ،سریانو ،اوعربوپوهانوپه لیکنوکې دیوزردشتي دیني کتاب په توګه شوې ده ،اوستاژبه ۲۰ توري لري چې ۴۸ راپاتې دي اونورې له اثاروسره دسکندرمقدوني له خوا سوځول شوي،لیک یې دآرامي لیک څخه اختل شوی اودښې خوا کینې لورته لیکل کېده ،ددې کتاب اصلي نسخه نه ده پاتې اوپه لاس راغلې نسخې دهغه وخت ددیني موید انوله خوا دخپلوغوښتنولهمخې لیکل شوې دي.نومورې اثر په متأخره (معاصره) ، کوچنۍ(خرده)اوستا نومول شوې او یشتونواوګاتونوبرخې جوړوي.دزړې فرس هم لږشمېر اثار په ډېرلیکونو راپاتې دي اوپه مېخي لیک لیکل شوې ده ،چې مشهوریې دبستوډبرلیک دی چې په علامي.واکدي ،زړې فرس او د حبیبي دخبرنې پربنسټ په پښتوهم څوکرښې لیکنه لري،همدارازدساکي اومېدي ژبوڅوکلمې اوځانګړي نومونه راپاتې دي.چې دمنځنیواومعاصرو ژبوسره دپرتلنې په پایله کې خپل دنیا اومورینتودریځ ساتي.په پای کې دیادولووړبولم چې آریاني فلالوژی(فقه اللغه)تاریخچه دآریاني ټبرونو ،قومونود ژبواوپه دې ژبوليکلي اثاراوکلتورداړوندوعلوموسره په تړاو دتاریخ په اوږدو کې ترعلمي بحث، خبرنې اوارزونې لاندې نیسي

په درنښت

دینارګل امین سهاند

(c) ketabton.com: The Digital Library

مناقشه

ځینې څېړونکید څېړنې په وروستیو کې دخپلې موضوع اړوند مناقشه هم لیکي، چې ماهم دې اصل ته په کتو سره د لاندې مناقشې په راوړلو سره څېړنه دجوړښت له مخ دبشپړتیالورتهنبرې کړه.څرنګه چې دخپړنې په اوږدو کې هم ورسره مخ شوم؛ دفلالوژستانو اوژبپوهانو ،ځینې اصطلاحات (آریاني یاایراني)په ببلابېلو بڼو کارولي دي ،لکه(آریاني فلالوژي یاایراني فلالوژي)اوداسې نورې اړوندې اصطلاوې.اوس پوښتنه داده چې آریاني اصطلابه مناسبه وي که ایراني؟ البته دټولو هغو امتیازاتو اوارزښتونوله پاره چې لرغونې آریانا ته ځانګړي دي ،په ځانګړې توګه د(باختراوپارسیک) ژبو ، لهجو ، ټبرونو ، سیمو ، کلتورونو... او ګډو ارزښتونو دخوندیتوب له پاره همدارازدتاریخي ریښې اودلرغونوتاریخ پوهانواوژبوهانودعلمي یادونوپربنسټ ،دببلګې په توګه د(ببلو)یادونه کوم ، چې دخپل اثرپه لومړۍ پاڼه (تجسسات نژادي درافغانستان)کې داصفت په طبعي اومطلوبه بڼه (آریانيAriani)کارولی.همدارنګه اکاډمېسن ډاکټرعبدالاحد(جاوبد) د(اوستانومي اثر، ۱۹۹۹م) داراتوستین اوسترابون په حواله (آریانا اوسېدونکوته دآریاني هاArianiens نوم ویل شوی دي. دهمدې تاریخي شالید پربنسټ دافغان پوهانو پربکړه د(آریاني)اصطلاح په کارنې شوې.بله پوښتنه دا ده چې فلالوژی څه معنااوله ژبپوهنې سره څه توپیر لري ،له کوم ځای پیل شوې ده ؟ څرنګه چې د ډېرې علومو او فنونو سرلاري یونانیان ګڼل کېږي؛ دتاریخي څېړنو له مخې دفلالوژی په برخه کې هم دوی مخکښه ونډه لرلې فلالوژي په خپله یوناني کلمه ،چې (فیلوس)د د ست

(c) ketabton.com: The Digital Library

او(لوګوس)د فګربحث په معناده.اوعربي معنا(فقه اللغه)ده په اصطلاح کې دټولوهغوعلومو،پوهنوبیانونکې ده چې دیوه ملت دبوې ډلې ژبه څېړي اوهغه فرهنګ،ادبي اثارچې دهغې ژبې دویونکوپه وسیله رامنځته شوي ارزوي.چې دپوهنودبلوالي له املهیې مفهوم،فرهنکي اوژبپوهنیز تاریخ پورې محدودشو.همدارازپه دې برخه کې دعربوونډه هم درنه ده.ولې دژبپوهنې په برخه کېکه څه هم څېړنو ثابته کړې چې لومړني نظریات د ژبې په اړه یوناني پوهانوخرګندکړي دي؛خوددوی نظریات په فلسفي اندودونو ولاړوه؛ د ژبپوهنې په نوم یا دا چې د ژبې د سمون په اړه لومړني کوښښونه آریانا پورې تړاولري چې دګندهاراد(اتک او ورځېرمه سیمې...) اوسېدونکي پانېنې دا کارکړی دی.اودساسګریټ ژبې ګرامرلیکنه یې دهغه وخت شهکارکنل کېږي. د غربي یا اروپایي معاصرې ژبپوهنې بنسټ هغه وخت کېښودل شو چې د پانېنې ګرامر یې ترلاسه کړ. اودنوبیاعلمي ژبپوهنې(هغه ژبپوهنه چې دژبنیوټولیزواصولودرلودونکې وي).د غه اصطلاحات هغه وخت دود شول چې د تاریخي اوپرتلیزې ژبپوهنې پر بنسټ د نړۍ ژبې ډلبندیاو ووېشل شوې.داچې د نړۍ ژبې د نېې څېړنې په موخه څه ډول وېشل شوي دي؟ددې پوښتنې ځواب اوس ښکاره ده؛دنړۍ ژبې دعمومي څېړنې په موخه په ببلابلوبڼوو وېشل شوي.چې،مهمې دادي: شکلي(ټیفیک) اونسبي(جنیټیک).شکلي وېشنه یې ژبې د جوړښت له مخې وېشي اونسبي ویشنه یې ژبې د کورنیو ګډو ځانګړنو له پلوه وېشي. چې په دې لړ کې دآریانالرغونې،منځنۍ اوسنۍ دورو ژبې،چې اوس یې لړۍ آن تراروپا،هند،منځنۍ آسیا،پارس(ایران)،پاکستان،بنګلدېش اوچین ځینې سیمې اوډېرې ژبې رانغاړي.ولې دپورته خپلوۍ پربنسټ په ډوه کورنۍ(اندواروپایي)کې راځي. پښتو ژبه هم د لرغونو، منځنیو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

معاصروآریایي اوآریاني ژبوسره دنسبي اوشکلي نږدبوالي پربنسټ د(اندواروپایي)کورنۍ،آریاني ډلې، ختیځه څانګه کې یې موقعیت تثبیت شوی.بله داچې،لرغونو ژبوته ولې ځنې ژبپوهان مړې ژبې وایي؟- ځنې ژبې لکه اوستا،زړه پارسي،ساکي،میدي اونورې ژبې اوس د ویلو،لیکلواومفهوم ځانګړتیالهلاسه ورکړې،نوځکه یې مړې ژبې بولي.ولې تاریخي ارزښت اواهمیت یې لهلاسه نه ده ورکړی اونه یې ورکوي.دنیوژبوپه تاریخي بنسټتوبکې رغنده اومهمه ونډه هم لري.

پاییزه:(نتیجه ګیري)

آریا دنجیب اوښاغلي،آریانا دنجیبواوښاغلودتاتوبي په معنا،آریایي نسبتي نومدی اودهغه چاله پاره کارول کېږي چې دآریاله پښته وي.آریاني د(باختري،پرسیک)ژبواوپوندې سیمې ته یې ویل کېږي.په همدې توګه ژبه دبشري غږونوداسې ټولګه ده چې دانساني اړیکوترټولوستره وسیله ګڼل کېږي اودهویت مهم توکی ده.دژبنیوعلوپه لړکې فلالوژي(فقه اللغه)سترڅای لري اویوناني کلمه ده فیلوس(دوست) او لوګوس (فکرکولو،بحث) معنالري،چې دټولوهغوعلوموښکارندویه ده چې دیوټبرژبه څېړي، فرهنګ اوادبي اثارچې په کې رامنځته شوي ارزوي. ژبپوهنه یې بوه برخه ده.چې دژبې په اړه هراړخیزمعلومات وړاندې کوي.دلومړي ځل له پاره په علمي توګه په لرغونې آریانا د ګندااهار(اتک یاشاوخوا)سیمه کې پانېنې رامنځته کړې ده، چې په دوی پسې یونانیان دغې پوهې ته پام شوي دي اوپه فلسفې بڼه رامنځته شوې ده ، په عربوکې ژبپوهنه لومړی د حضرت علی کرم الله وجعه د خلافت په دوره کې د ده په سلا رامنځته شوه لومړنی عربي ژبپوه ابوالاسود دوئلي و... .د ژبپوهنې په برخه کې نولسمه او شلمه پیړۍ د علمي ژبپوهنې د رامنځته کېدو پېړۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي. چې په ترڅ کې يېد نړۍ ژبې د شکلي(ټيپيک) اونسبي(جنټيک) نظريو له مخې په کورنيو ،ډلو ،ځانګو او ښاخونو ،وويشل شوې. دلرغونې آريانا او اوسني افغانستان ډېرې ژبې داندو اروپايي کورنۍ ،آريک ژبنۍ ډلې،آرياني (باختر،پرسيک)ځانګې، باختري ښاخ کې راځي. دآريک ژبنۍ ډلې لاندې ځانګې لري:اندوآريايي،داردي،نورستاني اوآرياني. چې آرياني ځانګه په درې دورو ويشل شوې ده: لرغوني، منځنۍ او معاصره. اوستا ،زړه فرس ،ساکي اومېدي دلرغونې دورې راپاتې ژبې دي. چې پښتو ژبه د آرياني ژبو ځانګې يوه شمال ختيځه ژبه ګڼل شوې ده. په پای کې دياد ولوورېبولم چې آرياني فلالوژۍ(فقه اللغه)تاريخچه دآرياني ټېرونو ،قومونود ژبواوپه دې ژبوليکلي اثاراوکلتورداړوندوعلوموسره په تړاو دتاريخ په اوږدو کې ترعلمي بحث ،څېړنې اوارزونې لاندې نيسي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وړاندیزونه:

دجوړښت له مخې مې د تېزس موضوع په لاندې وړاندیزونو رانغاړم، هیله لرم چې ورته پاملرنه وشي:

۱. دژبنیو څېړنو په مرکزونو، اړوندو پوهنیزو، تدریسي پوهنتونونو او زده کړیزو موسیسو کې، په تولیزه توګه دآریاني او په ځانګړې توګه د پښتو ژبې دفلالوژۍ، په برخه کې د پرلږ. اودژبې، ژبپوهنې له پاره یې څه ناڅه مواد شته چې د دې ژبې څومره چې دلرغونتوب، علمیت، رسمیت په برخه کې اړتیاورته لري، په نشه حسابېږي. هیله ده چې د اړوندو ارګانونو مسوولین او متخصص غړي ورته پاملرنه وکړي.

۲. دژبې دادبپوهنې او ژبپوهنې برخوته کارکول په خپل ځای دارزښت وړاوړین دي. خو د علومو او فنونو په نورو برخو کې پرې څېړنې، لیکنې او په ځانګړې توګه ژبارې کول، دسیمې دځینې هېوادونو د ژبو د پرمختګونو ته په کتو او په تجربو اخستلو سره، څوڅواره اړین او مناسب دي، چې د علومو او فنونو دا وړندو څانګو مسوولین او مسلکي غړي په دې هکله چې ملي او دیني وجیبه یې هم ده ستراوعملي ګامونه پورته کړي.

۳. د ماستری تحصلي دورې زده کړې او پرګرام د کابل پوهنتون په ځینې محدودو پوهنځیو او څانګو کې له څولسیزو راپه دې خوا روان دی، او دفارغو محصلینو تېزسونه کوم چې دمنځپانګې او بڼې له مخې دښو او نویو معلوماتو درلودونکي دي دامکان په صورت کې چاپ او یادکتابتوله لارې دیادو تیزسونو ته دمحصلینو د لاس رسي او لوستنې، مناسبې لارې چارې برابرې شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴. دزدکړیزودوروپه پای اوپه ځانګړې توګه دتېږس دموضوعاتودځېړنو په اړدو کېجوته شوه چې لرغونی افغانستان داندوآریاني(آریک) ډلې او اوسنی افغانستان په تاریخي توګه دآریاني ځانګې د ژبو پخوانی ټاټوبی دی، یعنې د یادو ژبو ستې اونمونې دلتـه شتون لري. خو پورتهیادې ژبې ځنې مړې اوکومې ،چې ژوندی دي،هیلـه ده ،چې اړوند(پـه لـومړي سرکې دافغانسـتان اوپـه دویـم قـدم کې داړوندې سیمې)مسوول مرکزونه اوچارواکي ورته هراړخیزه پاملرنه وکړي

۵. وروستی وړاندیز د پښتو ژبې هغو ژبپوهانواو استادانو ته دی،چې په دې برخې کې په کاربوختدي.ځرنګه چې دا موضوع تاسوته په بشپړه توګه څرګنده ده،په اوسنیوشرایطوکې د نړۍ په ژبو کې هغـه ژبې خپـل ژونـد تـه دوام ورکـوي، چې د پرمختـګ لـه کـاروان سره یوځای ځـان عیـارکړي ، دا د پښـتوژبې د ژبپوهانواو اسـتادانو مسـولیت دی،خپلـه ژبـه چې هـم یې،مسـلک اوهـم یـې ژبـه ده پـه خپلـو څېړنیزواوعلمي هڅوسره لـه دې کاروان سره برابره اوعیـاره کړي. کـه مـوږ اوس د ژبې طبیعي پرمختګ ته لاس تر زنې کښنو دا بـه مـو یـوه سـتره تېروتنـه وي .اوسنیوشرایطوکې د ژبې څېړنو ،دتولیداتو،سوداګرۍ،اواقتصادي ...چاروسره سمدنویو،ویوکواولغتونوپه برخـه کې ،رامنځتـه کولـو او دودولو ته اړتیا لري.کـه چېرتـه مـوږ پـه دې تمـه یوچې ډېرۍ وکړي یـو یـا دا چې په نړۍ کې ۷۰ ملیونه یو ، دا ژبـه نـه مري دا هم یوه تېروتنه ده .چې له بده مرغه ځینېخولا خپلې ژبې ته مثبت کارکول هم اغېزمن نه ګڼي .هیله مې دا ده،چې پـه دې برخـه کې ټول پـه ګډه خپلې هڅې نـورې هـم غښتلې کړو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځليکونه

۱. آریانا دایره المعارف(۱۳۸۵ ل). د افغانسنان د علومو اکادمي د دایره المعارف څانګه ، لومړی ټوک

۲. آریانا دایره المعارف(۱۳۸۷ ل)، د افغانسنان د علومو اکادمي د دایره المعارف څانګه ، دویم ټوک

۳. آریانا دایره المعارف(۱۳۸۹ ل)،د افغانسنان د علومو اکادمي د دایره المعارف څانګه ، درېیم ټوک

۴. آریانا دایره المعارف(۱۳۸۹ ل)،د افغانسنان د علومو اکادمي د دایره المعارف څانګه ،څلورم ټوک

۵. آر، اچ ، روبینز ،(۱۳۷۰ هـ ش).تاریخ مختصر زبانشناسي. ترجمه فارسي ، علي محمد حق شناس ، نشر مرکز ماد ، تهران ، ایران

۶. الهام ، محمد رحیم ،(۱۳۴۵ هـ ش).بخشهای در علم زبان. کابل پوهنتون ، کابل

۷. الهام ، محمد رحیم ،(۱۳۹۱ هـ ش).روشی جدید در تحقیق دستور زبان دری. تدوین: سید علی محمد اشراقي ، انتشارات یوسف زاده ، کارته سخي ، کابل

۸. اورمړ ، داکتر خلیل الله ، (۱۳۸۷ لمریز).کابل مجله ۹-۸ ګڼې ، د افغانستان د علومو اکادمي ، کابل

۹. اورمړ ، داکتر خلیل الله ،(۱۳۸۶ لمریز).کابل مجله ۵-۶ ګڼه ، د افغانستان د علوم داکادمي

۱۰. اورمړ ، داکتر خلیل الله(۱۳۸۹ لمریز).کابل مجله ۱۲-۱۱ ګڼه ، د افغانستان د علومو اکادمي

۱۱. اورمړ ، داکتر خلیل الله ،(۱۳۸۵هـ ش).کابل مجله ۳-۴ ګڼه ، د افغانستان د علومو اکاډمي ، کابل

۱۲. اورمړ ، داکتر خلیل الله ،(۱۳۸۸هـ ش).مجله خراسان.دوره سوم ، سال ۱۳۸۸ هـ ش ، ریاست نشرات اکادمي علوم افغانستان

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۳. اورمړ ، داکتر خلیل الله ، (۱۳۹۲ هـ ش).مقدمه بر زبان اوستایي. د افغانستان د علومو اکادمي ، کابل

۱۴. ای، ام ، اُرانسکي ، Mikhailvich- Oranskilosif-، (۱۳۷۹هـ ش).مقدمه فقه اللغه ایراني. ترجمه فارسي: کریم کشاورز ، کتابخانه ملی ایران ، تهران ، ایران

۱۵. ارشاد ،اورنگزیب(۱۳۸۴ل.ل).افغانستان پېژندنه.دانش خپرندویه ټولنه،پېښور

۱۶. ابوالقاسم،داکترمحسن،(۱۳۸۶هـ ش).تاریخ زبانفارسی.سمت،تهران

۱۷. باقري ، داکتر مهري ،(۱۳۷۸ هـ ش).مقدمات زبانشناسي. نشر قطره ، ایران ، تهران

۱۸. پیتر ، آ، ام ، سورن ،(۱۳۸۸ هـ ش).تاریخ زبان شناسي.بخشي از کتاب زبان شناسي در غرب) ، سمت ، تهران ، ایران

۱۹. تږی،پوهاند داکټرحبیب الله،(۱۳۷۷ل.ل).پښتانه.دانش خپرندویه ټولنه، پېښور

۲۰. تفضلی،داکتراحمد ،(۱۳۸۶ هـ ش).تاریخ ادبیاب ایران پیش ازاسلام.انتشارات سخن،تهران

۲۱. ت، ن ، پاخالینه ،(۱۳۲۶ هـ ش).زبانهاب پامیري. ترجمه دري : ماګل سلیمان دوست ، اکادمي علوم. ج. ا. کابل

۲۲. تنیوال ، مولاجان(۱۳۸۷لمریز).کابل مجله ۹-۸ ګڼې ، د افغانستان د علومو اکادمي ، کابل

۲۳. تنیوال،مولاجان ،(۱۳۷۰ل.ل).ژبه او ټولنه.د افغانستان د علومو اکادمی ، کابل

۲۴. جاوید ، عبدالاحمد ،(۱۹۹۹م).اوستا. شورای فرهنګي افغانستان ، کابل

۲۵. حبیبي ، عبدالحی ،(۱۳۸۳ل.ل).پښتو او پخوانی آریایي ژبې.شل مقالې شپږمه برخه ، نارنج خپرندویه ټولنه ، کندهار

۲۶. حبیبي ، پوهاند عبدالحی(۱۳۸۴ل ل) .د پښتو ادبیاتو تاریخ لومړی ټوک ، دانش خپرندویه ټولنه. پېښور

۲۷. حبیبي ، عبدالحی ،(۱۳۹۱ل.ل).د دري ژبې مور (مادر زبان دري). پښتوژباړه: ځیړنیاره جمیله سروري ، همدرد کتاب پلورنځی ، ننګرهار

۲۸. چامسکي ، نوام(۱۳۸۰ هـ ش) .دانش زبان- ماهیت ، منشاء و کاربرد آن. ترجمه فارسي ، علي درزي ،نی

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۹. دوست ، دوست محمد شینواری ،(۱۳۹۳ل.ل).د افغانستان ژبې او توکمونه.بیا کتنه: سر څیړونکی سید محی الدین هاشمي او پوهنمل ولي الله فاضل ، ګودر خپرندویه ټولنه ، جلال آباد

۳۰. زاهد ، احمدزی ،(۱۳۸۵ل.ل).د اسلامي اندود له نظره د ژبې پیدایښت. سیرت خپرندویه ټولنه ، کابل

۳۱. ژړک،صادق،(۲۰۰۷ ز).په یویشتمه پیړۍ کې د پښتو ژبې برخلیک.پښتو ادبي غورځنګ،کوټه

۳۲. رشاد ، علامه عبدالشکور ،(۱۳۹۰ل.ل).لغوي څېړنه. رشاد اکادمي ، کابل

۳۳. زیار.داکتر مجاور احمد ، پښتو دیوې باختري ژبې په توګه. ۲۰۰۴/۱۲/۱ ، www.zyar.net

۳۴. ریښتین زیور، داکتر زرغونه ،(۱۳۹۰ل.ل).پښتو نحوه. د ساپي د پښتو خپرونو او پراختیا مرکز، کابل

۳۵. شپون ، وجیه الله ،(۱۳۸۹ل.ل) .د لرغونو ژبو سره د پښتو اړیکې. د افغانستان د علومو اکادمي ، کابل

۳۶. کهزاد ،احمدعلی،(۱۳۸۷ه-ش) .تاریخ افغانستان جلداول،انتشارات میوند ، کابل

۳۷. کهزاد ،احمدعلی، (۱۳۵۳هش) .افغانستان درشاهنامه اطلاعات اوکلتور

۳۸. کهزاد ، علي احمد ،(۱۳۸۲هش).آریانا. انتشارات امیري ، کابل

۳۹. ناتل خانلري ، پرویز ، (۱۳۴۷هـ ش) .زبان شناسي و زبان فارسي. انتشارات بنیاد فرهنګ ایران ، چاپخانه محمد علي علمي

۴۰. واجد ، عبدالواجد ،(۱۳۹۱ل).د ژبپوهنې بنسټونه. د ښوونکو د روزنې لوی ریاست ، د پښتو څانګې درسي کتاب ، کابل

۴۱. ورور ، درک ، داکتر ګلجان،(۱۳۸۱هـ ش) .د آریانا موقعیت او د آریایانو ځینو جغرافیوي سیمې.ختیځ بیارغونې اداره ، کور

۴۲. ویلیام اګریدی او مایلک دابرووسکي او مارک آرنُف ،(۱۳۹۰هـ ش).درآمدي بر زبان شناسي معاصر. ترجمه فارسي: داکتر علي درزي ، تهران ، ایران

۴۳. هېوادمل ، زلمی ، (۱۳۸۹هـ ش) .د متن څېړنې مبتودولوژي. انتشارات امیري ، کابل

۴۴. هاشمي ، سید جعفر ،(۱۳۸۳لمریز).د پښتنو توکم او ژبه.د الفجر د اسلامي ثقافت مرکز، پاوکه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴۵. یول، جورج، (۱۳۷۹هـ ش). نگاهی به زبان (یک بررسی زبان شناسی. مترجم: نسرین حیدر، سمت، تهران
۴۶. یمین ، پوهاند داکتر محمد حسین ، (۱۳۸۵ هـ ش) . سرگذشت زبان فارسي دري. کابل
۴۷. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Human_Language_Families_(wikicolors).png?uselang=fa..
۴۸. خوښکی ، پوهاند محمد صابر، (۱۳۹۲ل.ل) . پښتو غږپوهنه او ويپوهنه. ختيځ خپرندويه ټولنه، کابل

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

لړليک

سرليکونه مخګنې

تقريز.....ا
د پيل خبرې.....ب

لنډيز.....د

سريزه ۱
د څيړنې موخه او ارزښت : ۲
د څيړنې مېتود او کړنلاره : ۷
د سکالو(موضوع)شاليد : ۹
لومړی څپرکی..... ۱۳
۱-داړوندو مفاهيمو توضيح..... ۱۳
۱-۱اريا –آريا(Arya): ۱۳
۱-۲آريانا ـ اريانا Āryānā (اوسنی افغانستان): ۱۹
۱-۳آريايي(Aryaei): ۲۸
۱-۴آرياني (Ariani): ۳۰
۱-۵ژبه: ۳۳
۱-۶فلالوژي (Philology): ۳۸
۱-۷د فلالوژي څېړنو موخې او دندې: ۴۰
دويم څپرکی..... ۴۴
۲-آرياني فلالوژۍ ارزښت او آريانا پوهنه ۴۴
۲-۱د ختيځ پوهنې په څانګو کې د آرياني فلالوژۍ ارزښت او مقام: ۴۸
۳-ژبپوهنه د تاريخ په بهير کې ۵۲
۳-۱ژبپوهنه په آريانا ،يونان...کې: ۵۲
۴-دنړۍ د ژبو کورنۍ..... ۷۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴-۱ اندو اروپايي کورنۍ: ۷۸
۴-۲د اندو اروپايي ژبود کشف تقويم: ۸۲
۴-۳د اندو اروپايي پيلنې ژبې لنډ فونټيک سيستم: ۸۲
۴-۴چيني اوتبتي کورنۍ: ۸۲
۴-۵ دراويدي ژبوکورنۍ: ۸۷
۴-۶حامي اوسامي ژبو کورنۍ: ۸۸
۴-۷الف -التای، اورال، يغوري اودفين ژبوکورنۍ: ۸۹
۴-۸» فنلنډي اوکريايي ژبې: ۸۹
۴-۹ب -دترک او تاتارژبو کورنۍ: ۹۰
۴-۱۰داندونيزيايي ژبوکورنۍ اودمالايزيايي- پولينزيايي ډلې ژبې: ۹۱
۴-۱۱دتورې افريقا دژبوکورنۍ: ۹۳
۵-آريک ژبه Proto-Ārsan اوخانګې يې ۹۶
۵-۱دآريک ژبې خانګوپه اړه نظريات: ۱۰۳
۵-۲اندوآريايي IndoAryanGroup: ۱۰۵
۵-۳داردیک ژبوډله په درې خانګو وېشل شوې دي: ۱۰۶
۵-۴آرياني ډلې ژبې: ۱۰۶
۵-۵دآريک ژبې دخانګولنډه وېشنه: ۱۰۸
۵-۵-۱اندو آريايي خانګه ۱۰۸
۵-۵-۲داردیک خانګه: ۱۰۸
۵-۵-۳نورستاني ژبوخانګه Nuristani Languages ۱۰۹
۵-۵-۴آرياني ژبوخانګه Aryanigroup: ۱۰۹
۶-په اندو آرياني ډله کې دژبوموقيعت: ۱۱۰
۷-آرياني ژبې اوخانګې ۱۱۱
۷-۱الرغونې ژبې: ۱۱۵
۷-۲منځنۍ ژبې ۱۱۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷-۳د معاصرې ژبې..... ۱۱۵
۸-د آرياني ژبو دورې ۱۱۲
۸-۱لرغونې دوره: ۱۱۲
۸-۲د آرياني ژبو منځنۍ دوره:..... ۱۱۷
۸-۲-۱پارتي Partian ژبه: ۱۱۸
۸-۲-۲سغدي ژبه:..... ۱۱۹
۸-۲-۳خوارزمي : ۱۲۰
۸-۲-۴باختري ژبه : Bactria ۱۲۱
۸-۲-۵Sarmatian سرماتی Alani او آلاني:..... ۱۲۳
۸-۳آرياني ژبو معاصره دوره:(..... ۱۲۴
۸-۳-۱د معاصری دورې د ژبو ځانګړتیا وې: ۱۲۴
۸-۳-۲ پښتو ژبه: (Pashto) paşto ۱۲۸
۸-۳-۳پامیري ژبې: Pamirian Languages ۱۲۹
۸-۳-۴ اورمړي ژبه: Ormari ۱۳۵
۸-۳-۵بلوڅي ژبه: Baluchi ۱۳۷
۹-د تاریخ په اوږدو کې د آرياني ژبو ځانګړتیاوې:..... ۱۳۹
درېیم څپرکی..... ۱۴۲
۱۰-لرغونې دوره ۱۴۲
۱۰-۱اوستا ژبه (Awesta) ۱۴۲
۱۰-۲د اوستا کشف، څېړنې او پېژندنې لنډه تاریخچه: ۱۴۵
۱۰-۳د اوستا ابېڅې یا الفبا: ۱۵۳
۱۰-۴د اوستایي لیک تاریخچه: ۱۵۵
۱۰-۵د اوستا تدوین ۱۵۶
۱۰-۶د اوستا منځپانګه..... ۱۵۹
۱۰-۷ اوستاګاټونه ۱۶۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۰-۸معاصره اوستا ۱۲۱
۱۰-۸-۱یسنونه ۱۲۱
۱۰-۸-۲یشتونه ۱۲۱
۱۰-۸-۳ویسپرد: ۱۲۲
۱۰-۸-۴وندیداد: ۱۲۲
۱۰-۹کوچنی اوستا ۱۲۲
۱۱-زاړه فرس قبایل ۱۲۴
۱۲-زړه فرس ژبه Old Persian ۱۲۶
۱۲-۱دزړې فرس ژبې ابېځي(الفبا): ۱۷۰
۱۳-ساکانو قبایل ۱۷۳
۱۴-ساکي ژبه ۱۷۷
۱۵-میدي قبایل ۱۷۹
۱۶-میدي ژبه ۱۸۰
پایله: ۱۸۲
پاییزه :(نتیجه ګیري) ۱۸۸
وړاندیزونه: ۱۹۰
اخځلیکونه: ۱۹۲

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

مننه او کور ودانی

د افغانستان ملي تحريک له هېواد پال او فرهنګپال شخصيت ښاغلي (حاجي خان محمد باز) څخه د زړه له تله مننه کوي چې د دې اثر چاپ ته يې اوړه ورکړه. ملي تحريک ويارې چې د علمي اثارو د چاپ لړۍ يې پيل کړې ده. دا لړۍ به دوام لري. موږ له ټولو درنو هېوادوالو څخه په خورا درنښت هيله کوو چې په خپل معنوي او مادي وس د کتابونو د چاپ دا لړۍ لا پسې وغځوي.

يو ځل بيا د دې اثر له ليکوال او چاپوونکي څخه د زړه له تله مننه کوو چې د دې اثر د ليکلو او چاپولو جوګه شول.

په فرهنګي مينه

د افغانستان ملي تحريک

(c) ketabton.com: The Digital Library

دليکوال لنډه پېژندنه:

ښوويالی (دينارګل امين سهاند) د (محمد ګل) زوی په (۱۳۶۳) لمريزکال د ميدان وردګو ولايت (جلرېز) ولسوالۍ د (کوزو خروتو) سيمې د (خانخېلو) کلي کې زېرېدلی دی.

زده کړې: لومړنی،منځنۍ اوثانوي:دخواجه محمد ولي ښوونځي او د غلام حضرت شهيد عالي لېسه کې ترسره کړي او په (۱۳۸۳) لمريزکال کې فارغ شوی دی.

لسانس: د کابل ښوونې او روزنې پوهنتون،ژبو او ادبياتو پوهنځی،پښتو څانګې څخه په (۱۳۸۶) لمريز کال فارغ شوی دی.

ماسټري: د کابل پوهنتون،ژبو اوادبياتو پوهنځی،پښتو څانګې څخه په (۱۳۹۰) لمريزکال فارغ شوی دی.

ښوونکو د روزنې ماسټر ترېنري (Master Teacher Trainer): د مالیزیا هېواد پلازمېنه کولالمپورڅخه تر لاسه کړې ده.

دندې : دسيد جمالدين افغان عالي دارالمعلمين،پښتوڅانګې استاد، د يادارالمعلمين دڅلورمې داخل خدمت څانګې(الحاقيې) تدريسي او اداري مرستيال او د دعوت خصوصي پوهنتون،ژورنالیزم پوهنځي استاد.

اثار: ناچاپ : د پښتني جرګو پيداېښت اوپاېښت،ادب او ادبياتو پېژندنه رساله. لومړنی چاپي اثر همدا کتاب چې ستاسو دسترګو په وړاندې دی ؛ همدا راز د پوهنې وزارت د چټکو زده کړو د پروګرام په چوکاټ کې د ځينې پښتو کتابونو يو لړ مقالې هم ليکلي دي.

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library